

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav germánských studií – Oddělení skandinavistiky

Diplomová práce

Jitka Šípková

**Sémantická analýza švédských sloves s částicí s přihlédnutím k rozdílu mezi
předložkami a adverbii**

Semantic analysis of Swedish phrasal verbs with consideration of differences between
prepositions and adverbs

Praha 2016

Vedoucí práce: PhDr. Petra Štajnerová Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval(a) samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 18. května 2016

[vlastnoruční podpis]

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky):

slovesa s částicí, lexikalizace, gramatikalizace, sémantika, volné částice, vázané částice, předložky, adverbia

Klíčová slova (anglicky):

phrasal verbs, lexicalization, grammaticalization, semantics, free particles, bound particles, prepositions, adverbs

Abstrakt (česky):

Ve své práci se zabývám tím, jak slovesné částice ve švédštině mění sémantiku sloves. Zaměřuji se především na srovnání různých typů částic: volných a vázaných, předložkových a adverbálních. Sleduji posun významu spojení slovesa a částice od konkrétního přes přenesený až po lexikalizovaný a gramatikalizovaný význam. Teoretické zpracování vychází z obecně lingvistických hledisek, konkrétně z přístupů funkční lingvistiky. V praktické části zkoumám chování částic *ut* a *av* na korpusovém vzorku. V závěrečné části srovnávám závěry, ke kterým jsem došla na základě literatury, s chováním sloves s částicí v korpusu. Výsledky ukazují, že nejčastěji se v případě spojení slovesa a částice jedná o lexikalizovaná spojení, a to i v případech, kdy částice mění především ohraničenost slovesného děje, které jsem v teoretické části považovala za částečně gramatikalizovaná spojení. Mnoho lexikalizovaných sloves s částicí má průhledný význam, který lze analogicky kopírovat. Taková spojení s metaforicky posunutým, průhledným významem jsou zdrojem značné variability v systému švédských sloves s částicí. Na závěr ukazují paralely mezi švédskými slovesnými částicemi a českými slovesnými předponami. Oba jazykové prostředky se liší především tím, že české slovesné předpony jsou na rozdíl od švédských slovesných částic součástí pravidelného, gramatického systému vyjadřování ohraničenosti slovesného děje.

Abstrakt (anglicky):

In my thesis I analyze how Swedish verbal particles change semantics of the verb. Mainly I compare different types of verbal particles: bound and free particles, prepositional and adverbial particles. I observe how meaning of the *verb + particle* changes from local to metaphorical and further to lexicalized and grammaticalized meaning. Theoretical observations are based on general linguistics, particularly on premises of functional approaches. In the practical part of the thesis I analyze behavior of particles *ut* and *av* on a corpus sample. In the final part I compare conclusions made based on the literature with analysis of the language sample. The results show that most often *verb + particle* are lexicalized phrases. That applies even in cases, when the particle decides whether the action expressed by the verb has reached its end or not, which I considered partially grammaticalized in the theoretical part. Many of the lexicalized particle verbs have transparent meaning, which is possible to duplicate based on analogy. Such particle verbs with metaphorical, transparent meaning are source for great variability in the system of Swedish particle verbs. In the final part of the thesis I show parallels between Swedish verb particles and Czech verbal prefixes. These differ mainly in that the Czech verbal prefixes, unlike the Swedish verb particles, are part of a regular, grammatical system that expresses verbal im/perfectivity.

OBSAH

Typografické konvence.....	7
0. Úvod	8
1. Teoretická východiska	9
1.1 Funkční přístup k jazyku.....	9
1.2 Povaha jazykových jednotek	12
1.3 Různé způsoby vyjadřování významů	14
1.3.1 Aspektualita	16
1.4 Gramatikalizace a lexikalizace	18
1.5 Závěr.....	21
2. Švédská slovesa s částicí	23
2.1 Některé formální vlastnosti sloves s částicí.....	24
2.2 Jak částice mění význam slovesa	27
2.2.1 Změna fokusu	27
2.2.2 Slovesa s částicí s místním významem	29
2.2.3 Slovesa s částicí s metaforickým významem	30
2.2.4 Převážení významu částice	31
2.2.5 Slovesa s částicí s aspektuálním významem	32
2.2.6 Slovesa s částicí s idiomatickým významem	37
2.2.7 Závěr ke kapitole o posunu významu	38
2.3 Vývoj sloves s částicí	41
2.3.1 Vývoj sloves s částicí z hlediska obecně jazykových principů	42
2.4 Slovesa s volnými a vázanými částicemi	44
2.4.1 Status sloves s vázanou částicí	46
2.4.2 Status sloves s volnou částicí	48
2.4.3 Volné a vázané částice jako jeden jev a odlišnosti jejich použití	48
2.5 Slovesa s předložkovými a adverbiálními částicemi	50
2.6 Diskuze.....	52
2.7 Závěr.....	55
3. Korpusový výzkum – metodologie	58
Sémantika částice ut	58
Sémantika částice av	59
3.1 Korpusový vzorek - export	60
3.2 Korpusový vzorek – zpracování	61
3.2.1 Ambivalentní použití	63
3.2.2 Parametr ‚typ významu‘	66

4. Korpusový výzkum – výsledky	77
4.1 Korpusový vzorek – poznatky o slovesech s částicí	77
4.1.1 Posun významu.....	77
4.1.2 Změna formálních vlastností	79
4.1.3 Přejímání z cizích jazyků.....	80
4.1.4 Odvozování sloves s částicí od různých slovních druhů	80
4.1.5 Aspektualita	81
4.1.6 Slovesa s volnou a vázanou částicí	83
4.1.7 Slovesa s předložkovou a adverbiální částicí	83
4.2 Vyhodnocení hypotéz.....	84
4.2.1 Hypotéza 1	85
4.2.2 Hypotéza 2	87
4.2.3 Slovesa s volnou a vázanou částicí	88
4.2.4 Hypotéza 3	89
4.2.5 Hypotéza 4	90
4.2.6 Dvojí použití volné předložkové částice	91
4.2.7 Slovesa s předložkovou a adverbiální částicí	92
4.2.8 Shrnutí k vyhodnocení hypotéz	93
5. Diskuze	94
5.1 Lexikalizovaný-abstraktní význam	94
5.2 Vývoj sloves s částicí.....	96
5.3 Převážně aspektuální použití sloves s částicí	99
5.4 Švédská slovesa s částicí ve srovnání s českými vidovými předponami.....	101
6. Závěr	107
Seznam použité literatury	109
Seznam příloh.....	112

Přímé citace, příklady a slovesná lemmata jsou značeny *kurzivou*.

Význam slov a nové termíny jsou zapsány ,v jednoduchých uvozovkách‘.

Pokud je v příkladech značen přízvuk, je označen **tučným písmem**.

Negramatická spojení jsou značena *.

Lingvistický popis:

U švédských příkladů je kromě zdroje a překladu uveden i lingvistický popis pro lepší pochopení struktury sledovaných spojení. Slovesa s částicí, kvůli kterým příklad uvádím, jsou podtržena a každý morfém je popsán zvlášť. U ostatních slov uvádím jejich český ekvivalent, pokud existuje. U předložek a spojek uvádím český ekvivalent v případech, kdy existuje a podobá se švédskému výrazu, v ostatních případech používám obecnou glosu (např. PREP). Používám následující zkratky:

AK - akuzativ

PL - plurál

CONN - spojovací morfém

POSS - posesivní marker

DET - člen

PP - minulé participium

DVB - derivační koncovka odvozování sloves

PREP - předložka

IMP - imperativ

PRES - presens

INF - infinitiv

PRET - préteritum

MOD - modální sloveso

SUBR - podřadící spojka

NEG - zápor

UT - utrum

NEUT - neutrum

PASS - pasivum

Ve své diplomové práci se budu věnovat slovesům s částicí – ve švédštině velmi frekventovanému jazykovému prostředku. Jde o jeden ze způsobů tvoření nových sloves, kdy přidání částice (zpravidla adverbia, nebo předložky) ke slovesu modifikuje jeho význam. Jak možné kombinace sloves a částic, tak možnosti použití vzniklých spojení jsou velmi rozmanité. V práci představím ucelenou charakteristiku sloves s částicí ze sémantického hlediska, která vedle podrobné analýzy užití dvou konkrétních částic zodpoví následující otázky: Co mají slovesa s částicí jako skupina společného – proč jsou různorodé a na první pohled sémanticky odlišné případy pojednávány dohromady? Jaké jsou vztahy mezi různými typy sloves s částicí? Jaké obecné jazykové principy mají vliv na používání sloves s částicí?

Vycházím z obecně lingvistického, nikoli jazykově specifického pohledu na jazyk, abych zařadila švédská slovesa s částicí po bok podobných jevů v jiných jazycích a aby případně bylo možné jejich srovnání. I použitá terminologie vychází z obecné lingvistiky a snažím se zdržet termínů navázaných pouze na určitý typ jazyků. V některých případech je k dispozici pouze terminologie anglická – tehdy jasně uvádím, jaké české označení užívám, případně že jde o označení, které si vymezuji pouze pro potřeby této práce. Vycházím z funkčního pohledu na jazyk, který jazyk analyzuje na základě jeho každodenního užívání a konceptualizuje si ho jako dynamický systém procházející neustálým vývojem.

Práce má dvě části: teoretickou (kapitoly 1 a 2) a praktickou (kapitoly 3, 4 a 5). V první části popíši na základě dostupné literatury, jakým způsobem přidání částice může ovlivnit význam slovesa, a podívám se, v jakém ohledu se od sebe liší různé typy částic. V druhé části pak závěry části teoretické ověřím na korpusovém vzorku. Korpusová data mohou lépe než slovníky nebo teoretické práce přiblížit, jak vypadá běžné použití sloves s částicí. Zachycují také netypické případy jejich použití, což umožňuje lépe poznat, jaké typy spojení sloves a částic mluvčí stále považují za srozumitelné. Celkovým cílem práce je tedy teoretická charakteristika sémantiky švédských sloves s částicí v propojení s obecně lingvistickými principy, ověření závěrů této charakteristiky na korpusovém vzorku a následné zpřesnění, případně poupravení těchto závěrů.

1. TEORETICKÁ VÝCHODISKA

V této práci se opírám o východiska funkční lingvistiky, která podle mého názoru nejlépe přibližuje fungování jazyka, protože při analýze vychází z jeho reálného použití. Zde nastíním, co je pro funkční přístupy k jazyku charakteristické: po shrnutí jejich vztahu k reálnému použití jazyka (kapitola 1.1) se budu věnovat pohledu na vývoj jazyka (1.1), povaze lingvistických jednotek (1.2 a 1.3) a procesům lexikalizace a gramatikalizace (1.4).

1.1 FUNKČNÍ PŘÍSTUP K JAZYKU

Na rozdíl od lingvistických přístupů, které k jazyku přistupují jako k abstraktnímu systému – ať jako strukturalismus tento systém analyzuje bez ukotvení v realitě, nebo ho jako generativní lingvistika chápou jako součást našich zděděných schopností – funkční lingvistika přistupuje k jazyku především jako k prostředku komunikace. Při analýze jazyka vychází z toho, jak každodenní používání jazyka ovlivňuje jeho podobu. Mluvní jazyk používají za určitým účelem a vzhledem k tomu, jak se jejich konkrétní komunikační potřeby mění, proměňuje se i jazykový systém:

„The obvious fact that languages differ through space and time is indicative of the nature of human language. It points to its constant adaptation to the varying needs of human communities.“¹

(Brown 2006b:677)

Pod funkční lingvistiku spadá celá skupina konkrétních lingvistických přístupů, které sdílí předpoklad (klíčový především pro kognitivní lingvistiku), že jazyk v mysli není zpracováván odděleně od ostatních kognitivních procesů, ale naopak je jednou z mnoha činností lidského uvažování a jako takový sdílí určité rysy s dalšími nejazykovými schopnostmi:

¹ „Zřejmý fakt, že jazyky se liší napříč prostorem a časem, odhaluje povahu lidského jazyka. Ukazuje na neustálou adaptaci jazyka na potřeby lidských společností.“ [vlastní překlad]

„Their starting point, rather, is that language is embedded in more general cognitive abilities and processes.”²

(Brown, 2006a:569)

Pro funkční a kognitivní lingvistické přístupy je jazyk mentální skutečností v mysli mluvčích, která se vytváří na základě jejich zkušenosti s okolním světem. Zkoumání jazyka tedy vychází nikoli ze zkoumání jeho systému, ale ze zkoumání jeho reálného použití. Saussure ve svém klasickém díle, ze kterého vychází strukturalismus, odlišuje jazykový systém od užívání jazyka (mluvy):

„spojuvat a nazírat jazyk a mluvu z jediného hlediska [by] bylo iluzorní. Celek řeči je nepoznatelný, protože není homogenní [...] Termín lingvistika lze, striktně řečeno, užít pro každou z obou těchto disciplín a lze mluvit i o lingvistice mluvy. Nelze ho však směřovat s lingvistikou ve vlastním slova smyslu, jejímž jediným objektem je jazyk.“

(Saussure, 2007:55)

Přestože přijímá (Saussure 2007:54), že vývoj jazyka by bez mluvy nebyl možný, jako objekt studia lingvistiky Saussure vymezuje pouze jazykový systém. Funkční přístupy naopak vnímají mluvu a jazyk jako jeden celek a zkoumají vztahy mezi nimi. Upřednostňují zpravidla práci s mluveným jazykem oproti jazyku psanému, protože psaný jazyk je vzhledem k mluvenému sekundární: jak v každodenní komunikaci, tak ve vývoji člověka jako individua i jako druhu. Není pouze reprodukcí jazyka mluveného, ale strukturálně se od něho liší. Tomasello (2014:3-4) v této souvislosti uvádí řadu rozdílů – například, že v mluveném jazyce se vyskytuje méně tranzitivních sloves a více sloves složených. Také podobu kognitivní konceptualizace jazyka ovlivňuje přímá zkušenost mluvčího s jazykem, která se odehrává primárně přes jazyk mluvený. Modely jazyka vycházející z mluvy bývají nazývány „usage-based“ modely, což odráží jejich zaměření na používání jazyka.

Bybee (2006) na základě zkoumání jazyka skrze jeho každodenní použití vytváří exemplární model jazyka, který předpokládá, že každý výskyt jazykové jednotky, se kterým se mluvčí setká, má vliv na vlastnosti této jednotky v rámci jazykového systému. Gramatiku pak Bybee (2006:711) charakterizuje jako „kognitivní organizaci zkušeností,

² „Jejich [= kognitivních přístupů] východiskem je spíše, že jazyk je zakotven ve více obecných kognitivních schopnostech a procesech.“ [vlastní překlad]

*které má mluvčí s jazykem“.*³ Zabývá se tím, jak frekvence slova ovlivňuje zapojení jednotky do jazykového systému, a dochází mimo jiné k závěru, že více frekventovaná slova hůře podléhají změně, protože jsou v modelu jazyka pevně zakotvena díky častému opakování. Příkladem jsou frekventovaná slovesa s významy typu ‚jít‘ nebo ‚být‘, která si v mnoha jazycích (včetně švédštiny nebo češtiny) uchovávají nepravidelné formy. Modely zkoumající jazyk ve vztahu k jeho užití, lépe odráží jeho fungování, než modely, které tyto dva aspekty oddělují. Pozorují totiž nejen jazykový systém sám o sobě, ale i způsob jeho vzniku a vývoje.

Díky vzniku rozsáhlých elektronických korpusů je v současnosti možné, vztah mezi distribucí slov v mluveném jazyce a jejich abstraktní reprezentací studovat. Tato práce čerpá z korpusu Bloggmix, který shromažďuje texty z různých internetových blogů. Jde sice o jazyk psaný, ale velmi často o jazyk neformální. Bude tedy blíže mluvenému jazyku, než například korpusy novinových článků, nebo literárních textů.

Při pohledu na jazyk jako neustále se vyvíjející systém, kdy se mentální model jazyka upevňuje/mění s každou jednotlivou promluvou, přestává být zásadní běžné dělení lingvistiky na synchronní a diachronní. Toto dělení zavedl Saussure a oddělil tak výzkum jazykového vývoje od výzkumu současného použití jazyka. Tyto dvě roviny jazyka na sobě podle něho nezávisí, protože mluvčí vnímají pouze jednu z nich:

„První věc, které si všimneme, když studujeme fakty jazyka, je to, že pro mluvčího jejich následnost v čase neexistuje: stojí před stavem. I lingvista, který chce tomuto stavu porozumět, si musí vyklidit stůl od všeho, co ho vyvolalo a od diachronie odhlédnout. Do povědomí mluvčích nemůže vstoupit jinak než potlačením minulosti.“

(Saussure 2007:110)

Je ale možné se na tuto problematiku podívat i jiným způsobem, protože je zřejmé, že současná podoba jazyka na jeho předchozím vývoji závisí. Mluvčí si sice nemusí uvědomovat, jak se konkrétní jazykové jednotky vyvíjejí, to však neznamená, že poznatky o vývoji jazyka nemohou přinést lepší pochopení současné struktury daného jazyka. Bybee (Torrent 2012) jako cíl lingvistického zkoumání uvádí spojení synchronního a diachronního výzkumu do jednoho celku, protože obě dvě roviny spolu vzájemně interagují:

³ „grammar is the cognitive organization of one's experience with language“ [vlastní překlad]

*„Of course, the speakers are not affected by knowledge of the history of these forms, but this knowledge can help linguists decide what kind of synchronic description would be most useful for their purposes.“*⁴

(Torrent 2012:4)

Distribuci jednotek, která je ze synchronního pohledu náhodná, lze často objasnit pomocí studia jejich diachronního vývoje. Příkladem je distribuce anglických pomocných sloves budoucího času *will*, *going to* a *shall*, která je ovlivněna původním významem těchto slov. Podobně se chovají i švédská pomocná slovesa vyjadřující budoucí čas, kde sloveso *ska* s původním významem povinnosti se pro vyjadřování budoucího času používá v jiných kontextech než sloveso *komma* s původním významem pohybu. Diachronie tedy může vysvětlit synchronní distribuce, ale propojenost obou typů výzkumu lze vidět i z druhé strany: jazykové variace v jednom synchronním stavu jsou zdrojem pro diachronní vývoj, protože některé z variant se mohou ustálit. Místo náhlého přechodu z jednoho synchronního stavu do druhého tak pracujeme s představou kontinuální variace a proměny.

1.2 POVAHA JAZYKOVÝCH JEDNOTEK

Důležitou otázkou při studiu jazyka je, s jakými jednotkami lidé při jeho užívání pracují. Nejde totiž pouze o jednotlivá slova, ale i o delší spojení, která můžeme označit pojmem ‚konstrukce‘. Pokud chápeme jazyk jako propojení výrazové a sémantické roviny, konstrukce jako jednotka poskytuje určitou volnost v tom, jak velké a jak koherentní úseky výrazové stránky jazyka odpovídají určitým sémantickým jednotkám. Pojem konstrukce používám v obecném smyslu, nikoli jako úzce vymezený termín konstrukční gramatiky. Konstrukce představuje určité spárování formy a funkce (parafráze, Torrent 2012) a lze ji definovat takto:

⁴ „Mluvčí samozřejmě nejsou ovlivněni znalostí historie těchto forem, ale tato znalost může pomoci lingvistům při rozhodování, jaký ze synchronních popisů je nejvhodnější pro jejich účely.“ [vlastní překlad]

„Cognitive representations of grammar are organized into constructions which are partially schematic, conventionalized sequences of morphemes with direct semantic representations.“⁵

(Bybee 2006:716)

Konstrukce je tedy ucelený formální prostředek (slovo, slovní spojení, věta atd.), který je spojen s určitým významem a funkcí. Jako konstrukce můžeme chápat všechny jazykové jednotky skládající se alespoň ze dvou morfémů. Příkladem konstrukce tedy je jak spojení více morfémů do jednoho slova (např. slovo *psi* označující určité zvíře a množné číslo), tak celá věta nesoucí určitý ustálený význam (např. věta *„Ale prosím tě!“* – ustálené spojení slov vyjadřující nedůvěru k určitému tvrzení). Konstrukce mohou být jak neměnná idiomatická spojení, tak abstraktní vzorce bez konkrétního materiálu. Bybee (2006:719) rozlišuje mezi abstraktními a konkrétními konstrukcemi čtyři různé typy:

- i. ustálené idiomy: *dát si do nosu*
- ii. idiomy s volným slotem: *dát [někomu] za vyučenou*
- iii. konstrukce s určitým ustáleným materiálem: *čím [...], tím [...]*
- iv. abstraktní konstrukce, které lze schematizovat pomocí obecných kategorií:
např. ditranzitivní konstrukce *sloveso – nepřímý objekt (3.p.) – přímý objekt (4.p.)*

Konstrukce často nesou významy spojené nikoli s jejich jednotlivými částmi, ale s konstrukcí jako celkem. Například abstraktní ditranzitivní konstrukce obsahuje význam, že po ukončení slovesného děje bude přímý objekt ve vlastnictví nepřímého objektu (např. *„kopnout kamarádovi míč“*). Abstraktní a konkrétní konstrukce spolu v jazyce koexistují. Věta *„(Tak) to bych se na to podíval!“* obsahuje jak konkrétní konstrukci vyjadřující pochyby, tak abstraktní konstrukci podmiňovacího způsobu.

Podle „usage-based“ modelů vznikají nové konstrukce tak, že se určitá spojení opakováním v podobném kontextu stávají více ustálenými. Mluvčí, kteří opakovaně slyší jednotlivé promluvy a na základě nich abstrahují, si postupně vytvářejí mentální model nové jednotky – novou konstrukci. Opakování stejné jednotky v určitém kontextu může dát vznik významu, který vychází z kontextu a pojí se pouze s konstrukcí jako celkem. Tím

⁵ „Kognitivní reprezentace gramatiky je uspořádána pomocí konstrukcí – částečně schematizovaných, ustálených sekvencí morfémů s přímou sémantickou reprezentací.“ [vlastní překlad]

dochází ke ztrátě kompozicionality a význam spojení pak už nelze odvodit pouze na základě významů jednotlivých částí konstrukce.

Mentální reprezentaci konstrukcí si tedy mluvčí tvoří na základě abstrahování z jednotlivých promluv. Protože se i v rámci konstrukcí může vyskytnout určitá variace, všechny jednotlivé realizace, které mluvčí identifikují jako stejnou konstrukci, nemusí být úplně identické. Konstrukce tak mají prototypickou strukturu a určité vlastnosti prototypických kategorií.⁶ Jednou z nich je, že ne všichni členové dané kategorie splňují všechny vlastnosti, kterými je kategorie charakterizována. Někteří mají těchto vlastností více, jiní méně – existují tak „lepší“, neboli více prototypičtí, a „horší“, neboli méně prototypičtí, reprezentanti dané kategorie. Jak poznamenává Riemer (2010:230): *„prototypical category members are those which share the most attributes with other members of their category and the fewest with members of other categories.“*⁷ Protože se vyskytují i netypické realizace konstrukcí, tedy jazykové jednotky, které sice stále spadají pod určitou kategorii, ale mají i vlastnosti jiných kategorií, nemusí být mezi konstrukcemi vždy jasná hranice. Dále uvidíme, že ani vymezení kategorie „sloves s částicí“ není zcela jasné, protože ne vždy má spojení slovesa a částice všechny formální a sémantické znaky typické pro tato spojení.

Při studiu jazyka se zpravidla rozlišuje mezi pravidelnými jazykovými jednotkami a výjimkami, tedy více či méně idiomatickými konstrukcemi. Pravidelné jevy spadají pod gramatiku, zatímco nepravidelné do lexikonu. Pokud si jazyk představíme jako systém tvořený konstrukcemi, které mohou obsahovat různé množství konkrétní informace, můžeme pravidelné i nepravidelné jednotky zpracovat v jednom rámci. Do systematického zkoumání jazyka pak můžeme zahrnout i mnoho idiomatických jednotek, protože díky tomu, že chápeme, jak vznikají, je jako výjimky nevnímáme.

1.3 RŮZNÉ ZPŮSOBY VYJADŘOVÁNÍ VÝZNAMŮ

Sémantické komponenty mohou být obsaženy v kořenech slov, v koncovkách nebo vyjádřeny opisnými konstrukcemi. Významové rozdíly může nést také slovosled, nebo intonace. Každý jazyk jednotlivé stavební jednotky kombinuje a využívá jiným způsobem, přičemž způsob vyjádření daného významu se v konkrétním jazyce může časem měnit –

⁶ Vlastnostem prototypických kategorií se zde nebudu věnovat podrobně – detailnější zpracování např. viz Taylor (2003) nebo Riemer (2010). Ohledně související problematiky nejasných hranic mezi kategoriemi viz Aarts (2004).

⁷ „prototypickými členy kategorie jsou ty členy, které mají nejvíce společných vlastností s ostatními členy dané kategorie a nejméně společných vlastností se členy jiných kategorií.“ [vlastní překlad]

například švédština dříve měla pádové koncovky odlišující aktora a pacienta, zatímco nyní tyto významy vyjadřuje pomocí slovosledu. Různé způsoby vyjádření významů ve své práci systematizuje Bybee (1985:12): formuluje kontinuum, které odráží míru propojení morfému nesoucího sledovaný význam se slovem. V rámci kontinua rozlišuje následující typy vyjádření:

lexikální – derivační – flektivní – volné gramatické morfémy – syntaktické

Je podstatné si uvědomit, že jde o kontinuum, nikoli o přesně oddělené kategorie – vyskytují se tedy i případy na pomezí jednotlivých typů. Základními póly tohoto kontinua jsou vyjádření lexikální, flektivní a syntaktické. O lexikálním vyjádření mluvíme, pokud je jeden nebo více sémantických prvků vyjádřeno v jednom morfému, který je zároveň kořenem slova. O flektivní vyjádření jde v případech, kdy je význam značen vlastním morfémem vázaným ke kořeni slova. Flektivní morfémy jsou v daných kontextech povinné, a tudíž mají dostatečně obecný význam, který se může vázat s různými typy kmenů. Konečně syntaktické vyjádření je vyjádření pomocí opisných konstrukcí. Derivační vyjádření stojí mezi lexikálními a flektivními jednotkami: morfémy jsou podobně jako flexe vázány ke slovu, nicméně jejich použití není povinné a mají pouze omezenou kompatibilitu (zpravidla se mohou kombinovat pouze s určitou sémantickou třídou slov). Volné gramatické morfémy pak mají vlastnosti flektivního i syntaktického vyjádření: nejsou vázány ke slovu, ale zároveň mají významné omezení pozice z hlediska slovosledu a podobně jako flexe jsou často povinné. Tyto kategorie jsou vhodné jak pro srovnávání jazyků, tak pro sledování toho, jakými způsoby je určitá sémantická doména realizována v rámci jednoho jazyka.

Poněkud stranou tohoto rozdělení stojí lexikalizovaná spojení. Ta mohou být formálně syntaktickými konstrukcemi, ale protože určitý význam nese pouze spojení jako celek, mají také vlastnosti lexikálního vyjádření. Posun od syntaktického k lexikálnímu vyjádření je postupný (viz kapitola 1.4), proto také můžeme rozlišovat různé typy idiomatických konstrukcí (viz kapitola 1.2). Máme tedy dva odlišné pojmy: „lexikální“ a „lexikalizovaný“. První z nich označuje vyjádření významu v rámci kořene slova, nebo pomocí idiomatické jednotky, která je uložena v lexikonu. Druhý pojem označuje výsledek procesu ustalování slovního spojení, který může být na různé úrovni (od průhledných, do určité míry produktivních spojení po spojení idiomatická). Plně lexikalizované jednotky jsou tedy lexikálním vyjádřením významu. Od typických lexikálních výrazů se liší

především způsobem vzniku: do lexikonu se dostávají lexikalizací – postupným procesem ustalování nového významu.

1.3.1 ASPEKTUALITA

Jednou z funkcí švédských slovesných částic je změna aspektuality slovesa, proto se zde věnuji upřesnění pojmů a termínů vztahujících se k této doméně. Sémantická doména aspektuality se týká interní časové struktury slovesného děje, nezávislé na umístění děje na časové ose. Na rozdíl od kategorie času mění význam sloves, protože stejný děj lze pojmut různými způsoby. Velmi výstižně je funkce aspektuálních významů popsána ve Svenska Akademiens Grammatik (dále jen SAG):

„Samma verklighet kan struktureras i aktioner på flera olika sätt beroende på vilken del av det verkliga skeendet eller tillståndet som satsen omtalar och kan därför ofta beskrivas med verb eller verbfraser med olika aktionsart.“⁸

(Teleman 1999c:323)

Aspektualita je širokou doménou a v jazycích světa se vyjadřuje na různých úrovních. Lindstedt (2001) uvádí lexikální, derivační a flektivní vyjádření, Boogaart (2004:1167) pak ukazuje, že aspektuální významy mohou záviset i na povaze slovesných argumentů, a mohou tedy být vyjádřeny i syntakticky. Doménu lze rozdělit na dva vzájemně propojené jevy – aspekt a aktionsart. V některých jazycích, jako například ve švédštině, lze tyto jevy pouze těžko odlišit, a pak budu hovořit o aspektualitě obecně. Přestože pro švédštinu rozdíl mezi aspektem a aktionsartem ve většině případů není relevantní, v některých kontextech tyto dva jevy rozlišovat budu, a tak je krátce charakterizuji.

Aktionsart je kategorií, v rámci které lze rozlišovat různé sémantické typy slovesných dějů. Jako takový je často vyjádřen lexikálně, ale některé distinkce mohou být vyjádřeny i syntakticky nebo derivačně. Které vlastnosti dějů je vhodné rozlišovat při jejich dělení do různých sémantických typů, zpravidla závisí na konkrétním jazyce. SAG (Teleman 1999c, kapitola 33 Aktionsarter) ve švédštině rozlišuje ‚stavy‘, ‚ohraničené procesy‘, ‚neohraničené procesy‘ a ‚puntuální slovesa‘. Každý z těchto typů má jiné

⁸ „Jednu skutečnost lze rozdělit na děje více různými způsoby v závislosti na tom, o jaké části reálného děje se věta vyjadřuje. Tu stejnou skutečnost tak často lze popsat slovesy, nebo slovesnými frázemi s různými aktionsarty.“ [vlastní překlad]; Pozn.: v SAG používají termín „aktionsart“, ale jejich popis lze vztáhnout k aspektualitě obecně.

vlastnosti z hlediska ohraničenosti (= ne/přítomnost potenciálního konečného bodu), procesuálnosti (= rozdíl mezi homogenními a postupně se rozvíjejícími ději), dynamičnosti (= ne/přítomnost změny) a durativity (= ne/přítomnost trvání). Mezi stavy patří slovesa jako *existera* ‚existovat‘ a *kosta* ‚stát‘; příkladem neohraničeného procesu je sloveso *vissla* ‚pískat‘; příkladem ohraničeného procesu je spojení *bygga ett hus* ‚stavět dům‘; příkladem punktuálních sloves jsou slovesa typu *anlända* ‚přistát‘ nebo *dö* ‚zemřít‘.

Oproti tomu pod kategorii aspektu spadají takové výrazové prostředky, skrze které mluvčí pojmají děj buď jako ukončený, nebo jako neukončený. U aspektu nezávisí na sémantickém typu slovesa, ale na tom, jak se mluvčí rozhodne daný děj prezentovat. Ve větách (1a) a (1b) máme z hlediska aktionsartu stejný typ děje *skriva ett brev* ‚psát dopis‘: je ohraničený, protože má potenciální konečný bod, kdy bude dopis dopsán; je procesuální, protože se rozvíjí postupně; je dynamický, protože během děje dochází k určité změně; a má trvání, tudíž je durativní. Věty se však liší aspektem – ve větě (1a) je děj prezentován jako ukončený pomocí přidání přímého objektu, zatímco ve větě (1b) je tentýž děj, se stejnými vlastnostmi z hlediska aktionsartu, prezentován jako neukončený, což značí konstrukce s předložkovým objektem.

(1a) Teleman (1999c:323)

Petra skrev ett brev till sin kusin.

Petra psát.PRET DET dopis k svůj bratranec/sestřenice
,Petra napsala dopis sestřenici/bratrancovi.’

(1b) Teleman (1999c:324)

Petra skrev på ett brev till sin kusin.

Petra psát.PRET PREP DET dopis k svůj bratranec/sestřenice
,Petra psala dopis sestřenici/bratrancovi.’

Aspekt je tedy kategorií, v rámci které mluvčí mohou koncipovat děje jako aktuálně ukončené, nebo neukončené. Jde o kategorii sémanticky obecnou, kterou lze stejným způsobem aplikovat na různá slovesa, a tak se v mnoha jazycích na rozdíl od aktionsartu vyjadřuje i pomocí flexe (viz Bybee 1985). Je však možné i vyjádření derivační nebo syntaktické (viz příklad (1)).

V této práci budu v souladu s Boogaartovým (2004) anglickým článkem používat termín ‚aspektuální‘, když se budu vyjadřovat k celé doméně aspektuality a termíny ‚aktionsartový‘ a ‚aspektový‘, pokud se budu vyjadřovat k jejím jednotlivým částem.

Základní distinkce, která se v rámci aspektuality rozlišuje na obou úrovních, je ohraničenost slovesného děje. U aspektu je základní významovou distinkcí, u aktionsartu pak jednou z více vlastností, které charakterizují sémantický typ slovesa. Na úrovni aktionsartu jde o (ne)přítomnost potenciální hranice děje, na úrovni aspektu je pak podstatné, jestli tato hranice v konkrétním užití slovesa byla, nebo nebyla dosažena. Výstižné pro povahu obou typů ohraničenosti jsou termíny, které používá Norén (1996:51). Na úrovni aktionsartu hovoří o slovesech, která jsou „*gränsrelaterade*“ ‚vztahující se k hranici‘ a „*icke-gränsrelaterade*“ ‚nevztahující se k hranici‘; v rámci aspektu pak používá termíny „*gränsuppnående*“ ‚dosahující hranice‘ a „*icke-gränsuppnående*“ ‚nedosahující hranice‘. V této práci používám označení ‚ohraničený‘ a ‚neohraničený‘, která se vztahují k celé doméně aspektuality. Pokud bude potřeba dále upřesnit, jestli jde o aspektovou nebo aktionsartovou distinkci, nepoužívám speciální označení,⁹ ale opis.

1.4 GRAMATIKALIZACE A LEXIKALIZACE

Gramatikalizace a lexikalizace jsou jazykové procesy, pomocí kterých vznikají nové jazykové jednotky. Předpokládám, že u švédských sloves s částicí se oba procesy uplatňují, a tak se zde věnuji jejich podrobné charakteristice. Při popisu vycházím z podrobné studie Brintonové a Traugottové (Brinton & Traugott 2005) propojující různé přístupy k problematice do uceleného pojetí. Autorky ukazují nejen specifické vlastnosti každého procesu, ale i jejich společné rysy. Zpřesňují také definici pojmu ‚lexikalizace‘, jehož použití se v lingvistických pracích značně liší. V obecném pojetí může pod tento pojem spadat jakékoli tvoření nových slov, včetně skládání, derivace, posunu z jedné kategorie do druhé atd. Naopak v úzkém pojetí se „lexikalizovanými“ spojeními myslí jen ustálené idiomy.

Pojmy gramatikalizace a lexikalizace vycházejí z toho, že v jazyce existují gramatika a lexikon. Gramatikou se obvykle myslí sada kategorií, vzorců a organizačních principů, které tvoří strukturu jazyka, a spadají pod ní pravidelné jevy. Významy, které gramatické kategorie rozlišují, jsou většinou abstraktní. Oproti tomu lexikon v obvyklém slova smyslu je inventář jednotlivých prvků, které se mohou v rámci gramatických pravidel kombinovat. Jde o nepravidelné jevy, které si mluvčí musí pamatovat a nelze je odvodit na základě gramatických pravidel. Pod lexikon většinou spadají významy konkrétní. Obě

⁹ Lze rozlišovat mezi ‚telicitou‘ na úrovni aktionsartu a takzvanou „*boundedness*“ na úrovni aspektu - podrobněji viz Lindstedt (2001). Boogaart (2004) pro odpovídající jevy používá termíny ‚telicita‘ a ‚perfektivita‘.

dvě roviny jazyka jsou do určité míry propojené a doplňují se. I gramatické jednotky jsou součástí lexikonu, protože se jedná o spojení formy a významu, která si mluvčí musí osvojit. A i v rámci lexikonu se vyskytují určité pravidelné variace.

Kde vést hranici mezi lexikálním a gramatickým, tak často může být sporné. Jde spíše o kontinuum, kde se postupně přechází od jednotek s převážně lexikálními vlastnostmi k jednotkám s převážně gramatickými vlastnostmi. Pro lexikální jednotky je charakteristické, že patří do slovních druhů, jako jsou podstatná jména, přídavná jména a slovesa, jejich použití není povinné, nesou konkrétní významy a nejsou produktivní. Naopak gramatické jednotky obvykle patří do slovních druhů, jako jsou příslovce, předložky nebo spojky, bývají povinné, mají funkční význam a jsou produktivní (viz tabulka Brinton & Traugott 2005:92). Vzhledem k tomu, že sama hranice mezi lexikonem a gramatikou je nejasná, objevují se případy jazykových konstrukcí, které někteří lingvisté považují za produkt lexikalizace a jiní za produkt gramatikalizace. Příkladem takových konstrukcí jsou i anglická frázová slovesa, jev blízký švédským slovesům s částicí.

Gramatikalizaci Brintonová a Traugottová definují jako případy, kdy mluvčí v určitých kontextech začnou používat části původně negramatických konstrukcí s gramatickým významem (parafráze Brinton & Traugott 2005:99). Tímto procesem může projít jakýkoli typ jazykové jednotky – lexikální jednotky, částečně ustálené konstrukce, i pravidelná spojení. Výsledkem procesu je gramatická, funkční jednotka s různou úrovní komplexity. Může jít o opisné konstrukce, jako například vyjádření podmiňovacího způsobu v češtině, klitika (např. anglické *'ll* pro vyjádření budoucího času), nebo koncovky.

Definice lexikalizace je podobná: jde o případy, kdy mluvčí začnou v některých kontextech používat složené slovo nebo slovní spojení jako novou významovou formu se sémantickými vlastnostmi, které nelze přímo odvodit z konstituentů (parafráze Brinton & Traugott 2005:96). I tímto procesem mohou projít různé typy jednotek: složená slova, syntaktické konstrukce nebo gramatické jednotky. Výsledkem je ustálená, lexikální jednotka, která je součástí lexikonu a je více idiomatická než jednotka původní.

Protože oba procesy jsou typem jazykové změny, platí pro ně stejné principy a předpoklady (Brinton & Traugott 2005:105-106):

1. Postupnost: v obou případech se jedná o postupný proces, který probíhá po jednotlivých krocích. Jako takový nemusí doběhnout do konce a v jazyce se tak vyskytují jednotky s různou mírou lexikalizace a gramatikalizace. Brintonová a Traugottová si u

každého z procesů vymezují tři stupně. Nejméně gramatikalizovaná spojení (úroveň G1) jsou opisné konstrukce s gramatickým významem (např. *be going to*, nebo švédské *kommer att* s významem budoucího času). O něco více gramatické (úroveň G2) jsou polovázané formy, jako jsou funkční slova a klitika (např. anglické *'ll* vyjadřující budoucí čas). Nejvíce gramatikalizovanými prostředky (úroveň G3) jsou pak derivační morfologie a flexe (příkladem derivační koncovky je anglické *-ly*, které poměrně univerzálně může tvořit adverbia z adjektiv, příkladem flexe je vyjadřování množného čísla v češtině). Nejméně lexikalizovanými spojeními (úroveň L1) jsou částečně ustálená spojení (např. spojení slovesa s předložkou jako je *agree with*, nebo odpovídající české *souhlasit s*). Více lexikalizovaná (úroveň L2) jsou částečně idiosynkratická spojení, u kterých je jasný význam, ale není zřejmé, proč spojení tvoří zrovna konkrétní jednotky (např. přidání negace k adjektivům, jako anglické *unhappy*). Konečně nejvíce lexikalizované (úroveň L3) jsou typické idiomy, jejichž význam nelze analyzovat.

2. Jednosměrnost: oba procesy jsou jednosměrné – gramatikalizovaná nebo lexikalizovaná jednotka už se nevrátí ke svému původnímu použití.

3. Fúze a splývání: oba procesy provází fonetické a fonologické změny v tom smyslu, že kolokace nebo slovní spojení se ustalují (to nazývají autorky fúzí) a v další fázi dochází k redukci fonologického materiálu (tento jev autorky nazývají splýváním). Příkladem fúze je společný přízvuk u švédských sloves s částicí (viz kapitola 2.1), kdy se ve spojení zachovávají všechny hlásky, ale obě slova se prozodicky propojují. Příkladem splývání je změna anglického pomocného slovesa pro budoucí čas *going to* na krátkou verzi *gonna* (zde už dochází k redukci hlásek).

4. Demotivace významu: v obou případech jednotky, které procesy procházejí, ztrácejí sémantickou kompozicionalitu, protože získávají nový, podle typu procesu konkrétní, nebo abstraktní význam, a zároveň ztrácejí význam původní.

5. Metaforizace a metonymizace: posun významu u obou procesů probíhá na základě metafor a metonymie.

Výše uvedené společné rysy vysvětlují, proč mohou být oba procesy na první pohled zaměnitelné. Liší se však od sebe povahou vzniklé jednotky a také frekvenčním chováním. Frekvence se u gramatických jednotek zvyšuje a u lexikalizovaných snižuje, protože gramatické jednotky získávají obecnější význam a díky tomu se mohou kombinovat

s větším množstvím slov. Brintonová a Traugottová (2005:107-109) jmenují také další vlastnosti, kterými se gramatikalizace od lexikalizace liší:

1. Dekategorizace: gramatikalizované jednotky často ztrácejí morfologické a syntaktické vlastnosti typické pro jejich kategorii a přesouvají se do kategorie jiné (např. přesun z kategorie významového slovesa do kategorie pomocných sloves). Oproti tomu lexikalizované jednotky si zachovávají vlastnosti jednoho ze svých konstituentů.

2. Blednutí: gramatikalizované jednotky ztrácejí svůj původní význam a získávají jiný, obecnější význam. Oproti tomu lexikalizované jednotky získávají jiný, více konkrétní význam.

3. Subjektifikace: gramatické jednotky mají často perspektivu zakotvenou u mluvčího. Obecné, gramatické významy totiž nebývají referenční a spíše vyjadřují pohled mluvčího na situaci. Naopak lexikalizované jednotky obvykle vyjadřují významy vztahující se k objektivní, vnější skutečnosti.

Procesy gramatikalizace bývají také na rozdíl od lexikalizace podobné napříč různými jazyky. Například slovesa pohybu se často stávají pomocnými slovesy pro vyjádření budoucího času; slovesa s lokálním významem se často stávají pomocnými slovesy pro vyjádření progresivu; ukazovací zájmena se stávají určitými členy atp.

1.5 ZÁVĚR

V této kapitole jsem ukázala, že pro funkční přístupy není jazyk pouze sadou abstraktních pravidel doplněnou o inventář lexikálních jednotek. Reálné užívání jazyka je složitější, a proto i principy jeho fungování jsou komplexní. Bybee gramatiku pojímá jako organizaci zkušeností, které mají mluvčí s jazykem. Tomasello (2014:10) v tomto pohledu vidí jako paralelu ke klasickým gramatickým pravidlům abstraktní konstrukce jako jsou konstrukce podmiňovacího způsobu, ditranzitivní konstrukce apod.

Pokud přijmeme předpoklad, že používání jazyka ovlivňuje jeho strukturu, je logické zabývat se všemi jazykovými jednotkami, nejen těmi typickými. Gramatika pak přestává být uceleným a vyčerpávajícím souborem pravidel. Tomasello (2014:10) cituje Langackera, který jazyk v tomto pojetí chápe jako „*strukturovaný inventář symbolických jednotek*“. Každá jednotka inventáře má určitou strukturu a funkci, přičemž obojí se v čase mění. Jazykové jednotky jsou v tomto pojetí blíže obecným kognitivním schopnostem

v tom ohledu, že je lze považovat za „*relatively automatized procedures for getting things done*“¹⁰ (Tomasello 2014:10).

Cílem lingvistického zkoumání v tomto rámci je popsat inventář symbolických jednotek a způsob, kterým funguje. U konkrétní jazykové jednotky můžeme sledovat, jak funguje v rámci jazyka a jak se proměňuje v závislosti na svém použití. Tento způsob výzkumu přináší nejen poznatky o tom, jak si utváříme mentální model jazyka a gramatiky, ale také o vývoji a akvizici jazyka.

¹⁰ „do určité míry automatizované procesy pro dosažení určitého výsledku“ [vlastní překlad]

Pod pojmem slovesa s částicí se ve švédštině chápou spojení sloves a doplnění se specifickými formálními a sémantickými vlastnostmi. Podobná slovesná spojení se kromě švédštiny objevují i v dalších germánských jazycích – v příbuzných severogermánských, ale také v angličtině, němčině nebo nizozemštině. Princip tvoření a sémantické změny na slovese jsou ve všech jazycích podobné, nicméně v dalších vlastnostech se jazyky mezi sebou liší.

Talmy (1985) definuje jazykové jednotky, které nazývá ‚satelity‘: pod tuto kategorii řadí přímá doplnění slovesa, která nejsou flexí, pomocným slovesem, nominální frází, ani volným adverbialním doplněním (parafráze Talmy 1985:102). Spojení *sloveso + satellit* nazývá ‚víceslovným slovesem‘ (v originále „*verb complex*“), přičemž koncovky a pomocná slovesa se přidávají až k celému spojení. Novou kategorii zavádí především proto, že při srovnávání jazyků do ní spadá celá skupina příbuzných jevů: anglická frázová slovesa, německé (ne)odlučitelné předpony, slovesné předpony v latině i ve slovanských jazycích. Definici satelitu odpovídají jak české slovesné předpony, tak švédské slovesné částice. Talmyho článek tak vztahuje švédské slovesné částice k jevům i z jiných jazykových skupin, než jsou jazyky germánské.

Zde se budu zabývat tématem, jakým způsobem částice mění význam a použití sloves. Nezahrnu tedy případy, kdy částice stojí samostatně, což se může stát v případě elipsy slovesa, nebo ve frázích bez slovesa, jako je příklad (2).

(2) Strzelecka (2003:13)

Upp med dig!

nahoru s ty.AK

‚Tak už vstávej!‘

Přístupy k problematice se liší také v tom, které typy slov lze ve švédštině považovat za částice. Nejčastěji se na pozici slovesné částice objevují adverbia nebo předložky. Existují ale i slovesa s částicí, kde na místě částice stojí substantiva (např. *slå vakt* ‚chránit‘) nebo adjektiva (např. *bryta lös* ‚vypuknout‘). Existují i výrazy, které se nevyskytují v jiném použití, než jako slovesné částice – příkladem je částice *ihåg* ve spojení *komma ihåg* ‚pamatovat si‘. V této práci se budu věnovat nejběžnějším předložkovým a adverbialním částicím.

SAG slovesa s částicí definuje tak, že sloveso a částice společně tvoří sousloví koherentní v sémantickém, prozodickém a slovosledném ohledu (parafráze Teleman 1999b:257). Výsledné spojení má společný význam, společný přízvuk a obě části obvykle následují přímo po sobě. U vázaných částic je pevná vazba mezi slovesem a částicí zdůrazněna tím, že obě jednotky tvoří jedno slovo. Ohledně volných částic SAG uvádí, že se jedná o slovesné doplnění, které je ke slovesu nejvíce připoutáno: „*Av verbets bestämningar är partikeladverbialer den som är närmast knuten till verbet.*“¹¹ (Teleman 1999b:417).

Slovesa s částicí jsou ve švédštině jedním z nejfrekventovanějších jazykových prostředků. Strzelecka (2003:141) uvádí četnost výskytu slov *in*, *do*, *ut*, *ven*, *upp*, *nahoru* a *ner*, *dolů* ve funkci částice a ve funkci adverbia. Jako částice se přitom používají ve více než 80 % svého výskytu. V této kapitole stručně proberu některé formální vlastnosti sloves s částicí a detailně rozeberu jejich sémantické vlastnosti. Dále načrtnu jejich diachronní vývoj a srovnám vlastnosti částic vázaných oproti částicím volným a částic předložkových oproti částicím adverbialním.

2.1 NĚKTERÉ FORMÁLNÍ VLASTNOSTI SLOVES S ČÁSTICÍ

Částice mohou stát buď za slovesem jako samostatné slovo (volné částice), nebo před slovesem jako jeho prefix (vázané částice). Rozdílem mezi nimi se zabývám v kapitole 2.4 a v kapitolách 4 a 5. Zde proberu některé formální vlastnosti sloves s volnou částicí, kterými se liší od běžných spojení slovesa a předložky nebo adverbia. Pozornost věnuji především těm rysům, které odrážejí sémantickou sounáležitost částice se slovesem. Při popisu vycházím především z SAG (Teleman 1999b,) a z prací Norén (1996) a Strzelecké (2003).

Nejvýraznější vlastností sloves s volnou částicí z hlediska slovosledu je, že částice stojí co nejbližší slovesu, tedy mezi slovesným kořenem a ostatními valenčními doplněními. Od slovesa ji v některých konstrukcích může oddělit pouze subjekt, nebo větné adverbium. Pokud předložkové nebo adverbialní doplnění nestojí přímo za slovesem, ale až za dalším valenčním doplněním, nelze je považovat za slovesnou částici. Příklad (3) ilustruje různá použití slova *hem*, *domů*, které má ve větě (3a) funkci adverbia a ve větě (3b) funkci částice.

¹¹ „Ze slovesných doplnění je slovesná částice nejvíce připoutána ke slovesu.“ [vlastní překlad]

(3a) Teleman (1999b:418)

Kör-a Pernilla hem.

jet-INF Pernilla domû

‚Odvézt Pernillu domû‘

(3b) Teleman (1999b:418)

Kör-a hem Pernilla.

jet-INF domû Pernilla

‚Odvézt domû Pernillu.‘

Z tohoto pravidla existují určité výjimky, především v konstrukcích s reflexivní částicí *sig* ‚se‘ a s adjektivy a adverbii míry (Teleman 1999b).

Slovesa s volnou částicí mají i další syntaktické vlastnosti ukazující, že spojení fungují do určité míry jako jedna jednotka. Příkladem je vytýkání, kdy se částice přesouvá společně se slovesem. Strzelecka (2003:112) uvádí jako příklad *Det sprang in några civilklädda poliser.*, kde není možná variace, kdy sloveso *spranga* je vytknuto a částice *in* zůstává na konci věty: **Det sprang några civilklädda poliser in.* Částici bez slovesa lze vytknout pouze, když to slouží stylistickému záměru – například při kontrastu s jinou částicí. Norén (1996:15) pozoruje, že čím více je význam spojení posunut od původních významů slovesa a částice, tím je přesunutí částice na začátek věty méně přijatelné. Pro správnou interpretaci významu je pak totiž důležitá kombinace obou slov. Částici tak lze posunout na začátek věty, pokud je zachován její směrový význam (4a), ale není to možné tam, kde má částice význam aspektuální (4b).

(4a) Norén (1996:14)

Ut sprang flicka-n.

ven běžet.PRET dívka-DET

‚Dívka vyběhla ven.‘

(4b) Norén (1996:14)

Hon arbeta-de på.

ona pracovat-PRET PREP

‚Dál pracovala.‘

Účelem vytýkání slov na začátek věty je zdůraznění významu. Nemožnost provést tuto transformaci u některých slovesných částic ukazuje, že částice svůj vlastní význam ztrácí a pouze upravují význam slovesa.

Výraznou vlastností sloves s částicí je společný přízvuk, ve švédštině označovaný termínem *sammanfattningsaccent* ‚souhrnný přízvuk‘. Tento typ přízvuku je kromě sloves s částicí typický pro kompozita a některá odvozená slova. Sloveso má přízvuk vedlejší a hlavní přízvuk celého spojení nese částice. Spojení slovesa a částice se tedy prozodicky chová jako jedna jednotka. V některých případech může přítomnost tohoto typu přízvuku být jediným rozdílem mezi dvěma významy určité věty jako v příkladu (5).

(5a) [vlastní příklad]

Han hälsa-de på sin vän.

on zdravit-PRET PREP svůj přítel

‚Navštívil svého přítele.‘ [sloveso + částice]

(5b) [vlastní příklad]

Han hälsa-de på sin vän.

on zdravit-PRET PREP svůj přítel

‚Pozdravil svého přítele.‘ [sloveso + předložka]

Norén (1996:12) si všímá, že v některých dialektech se společný přízvuk u sloves s částicí nevyskytuje, Strzelecka (2003:110) se věnuje případům, kdy hlavní přízvuk není na částici. Jmenuje slovesa s částicí typu *se ung ut* ‚vypadat mladě‘, kdy mezi slovesem a částicí stojí rematizované doplnění. Nejsilnější přízvuk pak nese právě toto doplnění. Taková slovesa s částicí ale nejsou typická, protože jsou výjimečná i z hlediska slovosledu. Na druhou stranu se tento typ přízvuku nevyskytuje pouze u sloves s částicí, ale obecně u spojení sloves a krátkých slov, kdy mluvčí chtějí zahrnout význam připojovaného slova do významu slovesa. SAG (Teleman 1999b:428) uvádí příklady *sitta **hemma*** ‚sedět doma‘, *spela **dum*** ‚hrát hloupého‘ nebo *ligga **sjuk*** ‚být nemocný‘. Slovesa z částicí tedy lze vnímat jako velmi běžný typ použití tohoto typu přízvuku.

V každé z probraných vlastností (slovosled, vytýkání a prozodie) se slovesa s částicí liší od běžných spojení sloves a adverbii nebo předložek. Viděli jsme však, že u každé z nich také existují výjimky z typického použití. To závisí na tom, že hranice mezi spojeními *sloveso + částice* a *sloveso + adverbium/předložka* není vždy jasná. Spíše můžeme mluvit o určité škále od typických sloves s částicí přes hraniční případy jako *se*

ung ut až po spojení sloves s předložkami a adverbii. Uvedené formální vlastnosti sloves s částicí ukazují na těsné sémantické propojení slovesa a částice. Napovídají, že v případě sloves s volnou částicí dochází k vývoji, kdy se ze dvou jazykových jednotek postupně stává jedna. V kapitole 1.4 o gramatikalizaci a lexikalizaci jsme viděli, že jedním z rysů obou těchto procesů je, že mluvčí začnou vnímat určité spojení jako jednu významovou jednotku.

2.2 JAK ČÁSTICE MĚNÍ VÝZNAM SLOVES A

Významy slovesa a částice se při spojení do jedné jednotky mohou kombinovat různými způsoby. Norén (1996) modeluje změnu významu mezi slovesem bez částice a slovesem s částicí pomocí sémantických komponentů: význam každého slovesa se skládá z množiny sémantických rysů a po přidání částice se může měnit jejich hierarchie, sloveso také může některé ztratit, nebo získat. Zde nejdříve proberu obecný sémantický vliv částic na slovesa (kapitola 2.2.1) a dále budu pokračovat od nejmenší změny významu po ty největší.

2.2.1 ZMĚNA FOKUSU

Talmy (1985:122) se zabývá tím, jaké části promluvy jsou obvykle v centru pozornosti a které naopak tvoří sémantické pozadí sdělení:

„the degree to which a component of meaning, due to its type of linguistic representation, emerges into the foreground of attention or, on the contrary, forms part of the semantic background where it attracts little direct attention. In this regard, there appears to be a universal principle. Other things being equal (such as constituent's degree of stress or its position in the sentence), a semantic element is backgrounded by expression in the main verb root or in any closed-class element (including a satellite – hence, anywhere in the verb complex). Elsewhere it is foregrounded.“¹²

Podle Talmyho tedy sémantické komponenty vyjádřené v rámci jednoduchého nebo víceslovného slovesa nevyjadřují novou informaci a tvoří sémantické pozadí věty. Pro

¹² „míra, do které se složka významu, v závislosti na své lingvistické reprezentaci, dostane buď do popředí, nebo je naopak součástí sémantického pozadí, kde poutá malou pozornost. V tomto ohledu se zdá, že existuje univerzální princip. V případě, že všechny další podmínky jsou stejné (např. přízvuk na složce významu, nebo její poloha ve větě) tvoří sémantický prvek pozadí, pokud je vyjádřen v kořeni slovesa, nebo prvkem uzavřené třídy (včetně satelitů – takže včetně víceslovných sloves). V jiných pozicích vystupuje do sémantického popředí.“ [vlastní překlad]

ilustraci uvádí příklad dvou anglických vět *Last year I went to Hawaii by plane*, a *Last year I flew to Hawaii* (Talmy 1985:122). V první větě je způsob cesty vyjádřen volným doplněním a je prezentován jako nová informace. Ve druhé větě je tentýž význam vyjádřen v rámci slovesa a tvoří sémantické pozadí pro podstatné sdělení, kterým je cíl cesty. K podobnému závěru v souvislosti se švédskými slovesy s částicí dochází Norén (1996:65). Všimá si, že fokus věty se mění v závislosti na tom, které slovesné doplnění stojí blíže ke slovesu. Podobně jako v Talmyho příkladu: čím blíže ke slovesnému kořeni je dané doplnění umístěno, tím více stojí v pozadí a pozornost posluchače je zaměřena na více samostatná doplnění. Ve větě (6a) stojí adverbialní určení s předložkou *till*, k' přímo za slovesem a informací, na kterou mluvčí dává největší důraz, je předmět. Naopak ve větě (6b) stojí adverbialní informace až za předmětem a největší důraz je kladen na ni.

(6a) Norén (1996:65)

Han kasta-r till Pelle boll-en.

on házet-PRES PREP Pelle míč-DET

‚Hází Pellemu míč.‘

(6b) Norén (1996:65)

Han kasta-r boll-en till Pelle.

on házet-PRES míč-DET PREP Pelle

‚Hází míč Pellemu.‘

Protože částice vznikají postupně z adverbialních určení stojících přímo za slovesem, lze je vidět jako extrémní případy tohoto jevu – jsou doplněními, která až na několik výjimek stojí vždy co nejbližší slovesu. Jejich význam je také natolik integrován do významu slovesa, že se to projevuje i na formálních vlastnostech spojení (viz 2.1). Vyjádření určitého významu v rámci slovesa s částicí ho tedy umístí uje do sémantického pozadí věty.

Tento poměrně jemný sémantický rozdíl může mít důsledky pro slovesnou valenci, která se přidáním částice může změnit. Když se jedno z doplnění stane součástí slovesného významu, otevírají se větší možnosti pro použití doplnění ostatních. Norén (1996:135-136) uvádí změnu tohoto typu u slovesa *sadla* ‚sedlat‘. Sloveso bez částice lze použít pouze v konstrukci s objektem – lze říci *Hon sadlade hästen.*, ale nelze říci **Hon sadlade*. Oproti tomu sloveso s částicí *sadla på* ‚sedlat (někoho)‘ lze použít jak s objektem, tak bez objektu, protože přítomnost objektu už je určitým způsobem zahrnuta ve významu slovesa s částicí.

Přidání slovesné částice ke slovesu mění složení nebo hierarchii sémantických komponentů slovesa, což dále ovlivňuje možnosti rematizace. Sémantický posun, že význam částice se stává součástí slovesného významu, se uplatňuje u všech sloves s částicí včetně těch s doslovným, místním významem. Ovlivňuje formální vlastnosti slovesa a umožňuje další posun významu celého spojení.

2.2.2 SLOVES A ČÁSTICÍ S MÍSTNÍM VÝZNAMEM

Jako spojení s místním, nebo také konkrétním významem označují taková spojení sloves a částic, kde si částice zachovává svůj původní, směrový nebo lokální význam (k vývoji sloves s částicí viz kapitola 2.3). Částice se v tomto významu pojí především s pohybovými slovesy jako v případě sloves *komma in* ‚vejít‘ a *stiga upp* ‚stoupat‘. Mohou se ale pojit i s dalšími slovesy, kde přidání směru nebo umístění dává smysl (např. *locka ut* ‚lákat ven‘). Talmy (1985) se zabývá slovesy pohybu v různých jazycích, přičemž v této doméně rozlišuje následující sémantické komponenty:

- pohybující se objekt (v Talmyho terminologii *figure*)
- sémantické pozadí pro pohyb (*ground*)
- trasu pohybu (*path*)
- typ pohybu, což může být buď pohyb (*motion*) nebo poloha (*location*)
- způsob pohybu (*manner*)
- a příčinu pohybu (*cause*)

Hlavním tématem jeho článku je, které z těchto informací jsou obsaženy v kořenech sloves pohybu v různých jazycích. Dochází k závěru, že všechny indoevropské jazyky kromě románských vyjadřují v kořeni slovesa typicky informaci o typu a způsobu pohybu. Příkladem jsou slovesa *chodit*, *plavat*, *klusat* atp., nebo v případě sloves udávajících polohu *stát* či *ležet*. Talmy dále ukazuje, že většina indoevropských jazyků má systém satelitů, kterými se vyjadřuje trasa pohybu. Jedním z takových systémů jsou i švédské slovesné částice, což ve svém článku probírá Åke Viberg (1992:33) mimo jiné na příkladu věty *Per klättrade upp i kojan.*, kde sloveso *klättra* ‚šplhat‘ označuje typ a způsob pohybu a částice *upp* ‚nahoru‘ trasu pohybu (společně s ohraničeností slovesného děje, nicméně konkrétní význam je primární). Tyto vzorce nejsou absolutní: popisují typ realizování významu, který v jazyce převažuje. I ve švédštině se například vyskytují slovesa, která ve svém významu obsahují typ pohybu i trasu, například sloveso *falla* ‚padat‘.

2.2.3 SLOVESA S ČÁSTICÍ S METAFORICKÝM VÝZNAMEM

Slovesné částice se používají i v přeneseném významu, kdy už nelze mluvit o místním nebo pohybovém významu částic, ale zároveň je stále zřejmý vztah mezi konkrétním a posunutým použitím částice. Taková spojení sloves s částicí chápou jako spojení s metaforickým významem, protože metafora a metonymie jsou zpravidla procesy, díky kterým k posunutí významu dochází. Často se původně místní význam slovesa i částice posune do abstraktní domény, jako je tomu u slovesa *avgå* ve významu ‚odstoupit‘. Metaforický význam částic se objevuje také u spojení částic a abstraktních sloves bez místního významu, jako například u *räkna ut* s významem ‚dojít k závěru‘.

Když mluvím o zřejmém vztahu mezi konkrétním a posunutým významem částice, mám na mysli takový typ vztahu, kdy v případě již utvořeného slovesa jsme schopni pochopit motivaci významového posunu. U slovesa *avgå* s významem ‚odstoupit‘ je stále zřejmý směrový význam, i když celé spojení už sémanticky nespadá do sloves pohybu. U slovesa *räkna ut* s významem ‚dojít k závěru‘ je vztah k původnímu směrovému významu částice *ut* ‚ven‘ méně zřejmý: význam celého spojení lze parafrázovat zhruba jako ‚spočítat tak, že je to navenek jasné‘. Že chápeme motivaci, na základě které došlo k významovému posunu, nelze zaměňovat s tím, že bychom byli schopni předpovědět, k jakému významovému posunu dojde. Některá slovesa se dokonce mohou ustálit i ve více různých metaforických významech. Příkladem je sloveso *utgå*, které může znamenat ‚vycházet z, předpokládat‘ jako v příkladu (7a), ale také ‚vypršet, skončit‘ jako v příkladu (7b).

(7a) Folkets Lexikon [12-4-2016]

jag ut-gå-r från att pris-et komm-er att höj-a-s

já ven-jít-PRES z SUBR cena-DET jít-PRES INF zvýšit-INF-PASS

‚vycházím z toho, že cena se zvýší‘.

(7b) Folkets Lexikon [12-4-2016]

ansökning-s-tid-en ut-gå-r på måndag

přihlašování-CONN-čas-DET ven-jít-PRES PREP pondělí

‚odevzdávání přihlášek končí v pondělí‘

2.2.4 PŘEVÁŽENÍ VÝZNAMU ČÁSTICE

V některých spojeních má částice větší podíl na významu než sloveso. Buď je sloveso sémanticky nevýrazné, nebo jsou sémantické rysy částice při interpretaci důležitější. Příkladem je spojení *dra ut*, kde *ut* může stát jako částice i jako adverbium (Norén 1996:195). V případě adverbiálního použití ve frázi *dra barnvagnen ut*, vytáhnout kočárek ven' se zachovává význam slovesa *dra* 'táhnout' a celá fráze popisuje namáhavý způsob tažení. Oproti tomu u spojení s částicí *dra ut barnvagnen* je hlavním významem fráze, že předmět skončí na místě označeném částicí *ut*. Sloveso *dra* zde má především význam slovesa pohybu a způsob pohybu, který běžně implikuje, se z významu do značné míry ztrácí. Mění se tedy hierarchie sémantických rysů, význam částice získává na důležitosti a ze specifického slovesa pohybu se stává obecnější sloveso pohybu se specifickým rezultativním významem. Podobně mohou fungovat i částice, které neudávají směr pohybu, ale polohu. Norén (1996:185) uvádí, že spojení sloves a částic s významem polohy je často synonymní s konstrukcí se slovesem *vara* 'být'. Fráze *locket ligger på* 'víčko tam je' [doslova „víčko leží na“] má stejný obsah jako spojení *locket är på* 'víčko tam je' [doslova „víčko je na“]. Hlavní část sdělení je v obou případech obsažena v částici, která udává polohu subjektu.

Význam částice získává na důležitosti také ve spojeních, kdy se směrové částice přidávají ke slovesům bez pohybového významu, a ta pohybový význam získají. Takový je případ slovesa *hinna* 'stihnout' v příkladu (8).

(8) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

ett par sko-r som mamma-n köp-t men som gick sönder innan jag ens hann ut genom dörr-en.

DET pár boty-PL SUBR máma-DET koupit-PP ale SUBR jít.PRET rozbitý předtím_než já dokonce stihnout.PRET ven skrz dveře-DET

'pár bot, které koupila máma, ale které se rozbily, než jsem stihl(a) [vyjít] ze dveří'

Stejný vliv mohou mít směrové částice ve spojení s modálními slovesy, která jsou kromě modálního významu sémanticky prázdná a celé sloveso s částicí tak získává směrový význam. Příkladem je věta *Den där lådan måste av* 'Tahle krabice musí pryč.' (Teleman 1999b:422). Je sice možné tento typ spojení analyzovat jako elipsu pohybového slovesa, ale zpravidla lze na místo elidovaného slovesa doplnit více sloves, nikoli jedno konkrétní,

proto je užitečnější vnímat tyto případy jako typ spojení, kde je pohybový význam implikován použitím směrové částice.

Na těchto případech vidíme, že přidání částice ke slovesu může podstatně ovlivnit jeho význam. Částice může specifikovat význam sémanticky nevýrazných sloves nebo měnit některé vlastnosti slovesa.

2.2.5 SLOVESA S ČÁSTICÍ S ASPEKTUÁLNÍM VÝZNAMEM

Podrobně prostudovaným tématem je systematický vliv slovesných částic na ohraničenost slovesného děje. Spojení sloves s částicemi, které upravují jejich ohraničenost, mohou stát na začátku procesu, kterým švédština získá gramatický jazykový prostředek vyjadřující aspekt. Přestože švédština nemá ucelený, pravidelný systém vyjadřování aspektuality, existuje celá řada do různé míry ustálených prostředků. SAG shrnuje vyjadřování aspektuálních významů ve švédštině takto:

*„Aktionsarten har inte något systematiskt uttryck som t.ex. tempus utan visar sig mera indirekt, t.ex. i valet av vissa (tids)adverbial, i verbfrasens förmåga att underordnas vissa aktionella hjälpverb eller i möjligheten att avleda perfektparticip med en viss tidsbetydelse av olika verb.“*¹³

(Teleman 1999b:325)

Kromě základních aspektuálních vlastností, mezi které SAG řadí ohraničenost, procesualnost, dynamičnost a durativitu, lze ve švédštině vyjadřovat také další aspektuální významy jako jsou iterativ (opakování děje), ingresiv (kdy je děj je prezentován jako začínající) nebo rezultativnost (která obnáší změnu stavu po ukončení děje).

Lexikální vyjádření zpravidla nese mnoho aktionsartových významů, především procesualitu, dynamičnost a durativitu. Složitější je situace u ohraničenosti, jejíž interpretaci může ovlivňovat celá řada dalších prostředků. Ohraničenost slovesného děje ve švédštině nemusí být vždy určená. Jak SAG, tak Norén (1996) pracují s takzvanými ‚neutrálními slovesy‘, u kterých ohraničenost děje není lexikálně daná a mluvčí ji mohou buď upřesnit jinými prostředky, nebo ji ponechat neurčenou – viz příklad (9).

¹³ „Aktionsart se ve švédštině nevyjadřuje systematicky jako například tempus, ale projevuje se více nepřímo; například ve volbě (časových) adverbíí, ve schopnosti větné fráze vázat se k určitým fázovým slovesům nebo v možnosti odvodit od různých sloves participium s určitým časovým významem.“ [vlastní překlad]

(9a) Teleman (1999b:326)

Vi bada-de.

my koupat-PRET

‚(Vy)koupali jsme se.‘ [neurčená ohraničenost]

(9b) Teleman (1999b:326)

Vi bada-de på en kvart.

my koupat-PRET PREP jeden čtvrt

‚Vykoupali jsme se za čtvrt hodiny.‘ [ohraničené]

(9c) Teleman (1999b:326)

Vi bada-de i en kvart.

my koupat-PRET PREP jeden čtvrt

‚Koupali jsme se čtvrt hodiny.‘ [neohraničené]

Tabulka [tab.1] shrnuje různá slovesná doplnění, která mohou ve švédštině rozhodovat o tom, zda se daný děj interpretuje jako ohraničený, nebo neohraničený.¹⁴ Z příkladů v tabulce je vidět, že distinkce ohraničenosti se ve švédštině promítá do syntaktické roviny jazyka. Pokud budeme některá slovesa s částicí považovat za morfologický prostředek vyjádření, pak můžeme říci, že i do roviny morfologické. Některá z uvedených doplnění rozhodují o interpretaci ohraničenosti vždy, jiná mohou být převážena jiným doplněním. Takový je například objekt, jehož typ ztrácí z hlediska ohraničenosti děje důležitost, pokud se vyskytne společně s adverbiálním doplněním implikujícím opačnou hodnotu ohraničenosti. Naopak stálý je v tomto ohledu význam sloves s částicí.

¹⁴ Není v ní zahrnuta lexikální informace a možnost ponechat sloveso bez určené ohraničenosti. Chybí také opisná vyjádření, která mohou aspektualitu ovlivnit a která nestojí ve dvojicích vyjadřujících ohraničený a neohraničený význam (například pseudokoordinace typu *han sitter och läser ,on (právě) čte‘* nebo fázová slovesa typu *sluta ,skončit‘*).

Přehled slovesných doplnění, která mohou určovat (ne)ohraničenost slovesného děje		
Typ doplnění	ohraničený význam	neohraničený význam
Typ subjektu	omezený subjekt	neomezený subjekt
<i>příklad</i>	<i>Mostern dog.</i>	<i>Folk dog som flugor.</i>
<i>překlad</i>	Teta umřela.	Lidé umírali jako mouchy.
Typ objektu 1	omezený objekt	neomezený objekt
<i>příklad</i>	<i>Olle bakade femtio struvor.</i>	<i>Olle bakade struvor.</i>
<i>překlad</i>	Olle upekl padesát sušenek.	Olle pekl sušenky.
Typ objektu 2	přímý objekt	předložkový objekt
<i>příklad</i>	<i>Strindberg skrev en roman.</i>	<i>Strindberg skrev på en roman.</i>
<i>překlad</i>	Strindberg napsal román.	Strindberg psal román.
Adverbiální určení času	s předložkou på	s předložkou i
<i>příklad</i>	<i>Jenny åt på tjugo minuter.</i>	<i>Jenny åt i tjugo minuter.</i>
<i>překlad</i>	Jenny se najedla za dvacet minut.	Jenny jedla dvacet minut.
Adverbiální určení místa	adverbium vyjadřující cíl	adverbium vyjadřující směr
<i>příklad</i>	<i>Lavan flöt till Pompeji (på några timmar).</i>	<i>Lavan flöt mot Pompeji (i flera timmar).</i>
<i>překlad</i>	Lavan doletěl do Pompejí (za několik hodin.)	Lavan letěl do Pompejí (několik hodin).
Slovesa s částicí	závisí na konkrétní částici	
<i>příklad</i>	<i>Monika arbetade ut en plan.</i>	<i>Soldaterna marscherade på.</i>
<i>překlad</i>	Monika vypracovala plán.	Vojáci pochodovali.
Použití konstrukce s doplňkem, který vyjadřuje konečný stav objektu	s doplňkem	bez doplňku
<i>příklad</i>	<i>Du har cyklat dig svettig.</i>	<i>Du har cyklat.</i>
<i>překlad</i>	Z jízdy na kole jsi se zpotil.	Jel jsi na kole.
Různá další adverbia	adverbia míry, s významem konce... atp.	adverbia vyjadřující průběh
<i>příklad</i>	<i>3 kilometer, klart, till döds</i>	<i>fortfarande</i>
<i>překlad</i>	3 kilometry, úplně, k smrti	stále

Tabulka 1: Přehled švédských slovesných doplnění, která mohou určovat (ne)ohraničenost děje. (Příklady převzaté z Teleman (1999b), kapitola „33 Aktionsarter“.)

Slovesné částice tedy vedle dalších aspektuálních významů mohou měnit i ohraničenost slovesného děje, nejsou však jediným takovým jazykovým prostředkem a nemusí ji měnit vždy. Jediným případem, kdy ke změně ohraničenosti dochází téměř bez výjimky, jsou spojení neutrálních sloves a částic. Slovesa s částicí totiž nikdy nemají neurčenou ohraničenost.¹⁵ Pokud částice rozhodují o ohraničenosti děje, je tento významový posun zpravidla doprovázen i dalšími sémantickými změnami. Pro ilustraci několik konkrétních příkladů. Částice *till* ‚k‘ ve spojení *slå till* ‚uhodit‘ nenesou pouze význam ohraničenosti, ale také další aktionsartové významy: punktuálnost a neprocesualitu. Částice *i* ‚v‘ ve spojení *hålla i sig* ‚vydržet‘ kromě významu ohraničenosti nese také význam intenzity (viz Norén 1996:109). Strzelecka (2003:204) se věnuje částicím *ut* ‚ven‘ a *upp* ‚nahoru‘ v použití, kdy změna ohraničenosti děje je jejich hlavní funkcí. Částice *ut* se vyskytuje především se slovesy s negativní konotací, zatímco částice *upp* se slovesy s pozitivní konotací.

Spojení, kde hlavním významem částice je změna ohraničenosti slovesného děje, nazývám slovesa s částicí s převážně aspektuálním významem. V takových případech mají částice natolik obecný význam, že je možné uvažovat, zda je jejich použití částečně gramatikalizované. Norén (1996) popisuje převážně aspektuální použití u částice *på*, která implikuje neohraničenost. Strzelecka (2003) pak rozebírá tuto funkci u částic *ut* a *upp*, které mohou nést význam ohraničeného děje. Obě tyto částice se mohou v převážně aspektuálním významu kombinovat s velkou skupinou sloves a mají poměrně málo dalších významů. Liší se ale v tom, s jakými slovesy se mohou pojít. Máme tedy určitou obecnou funkci, kdy částice dodává slovesu ohraničený význam, kterou může zastávat více částic. Která z nich se použije ve spojení s konkrétním slovesem, pak závisí na sémantice daného slovesa. Pokud v tomto případě použití částic dochází ke gramatikalizaci, proces ještě nedošel tak daleko, aby bylo použití částic natolik volné, že by se některá částice mohla v převážně aspektuálním významu volně kombinovat se všemi slovesy (viz také kapitola 1.1 a slovesa pro vyjadřování budoucího času). Strzelecka dochází k závěru, že žádnou švédskou částicí nelze považovat za čistě aspektuální, nicméně nejvíce se tomuto použití blíží částice *upp*:

¹⁵ Za výjimku lze považovat slovesa s částicí typu *avgränsa*, která mohou mít buď neohraničený význam, v tomto případě ‚tvořit hranici‘, nebo ohraničený význam, v tomto případě ‚vytvořit hranici‘. V konkrétním použití je ale jejich ohraničenost vždy jasná – Norén (1996) proto tato slovesa charakterizuje jako slovesa s částicí se dvěma různými významy.

„Vägen mot en enda omarkerad gränsmarkör är som jag ser det mycket lång och antagligen kommer ingen partikel att nå ända dit. Att de flesta verbpartiklarna fortfarande tycks ha egna, tydliga och specifika aktionsartsbetydelser motverkar också en sådan utveckling. Upp skulle i och för sig ha de bästa chanserna“¹⁶

(Strzelecka 2003:247)

Na druhou stranu Svenonius (1996) při srovnání použití slovesných částic v severogermánských jazycích a v angličtině dochází k závěru, že možnost používat částice s převážně aspektuálním významem švédštinu od ostatních zkoumaných jazyků odlišuje. Švédské částice jsou oproti ostatním jazykům vázané ve více kontextech a mají přísnější pravidla slovosledu. Svenonius toto chování vysvětluje tím, že mohou mít i gramatický význam, a tudíž nejsou pouhým doplněním slovesa, ale mají k němu bližší sémantický vztah. Jeho rozbor napovídá, že míra gramatikalizace tohoto použití částic nebude zanedbatelná.

Slovesa s částicí mají zpravidla ohraničenou aspektualitu.¹⁷ Důvodem může být, že částice ve švédštině v určitém typu spojení označují polohu, kde skončí objekt vyjádřený některým ze slovesných doplnění – viz příklad (10).

(10) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

såhär känn-er man sig när man få-r tvätt-a av smink-et utan att egentligen vilj-a.

takto cítit-PRES člověk se když člověk muset-PRES mýt-INF z šminky-DET bez INF vlastně chtít-INF

,takhle se člověk cítí, když ze sebe musí sundat šminky, aniž by chtěl‘

Norén (1996) popisuje vztah mezi místními slovesy a ohraničeností děje, kdy slovesa s významem pohybu zpravidla tvoří ohraničená slovesa s částicí, zatímco slovesa s významem polohy tvoří spojení s neohraničenou aspektualitou. Z této tendence však existují výjimky, jako například spojení *sitta av en lektion* ‚odsedět (vyučovací) hodinu‘ (Norén 1996:202), kde sloveso polohy *sitta* ‚sedět‘ tvoří sloveso s částicí s ohraničenou aspektualitou.

¹⁶ „Cesta k jedinému nepříznakovému markeru ohraničenosti je podle mého názoru dlouhá a pravděpodobně tohoto postavení nedosáhne žádná částice. To, že většina slovesných částic pravděpodobně stále má vlastní, jasné a specifické aktionsartové významy, takovému vývoji brání. *Upp* má jednoznačně nejlepší šance“ [vlastní překlad]

¹⁷ Oya (2009) tuto vlastnost jmenuje i u částic v jiných germánských jazycích, než je švédština.

Na základě prací Norén (1996) a Strzelecké (2003) lze usoudit, že slovesa s částicí s neohraničenou aspektualitou jsou ve švédštině skutečně méně častá. Norén jmenuje kromě částice *på* a idiomatických spojení (kde význam slovesa s částicí již nelze odvodit od významu slovesa a částice) ještě spojení, kde se funkce částice blíží funkci původní předložky, jako *veta av* 'vědět o' a *känna till* 'znát'. Strzelecka pak neohraničená slovesa s částicí dělí na:

- a) spojení částic a neohraničených sloves, kde si slovesa neohraničenost zachovávají, např. *foten sticker ut* 'noha trčí ven' (Strzelecka 2003:254)
- b) slovesa s částicí se slovesy pohybu, která popisují vzhled nebo vlastnosti krajiny, např. *gatan leder ned mot Kiviks hamn* 'ulice vede dolů k přístavu Kivik' (Strzelecka 2003:258)
- c) idiomatická spojení typu *se ut* 'vypadat'

V rámci vyjadřování aspektuality pomocí slovesných částic se uplatňuje jak proces lexikalizace, tak proces gramatikalizace. K lexikalizaci dochází u těch sloves, kde spojení slovesa s částicí kromě změn v ohraničenosti přináší i další sémantické změny. Až na některé výjimky je vzniklý význam vlastní jednomu nebo omezené skupině sloves s částicí a nejde o pravidelné, opakující se změny významu slovesa. Naopak u takových spojení slovesa a částice, kde částice upravuje především ohraničenost slovesného děje a kde ostatní sémantické změny jsou zanedbatelné, dochází pravděpodobně ke gramatikalizaci vyjadřování ohraničenosti. Gramatické jednotky by měly mít natolik obecný význam, že je lze volně kombinovat s určitým typem jednotek. Jak jsme viděli, u nejpravidelnějších částic *på*, *ut* a *upp* to neplatí vždy. Lze tedy předpokládat, že některé částice jsou více gramatikalizované, než jiné, ale zároveň žádná z částic není gramatikalizována úplně. V praktické části budu sledovat částice *av* a *ut* – tedy jednu částici, kde podle literatury můžeme očekávat častější výskyt převážně aspektuálního významu, a druhou, u které stejný předpoklad není.

2.2.6 SLOVES A S ČÁSTICÍ S IDIOMATICKÝM VÝZNAMEM

Mnoho sloves s částicí má lexikalizovaný význam, který nelze odvodit z významů konstituentů spojení. Za základní význam konstituentů považuji významy sloves a předložek uvedené ve slovnících a místní význam adverbálních částic. Všechna slovesa s částicí, kde význam částice nelze vztáhnout k jejímu základnímu významu, považuji za idiomatická. Mezi taková spojení patří například sloveso *avtjäna* 'odsedět si trest' (ve

vězení)‘ nebo *utreda* ,vyšetřovat‘, ale hranice mezi metaforickým a idiomatickým použitím je v mnoha případech nejasná (viz 3.2.2.).¹⁸ Míra lexikalizace se projevuje i v syntaktickém chování sloves s částicí (viz 2.1). Čím více je spojení slovesa lexikalizováno a vzdáleno svému původnímu významu, tím specifičtější je jeho syntaktické chování.

V souvislosti s idiomatickým významem se Strzelecka zabývá zajímavým jevem, který nazývá „*produktiv typ av lexikaliserade fraser*“ ,produktivní typ lexikalizovaných frází‘ (Strzelecka 2003:232). Míjí tím spojení, která mají sémantické vlastnosti idiomatických frází, ale zároveň jsou do určité míry produktivní: pomocí analogie lze tvořit spojení nová, se stejnými sémantickými vlastnostmi. Strzelecka jako příklad uvádí konstrukce s částicí *upp* ,ven‘, ve kterých je přítomen určitý objekt tvořící překážku, již je možno otevřít. Sloveso s částicí *upp* pak získává význam otevření překážky. Strzelecka uvádí například spojení *låsa upp dörr* ,odemknout dveře‘, *knuffa upp dörr* ,rozrazit dveře‘, *fönstret svängde upp* ,okno se otevřelo (směrem nahoru)‘ nebo *bända upp locket* ,vypáčit víko‘. Podobný jev zmiňuje i Norén (1996) u částice *av*, která se pravidelně kombinuje s různými slovesy ve významu ,kopírovat‘ (např. *avskriver* ,opisovat‘, *avbildar* ,kopírovat‘, *ritar av* ,obkreslovat‘). Podobné případy můžeme nalézt i v SAG (Teleman 1999b:430), například u částice *om*, která se pravidelně vyskytuje ve významu opakování slovesného děje (*göra om* ,předělat‘, *starta om* ,restartovat‘). Idiomatická spojení sloves s částicí tak mohou být do určité míry produktivní v tom smyslu, že částice se s určitým sémantickým typem sloves mohou opakovaně lexikalizovat podobným způsobem.

2.2.7 ZÁVĚR KE KAPITOLE O POSUNU VÝZNAMU

Tato kapitola ukázala různé způsoby, jakými částice mohou sémanticky modifikovat slovesa. Kromě výše uvedených typů posunu významu mohou částice dodávat slovesu řadu specifických významů typu intenzita (*hålla i sig* ,vydržet‘), rezultativnost (*dra ut* ,vytáhnout‘), ingresivita (*ge sig av* ,vydat se na cestu‘) apod. Obecně částice mění složení sémantických rysů slovesa – zaměřením na jeden specifický rys, změnou hierarchie, přidáním sémantických rysů, nebo jejich odebráním. Výsledná slovesa s částicí lze pak interpretovat doslovně v místním významu, jako lexikalizovaná spojení s různou mírou lexikalizace (od metaforických po idiomatická), nebo jako částečně gramatikalizovaná

¹⁸ Metaforický a idiomatický význam odlišuje i Norén (1996), která ale pro idiomatický význam používá termín ,lexikalizovaný‘ vzhledem k tomu, že její pojetí lexikalizace je odlišné. Také Strzelecka (2003) používá pro idiomatická slovesa s částicí termín ,lexikalizovaná‘.

spojení. Všechny typy sloves s částicí, včetně lexikalizovaných, mohou být produktivní. V přehledu jsem neuvedla případy, kdy spojení slovesa a částice má téměř stejný význam jako sloveso bez částice. Tento typ sloves proberu na příkladech z korpusového vzorku v kapitole 4.1.1.

Kromě charakteristiky jednotlivých typů posunu významu bylo cílem této kapitoly ukázat různorodost chování sloves s částicí ze sémantického hlediska. Se slovesy se poměrně pravidelným způsobem pojí poměrně malá skupina předložek a adverbií, většinou s místním významem. Výsledkem jsou ale různé typy spojení a různé chování částic. Nadto tatáž částice může se stejným slovesem tvořit více různých významů. Samozřejmě otázkou pak je, jak systematicky popsat různá slovesa s částicí. Závěrem nastíním, jak k tomuto problému přistoupily Strzelecka (2003) a Norén (1996), z jejichž prací jsem vycházela.

Norén se věnuje pouze částicím, které vznikly ze směrových předložek, přičemž si vybírá ty nejobvyklejší (*i* ,v', *på* ,na', *till* ,k', (*i*)*från* ,z', *av* ,z, od'). Zahrnuje do výzkumu jak volné, tak vázané částice a jako materiál používá sekundární zdroje, tedy různé dostupné slovníky. Analýzu provádí z lexikologického hlediska: určuje čtyři základní sémantické typy sloves s částicí a sleduje frekvenci jejich výskytu a jestli jsou v každé ze skupin zastoupena spíše pravidelná, nebo idiomatická spojení. Při analýze pracuje s následujícími čtyřmi kategoriemi:

- slovesa s částicí s významem polohy (*ligga på* ,ležet na'; *sitta till* ,sedět (o oblečení)'; *avgränsa* ,tvořit hranici')
- neohraničená slovesa s částicí bez místního významu (*arbeta på* ,(stále) pracovat'; *gå till* ,dařit se'; *avvika* ,lišit se')
- slovesa s částicí s významem pohybu (*fylla i* ,vyplnit'; *sadla på* ,osedlat'; *köra av* ,odjet')
- ohraničená slovesa s částicí bez místního významu (*hosta till* ,zakašlat'; *säga ifrån* ,odmítnout'; *avkyla* ,zchladnout')

Jde o velmi detailní analýzu, která ukazuje, ve kterých ze čtyř kategorií je daná částice obvyklá, nebo produktivní a ve kterých se naopak téměř nepoužívá. Bohužel nejsou zahrnuty příslovečné částice a práce má určitá omezení daná použitým materiálem: slovníky zahrnují pouze typické použití částic, zatímco korpus by mohl ukázat větší variabilitu v použití. Přestože Norén zahrnuje jak volné, tak vázané částice, jejich srovnání se věnuje pouze krátce v závěru práce a rozdíl mezi nimi nerozebírá podrobněji. Analýza

je velmi podrobná a zajímavá, jde však spíše o výčet jednotlivých možných spojení, než o zobecnění nebo systematizaci vztahů mezi nimi. To je opodstatněno lexikografickým zaměřením studie.

Strzelecka se naopak zabývá pouze adverbialními částicemi, konkrétně frekventovanými směrovými adverbii *in* ,do‘, *ut* ,ven‘, *upp* ,nahoru‘ a *ner* ,dolů‘. Vychází z korpusového materiálu a do své studie zahrnuje pouze volné částice. Pro jejich analýzu používá specifické nástroje kognitivní sémantiky: pracuje s ,pojmovým schématem‘, což je zjednodušený náčrt ilustrující abstraktní představu prostoru, ve kterém si směrové významy konceptualizujeme. Na tomto schématu pak ukazuje, jaké konkrétní a přenesené významy mohou jednotlivé částice ve spojení se slovesy mít. Lexikalizované významy se snaží vztáhnout k místním, přičemž rozlišuje mezi fyzickou a nefyzickou doménou (odpovídá rozdílu konkrétní x abstraktní). Například částice *ut* ,ven‘ a *in* ,do‘ si Strzelecka konceptualizuje jako částice vztahující se k určitému kontejneru, z něhož se lze dostat ven, nebo naopak dovnitř. Tento základní význam odpovídá směrovému použití obou částic. Stejnou představu lze pojmout i abstraktně, a to více způsoby. Například: jako kontejner, který obsahuje myšlenky, názory a podobně si lze představit člověka, a tento koncept pak stojí za vznikem spojení typu *tala ut* ,promluvit‘ nebo *hämta in kunskap* ,nabýt znalosti‘. Sémantickým rozbořem dokládá, že významy sloves s částicí nevznikají náhodně, ale souvisejí spolu, protože vznikají podle principů lidské percepce a kognice. Strzelecka pracuje na velmi konkrétní sémantické úrovni a její práce je příkladnou ukázkou toho, jak různé typy částic analyzovat v jednotném rámci.

Obě studie od sebe oddělují výzkum příslovečných a předložkových částic a nepřinášejí analýzu rozdílů mezi částicemi vázanými a volnými. Obě také zkoumají význam sloves s částicí na velmi konkrétní úrovni. Norén sice vymezuje obecné významové kategorie, ale zabývá se především tím, jaká konkrétní spojení se v těchto kategoriích vyskytují. Obě se soustředí pouze na úzce vymezené téma (v případě Norén jde o ohraničenost a místní význam, v případě Strzelecké o kognitivní analýzu). Oba přístupy přinášejí zajímavá zjištění, která jsou ale natolik odlišného typu, že je nelze příliš srovnávat. V této práci si budu klást obecnější otázky ohledně rozdílu mezi vázanými a volnými částicemi a předložkovými a adverbialními částicemi. Za tímto účelem budu rozlišovat obecnější významové kategorie: konkrétní význam, lexikalizovaný-abstraktní význam (odpovídá metaforickému významu), lexikalizovaný-idiomatický význam a převážně aspektuální význam. (Více k těmto kategoriím viz 3.2.2.)

2.3 VÝVOJ SLOVES S ČÁSTICÍ

Vycházím z předpokladu, že slovesa s částicí vznikají postupným ustalováním spojení *sloveso + předložka/adverbium*. Nejprve se spojení ustálí jako kolokace a pak dochází k dalším významovým posunům. Při vzniku sloves s částicí se také uplatňuje analogie s již existujícími podobnými konstrukcemi. Za původní význam částic považuji místní význam vyjadřující pohyb, nebo polohu na základě slovníkových hesel, kde je tento význam uveden jako první, a na základě Wellanderova článku (Wellander 1964), jak je probrán v Norén (1996). V podrobných rozborech Norén (1996) a Strzelecké (2003) lze vysledovat čtyři typy vzniku sloves s částicí:

- postupný vývoj od místního významu přes posunuté použití k převážně aspektuálnímu, nebo lexikalizovanému významu se změnou aspektuality (např. *utgå* ,vyjít; vypršet‘)
- ostatní lexikalizace (bez změny aspektuality, např. *byta ut* ,vyměnit‘, nebo od jiného než místního významu slovesa, např. *utmana* ,vyzvat‘)
- analogické tvoření (např. *skriva om* ,opsat‘, *göra om* ,předělat‘)
- ustálení spojení předložky a rekce, které se stane slovesem (např. *avguda* ,zbožňovat‘)

První způsob popisuje Wellander (1964), který se zabývá vývojem od směrových částic ke spojení s ohraničenou aspektualitou a tento proces dělí na tři kroky:

1. fáze: kombinace sloves pohybu a směrové částice (primární částice)
2. fáze: kombinace jiných typů sloves se směrovými částicemi, kdy celé spojení je interpretováno jako sloveso pohybu (sekundární částice)
3. fáze: ve spojení typu 2 se postupně ztrácí směrový význam a zůstává jen význam aspektuální

Směrové částice tedy způsobují, že slovesa jsou interpretována jako slovesa pohybu; zároveň dodávají tomuto pohybu cíl a s tím i ohraničenost. U sloves, kde už pohybový význam vybledl, se může zachovat ohraničenost a vzniká prostor pro další sémantické změny. Wellander ve svém konceptu příliš nerozebírá, že u sloves s částicí s aspektuálním významem, mohou zároveň s blednutím místního významu, vznikat i další neaspektuální významy.

Norén (1996:190-192) se věnuje tomu, jestli lze vysledovat paralelní vývoj od částic s významem polohy k částicím s významem neohraničené aspektuality. Zjišťuje, že v jejím materiálu chybí slovesa s částicí, která by odpovídala Wellanderově druhé fázi. Nenarazila

na taková spojení, kde by se sloveso bez místního významu pojilo s částicí s významem polohy a kde význam celého spojení by byl určitý způsob umístění. Na taková slovesa s částicí jsem nenarazila ani ve svém vzorku. Vývoj v této skupině tedy není zcela paralelní k vývoji sloves s ohraničenou aspektualitou. Podle Norén jde v případě částic s neohraničenou aspektualitou většinou o lexikalizovaná spojení částic se slovesy, která už sama mají neohraničenou aspektualitu. Kromě toho mohou mít i význam polohy, jako například *avstå* 'odpustit si, nedopřávat si', kde dochází k blednutí místního významu u slovesa odpovídajícímu Wellanderově první fázi. Nebo tento význam mít nemusí, jako například sloveso *hålla av* 'mít rád', které by šlo zařadit pod lexikalizace nevycházející z místního významu.

U lexikalizací sloves s částicí, která nemají aspektuální význam nebo nevycháží z místního významu, se uplatňují principy změny sémantických komponentů, které jsem popsala v předchozí kapitole, a postupné ustalování a posouvání významu. Analogické tvoření sloves s částicí se týká buď poměrně pravidelného používání částic s převážně aspektuálním významem (tedy hlavně částic *ut*, *upp* a *på*), nebo produktivních lexikalizací, kdy se stejným způsobem lexikalizuje více různých sloves s částicí. Poslední typ tvoření sloves s částicí se netýká přidání částice ke slovesům, kterým se zabývám v této práci, ale vzniku nových sloves ze spojení substantiva a předložky – více viz Norén (1996:46-47).

Vývoj sloves s částicí není ukončený, což je vidět na značné neustálenosti jejich systému. Norén (1996:212) na závěr své studie připomíná, že některá slovesa s částicí jsou produktivní; zároveň si všímá, že určitá starší slovesa s částicí jsou sice pro dnešní mluvčí stále srozumitelná, nicméně už nezní přirozeně (Norén 1996:212 používá adjektivum *främmande* 'cizí'). To ukazuje, že v případě sloves s částicí nejde pouze o postupný vývoj od méně ustálených k více ustáleným jazykovým jednotkám, ale spíše o produktivní proces, kde se některé kombinace ustálí jen na určitou dobu a později se používat přestanou.

2.3.1 VÝVOJ SLOVES S ČÁSTICÍ Z HLEDISKA OBECNĚ JAZYKOVÝCH PRINCIPŮ

V této podkapitole se budu věnovat tomu, jak se švédská slovesa s částicí vztahují k obecně jazykovým procesům. Vývoje sloves s částicí se týká proces 'reanalýzy', který si Brintonová a Traugottová (parafráze 2005:7) definují jako typ jazykové změny, kdy se promění sémantická struktura nebo kategorie výrazu, aniž by došlo ke změně fonologického materiálu. U sloves s částicí se zvuková struktura mění minimálně, dochází

pouze ke změně na úrovni přízvuku (ne však ve všech případech, viz 2.1). Dalším obecným procesem důležitým z hlediska sloves s částicí je takzvaná ‚institucionalizace‘, kterou Brintonová a Traugottová (2005:45) chápou jako proces ustálení nové konstrukce a její rozšíření mezi větší skupinu mluvčích. V tomto kontextu mluví o ‚příležitostných slovech‘ (Brinton & Traugott 2005:45), tedy spojeních, která jsou vytvořena v určitém kontextu, a pouze v tomto kontextu lze interpretovat jejich význam. Až v momentě, kdy se jejich použití rozšíří mezi více mluvčích, se význam spojení ustálí a lze ho interpretovat i mimo daný kontext. Vzhledem k tomu, že slovesa s částicí jsou do určité míry produktivní, předpokládám i výskyt ad hoc kombinací sloves a částic, kdy jejich význam záleží na kontextu a která se mohou postupně stát ustálenými jednotkami.

Z hlediska vlastností lexikalizace a gramatikalizace (viz 1.4) pro slovesa s částicí platí, že procházejí jednosměrným vývojem, dochází u nich ke ztrátě původního významu a děje se tak na základě metaforizace a metonymizace (viz analýza Strzelecké). Pouze v malé míře u nich ale dochází k fúzi a splývání fonetického materiálu. Jde sice o ustálená spojení se společným přízvukem, na druhou stranu u nich nenalezneme nepravidelné formy ani případy fonetické redukce. Probíhající lexikalizace a gramatikalizace tedy u sloves s částicí nebude u konce vývoje, protože obě jednotky si do různé míry zachovávají svou autonomii.

V kapitole 1.4 jsem uvedla vlastnosti týkající se pouze gramatikalizovaných jednotek – tyto vlastnosti by se měly projevovat u částic s převážně aspektuálním významem, které považuji za částečně gramatikalizované. První z těchto vlastností je dekategoriace, tedy ztráta vlastností typických pro jiná použití daného slova. To pro slovesa s částicí sice platí (předložkové částice ztrácejí rekci, mění se valence slovesa a sémantická funkce částic), nicméně pouze u rysů, které platí jak pro gramatikalizovaná, tak pro lexikalizovaná slovesa s částicí. Co platí pouze pro aspektuální použití částic je blednutí a subjektifikace významu: částice v aspektuálním použití mají velmi obecný význam (ohraničený versus neohraničený slovesný děj), který spíše než objektivní skutečnost přibližuje, jak si mluvčí tuto skutečnost konceptualizuje. Gramatické použití jednotky by také mělo zvýšit její frekvenci a produktivitu, k této vlastnosti bohužel nemám data, protože žádná z dostupných studií se nezabývala relativní frekvencí převážně aspektuálního použití. Konečně proces gramatikalizace obvykle mívá paralely v jiných jazycích, což se týká i sloves s částicí, protože v ostatních germánských jazycích fungují podobné jednotky s podobnými sémantickými vlastnostmi (více např. Booij (1990) o holandštině, nebo

Brinton & Traugott (2005:kapitola 5) o anglických frázových slovesech). Z vlastností gramatikalizace tedy slovesa s částicí také splňují pouze některé, což potvrzuje závěr, že tento proces není ve švédštině úplný.

Brintonová a Traugottová (2005) ve svém modelu počítají s tím, že procesy lexikalizace a gramatikalizace mohou proběhnout jen částečně, a vymezují si různé stupně obou procesů. Slovesa s částicí s převážně aspektuálním použitím spadají na základě svých vlastností do kategorie polovázaných forem, kterou autorky nazývají G2. Nejsou tedy na nejnižší úrovni gramatikalizace, protože obě části spojení jsou více propojeny než například pomocné a hlavní sloveso u opisného vyjádření budoucího času. Zároveň nemůžeme mluvit o nejvyšším stupni gramatikalizace, protože žádné sloveso s částicí nemá čistě aspektuální použití (viz 2.2.5). Lexikalizovaná slovesa s částicí spadají pod různé úrovně lexikalizace. Jako částečně ustálená spojení (úroveň L1) lze charakterizovat kolokace s konkrétním, nebo mírně posunutým významem jako *komma in* ‚vejít‘. Větší úroveň lexikalizace (L2) budou mít produktivní lexikalizace s vlastnostmi idiomatických i produktivních jednotek. Největší úroveň lexikalizace (L3) mají částice s idiomatickým významem, který je vlastní pouze danému spojení jako u slovesa *tycka om* ‚mít rád‘. Slovesa s částicí s metaforickým abstraktním významem bych zařadila mezi stupně L1 a L2.

2.4 SLOVESA S VOLNÝMI A VÁZANÝMI ČÁSTICEMI

Forma slovesa s částicí nezávisí pouze na konkrétním spojení, ale také na gramatice, protože v participiích a odvozených substantivech a adjektivech se objevují pouze částice vázané.¹⁹ Odborné studie se liší v tom, jestli každý typ částic pojednávají jako samostatný jev, nebo zpracovávají oba typy společně. Ze třech nejpodrobnějších studií jedna zpracovává oba typy částic jako jednu skupinu (Norén 1996), druhá se věnuje pouze jednomu typu (Strzelecka 2003) a třetí (Teleman 1999b) se zabývá každým typem zvlášť: volné částice jsou probrány jako ‚slovesa s částicí‘ a vázané částice jako ‚složená slovesa‘. V této kapitole proberu status obou typů částic ve švédštině a důvody pro to je zpracovávat jako jeden jev.

Protože volné a vázané částice mohou vyjadřovat podobné významy, existují mezi oběma skupinami určité pravidelné vztahy. Slovesa s volnou částicí jsou méně formální a

¹⁹ Základem pro odvozování je u sloves s částicí celé spojení ve vázané variantě. Například od slovesa *föra över* ‚převézt‘ vznikne adjektivum *överförbar* ‚přenosný, převoditelný‘.

častěji se vyskytují v konkrétním významu, na rozdíl od sloves s částicí vázanou, pro něž je typický spíše význam abstraktní a lexikalizovaný. Podrobný přehled variant sloves s částicí z hlediska významové alternace mezi volnými a vázanými částicemi prezentuje Laureys (1991:221):

- slovesa pouze s vázanou částicí
- slovesa s vázanou i volnou částicí, mezi kterými je stylistický rozdíl
- slovesa s vázanou i volnou částicí, mezi kterými je sémantický rozdíl; jde buď o rozdíl doslovný – posunutý význam, nebo o rozdíl konkrétní – abstraktní význam
- slovesa s vázanou i volnou částicí, mezi kterými je sémantický rozdíl, přičemž volná forma má odvoditelný význam, zatímco vázaná forma je idiomatická
- slovesa pouze s volnou částicí

Jeho dělení je podrobnější než podobné klasické dělení Ture Johanissona (Johanisson 1954 viz Norén 1996:205-206). Laureys doplňuje především poznatek, že mezi volnou a odpovídající vázanou částicí nemusí jít pouze o rozdíl mezi doslovným a posunutým významem (třetí skupina), ale také o rozdíl v míře lexikalizace (čtvrtá skupina). Johanisson se naopak více věnuje tomu, že volné částice jsou více hovorové a dochází u nich k menšímu posunu významu. To ale neplatí vždy. Ani jeden z autorů nepočítá s tím, že u některých sloves by mohl být posun významu u slovesa s volnou částicí větší, než u stejného slovesa s částicí vázanou. Takové páry se ale objevují, příkladem je dvojice sloves tvořených částicí *av* ‚z, do‘ a slovesem *hålla* ‚držet‘. V kombinaci s volnou částicí vzniká sloveso *hålla av* s idiomatickým významem ‚mít rád‘, zatímco v kombinaci s vázanou částicí vzniká sloveso *avhålla* s lexikalizovaným, ale průhledným významem ‚zdržet se něčeho‘.

K zajímavým závěrům ohledně použití volných a vázaných částic dochází Norén (1996:207-208), která sleduje, jaké typy významu se mohou objevit s různými variantami sloves s částicí. Slovesa s pouze vázanou částicí jsou podle ní vždy lexikalizovaná.²⁰ Slovesa s pouze volnou částicí se objevují v následujících použitích: ve spojení s významem polohy, ve spojení s neohrazenou nebo punktuální aspektualitou a v idiomatických spojeních. Slovesa s oběma variantami částice mají v jejím vzorku vždy

²⁰ Zde je ale otázka, jak si tedy definuje pojem ‚lexikalizovaný‘: mezi lexikalizovaná slovesa s částicí řadí i sloveso *avstå* ‚odpustit si‘ (viz výše kapitola 2.3), jehož význam je relativně průhledný, zatímco na jiných místech pojem ‚lexikalizovaný‘ používá v podstatě synonymně s termínem ‚idiomatický‘.

ohraničenou aspektualitu – buď doplněnou o pohybový význam, nebo s posunutým významem. Pokud jsou lexikalizovaná, nejsou idiomatická.

Obecně lze konstatovat, že slovesa s vázanou částicí mají více posunutý význam. Možnost jejich výskytu v konkrétním použití je na základě literatury velmi nepravděpodobná. Častý paralelní předpoklad, že slovesa s volnou částicí nemohou mít více lexikalizovaný význam, než odpovídající slovesa s částicí vázanou, udržet nelze. Variace volné a vázané částice má vztah nejen k míře lexikalizace, ale také k ohraňčenosti slovesného děje – Norén ukázala, že slovesa s oběma variantami částice označují vždy děj ohraňčený.

2.4.1 STATUS SLOVES S VÁZANOU ČÁSTICÍ

U sloves s vázanou částicí se naskýtá otázka, jestli lze opravdu mluvit o složených slovesech, s čímž pracuje SAG, nebo jestli se více podobají derivaci a částice se blíží slovesným prefixům. Hranici mezi skládáním a derivací se věnuje ten Hacken (2000), který za složená považuje slova vzniklá ze dvou samostatných kořenů, zatímco derivaci charakterizuje jako spojení kořene a afixu. Tím se původní otázka upravuje na problém, jestli vázané částice jsou blíže samostatným slovům, nebo afixům.

Ani v případě volných částic, které se píší zvlášť a lze mezi ně a sloveso vložit některé jednotky, nemůžeme mluvit o prototypických slovech. V mnoha případech mají specifický význam, kterým se sémanticky blíží funkci afixů a který nemohou mít při samostatném použití bez slovesa. Kromě toho jsou i formálně více připoutaná ke slovesu než jeho ostatní doplnění (viz kapitola 2.1). V případě vázaných částic se pak samostatnost jednotky dále smazává: mají stejné sémantické vlastnosti jako částice volné a jejich sounáležitost se slovesem je potvrzena spojením do jednoho slova. I v SAG (Teleman 1999a:525) je problematika složených sloves doplněna poznámkou, že v některých případech není zcela zřejmé, jestli první morfém slovesa je prefixem, nebo samostatným slovem. Problematický je například morfém *bi*, který se sice vyskytuje vázaný ke slovesu (*bistå* ‚asistovat‘) i jako volná částice (*stå bi*, se stejným významem), jako samostatné slovo se ale neobjevuje v žádných jiných kontextech. Nemůže tedy sémanticky fungovat jinak, než jako modifikátor slovesného významu. Jiným hraničním případem je morfém *här*, který se jako samostatné slovo s vlastním významem ‚tady‘ vyskytuje, tento význam ale není sémanticky příbuzný s vázanou částicí ve slovesech typu *härstamma* ‚pocházet z‘ nebo *härleda* ‚odvodit‘. Není tedy jasné, zda tato dvě použití lze považovat za jednu a tutéž

jazykovou jednotku. Vázané částice se podle mého názoru liší od prefixů typu *er-* (*erkänna* ‚uznat‘) nebo *be-* (*betala* ‚zaplatit‘) především tím, že v povědomí mluvčích mají určitým způsobem větší samostatnost než prefixy. Tato relativní autonomie je u běžných částic dána tím, že se používají i jako samostatná slova. U méně běžných částic pak čerpá z existence volné částice, případně z homonymie s určitým autonomním slovem.

Dalším kritériem, které ten Hacken (2000:353) používá pro odlišení derivace a skládání slov, je sémantický vztah mezi oběma částmi slova:

*„Where in a compound the interaction of stems creates a range of possible relations, an affix has a fixed meaning the application of which may be allowed or disallowed by the semantics of the base.“*²¹

Derivace tedy mají více pravidelný a předvídatelný význam, zatímco u skládání slov může mezi oběma částmi spojení vzniknout celá řada vztahů. Například kompozita *kvinnomisshandel* ‚zneužívání žen‘ a *polismisshandel* ‚policejní zneužívání‘ se liší sémanticky, přestože mají shodnou formální strukturu (Svanlund 2002).

Viděli jsme, že slovesné částice sice mohou ve spojení se slovesy nabývat různých významů, na druhou stranu ale mohou být do určité míry produktivní díky analogickému tvoření nových sloves se stejným typem lexikalizace. V tomto sémantickém ohledu se tedy v těch případech, kde je jejich význam celkem pravidelný, blíží prefixům. Odpověď na otázku, jestli v případě vázaných částic jde o proces skládání slov, nebo o derivaci, je dle mého názoru ta, že vázané částice stojí někde mezi těmito dvěma póly. Jsou více autonomní než typické prefixy, ale zároveň nejsou natolik autonomní jako samostatná slova, protože velké procento jejich použití je v těsném spojení se slovesem (viz kapitola 2 a statistika Strzelecké, s. 24). I sémanticky mají znaky obou jevů – některá jejich použití jsou nepředvídatelná, jiná naopak pravidelná. I ten Hacken (2000) se krátce věnuje jednotkám, které se postupně mění ze samostatného slova na afix. Taková slova podle něho ztrácejí svou sémantickou specifičnost, ale zároveň si stále uchovávají vztah k existujícímu volnému kořeni. Tomu odpovídají i švédské vázané částice.

²¹ „Tam, kde u složených slov vzájemná interakce kořenů vytváří řadu možných vztahů, afixy mají ustálený význam, jehož aplikace může a nemusí být v souladu s významem kořene.“ [vlastní překlad]

2.4.2 STATUS SLOVES S VOLNOU ČÁSTICÍ

Přestože volné slovesné částice fungují v mnoha ohledech jako jedna jednotka se slovesem, blíží se samostatným slovům tím, že se píší zvlášť a mezi nimi a slovesem mohou v některých případech stát i další jazykové jednotky. Slovesné částice se mohou od konkrétního významu posouvat k více či méně lexikalizovanému, nebo ke gramatikalizovanému použití (viz 2.2). Čím více je jejich význam posunutý, tím více pak volné částice ztrácejí charakter samostatného slova i z hlediska syntaxe (viz 2.1). Nový význam ve spojení se slovesem může být i pravidelný, ale obvykle se pak neobjevuje v použití bez slovesa. Spíše než o samostatných slovech tak můžeme mluvit o různých jevech v závislosti na tom, jak velký je posun významu. V případě konkrétního významu lze mluvit o ustálených kolokacích, v případě lexikalizovaného významu o lexikalizovaných frázích a v případě převážně aspektuálního použití o částečně gramatikalizovaných polovázaných jednotkách.

2.4.3 VOLNÉ A VÁZANÉ ČÁSTICE JAKO JEDEN JEV A ODLIŠNOSTI JEJICH POUŽITÍ

Protože každý typ částic má jiné formální chování a lze zařadit do jiného jazykového rámce, dává v některých kontextech smysl analyzovat volné a vázané částice odděleně. Použití volných částic můžeme srovnávat s ostatními slovesnými doplněními, naopak vázané částice je možné zkoumat v širším kontextu skládání slov (jejich použití je paralelní ke složeným slovesům se substantivy a adjektivy v první části složeného slovesa, jako jsou *hunger-strejka* ‚stávkovat hladovkou‘, respektive *ren-göra* ‚čistit‘).

Argumentem pro společnou analýzu obou typů částic je jejich podobné sémantické chování. Stejná slova se mohou přidávat ke slovesu, buď jako vázaná, nebo jako volná částice, a podobným způsobem upravovat jeho význam. Proto je také možné sledovat vzájemné vztahy obou typů částic (viz výše, kapitola 2.4). Moje práce je zaměřena na sémantiku sloves s částicí, a proto je jednotný přístup k oběma typům částic vhodný. Při jejich společné analýze se pohybujeme v oblasti syntaxe i v oblasti lexikonu. Charakteristika obou typů částic v jednom rámci pomůže upřesnit jak jejich společné vlastnosti, tak případy, kdy se jejich použití liší.

U volných i vázaných částic probíhá vývoj posunu významu od konkrétního k metaforickému a dále lexikalizovanému, nebo gramatikalizovanému významu. Je otázkou, jestli formální vlastnosti částic (vázaná, nebo volná forma) určitým způsobem ovlivňují, který typ sémantického vývoje je možný, nebo pravděpodobnější. Podobnou

otázku si klade Norén (viz výše, s. 45), když sleduje, jaké významy mohou mít jednotlivé typy sloves s částicí – s vázanými, volnými a variujícími částicemi. Pokud se podíváme pouze na rozdíl mezi vázanou a volnou formou (variující tedy počítáme do obou kategorií), mají v materiálu Norén následující významy:

- slovesa s vázanou částicí: konkrétní význam pohybu, posunutý význam s ohraničenou aspektualitou, lexikalizovaný význam
- slovesa s volnou částicí: konkrétní význam pohybu nebo polohy, posunutý význam s ohraničenou i neohraničenou aspektualitou, lexikalizovaný význam

Podle těchto závěrů lze říci, že volné částice mohou vytvářet větší spektrum významů a mají různorodější použití. Norén (1996) vychází ze slovníkového materiálu, bude zajímavé, jestli na základě korpusového materiálu, který využiji v této práci, dojdou k podobným závěrům.

Rozbor sémantických vztahů mezi vázanými a volnými částicemi ukázal, že oba typy částic mohou stát v lexikalizovaných použití. U obou typů je také možné převážně aspektuální použití částice: příkladem takového slovesa s vázanou částicí je *avmattas* ‚vymizet‘ odvozené od slovesa *mattas* ‚slábnout‘; příklad převážně aspektuálního použití volné částice je *tenta av* ‚absolvovat zkoušku‘ odvozené od slovesa *tenta* ‚zúčastnit se zkoušky‘. Na základě Johanissonova a Laureysova rozboru (viz výše, s. 45) je pravděpodobné, že vázané částice mají větší míru lexikalizace, a tudíž se častěji vyskytují v lexikalizovaném použití než částice volné. Na základě předpokladu, že nemají tak často jako volné částice pravidelný význam, lze dále předpokládat, že i převážně aspektuální použití u nich bude méně obvyklé než u volných částic. Takový závěr podporuje i Svenoniová (1996) studie, ve které srovnává použití částic v severogermánských jazycích a angličtině. Podle něho mluvčí vnímají slovesa s vázanou částicí jako celky, což implikuje, že u nich produktivní použití nebude časté.

2.5 SLOVESA S PŘEDLOŽKOVÝMI A ADVERBIÁLNÍMI ČÁSTICEMI

Přímé srovnání použití adverbálních a předložkových částic jsem v dostupné literatuře nenalezla. Z třech nejpodrobnějších studií se jedna věnuje pouze předložkám (Norén 1996), druhá pouze adverbům (Strzelecka 2003) a třetí se sice zabývá oběma typy, nicméně místo srovnání jde spíše o popis každého typu zvlášť (Teleman 1999b). Jako předložková částice může fungovat většina nesložených předložek, z adverbů funkci částice mají především směrová adverbia. Oba typy částic mohou nabývat všech čtyř typů významu, které rozlišuji – viz tabulka [tab.2].

U doslovného významu jde o jednoduchá spojení, za kterými u předložkové částice může následovat slovo, které by v případě jiného než částicového použití předložky bylo její rekcí. Sloveso *köra av* ‚sjet‘ se tak může objevit v konstrukci s objektem *köra av vägen* ‚sjet z cesty‘, kde objekt má stejnou sémantiku, jakou by měla rekce předložky. Použití objektu v těchto konstrukcích není povinné. Pokud toto doplnění není vyjádřeno, je význam rekce implicitní, jako například ve spojení *dra av plåstret* ‚strhnout náplast‘, kde je zřejmé, že náplast se strhává z nějakého poranění. Podobně fungují předložkové částice i v metaforickém použití. Ohledně lexikalizovaného významu SAG uvádí existenci produktivních lexikalizací pouze u předložkových částic. Viděli jsme však, že takové lexikalizace vznikají i u adverbů (viz 2.2.6). Je ale pravděpodobné, že u předložek bude tento typ lexikalizace častější, když u nich na rozdíl od adverbů SAG vymezuje produktivním lexikalizacím samostatný oddíl. I aspektuální význam blízký se pravidelnému použití mohou mít oba typy částic. Myslím si, že u předložek je větší

Různé typy významu u předložkových a adverbálních částic		
	předložkové částice	adverbální částice
konkrétní význam	<i>köra av</i>	<i>komma in</i>
<i>doslovný překlad</i>	"jet z"	"přijít do"
<i>překlad</i>	<i>sjet</i>	<i>vejít</i>
metaforický význam	<i>avgå</i>	<i>gå ut med någon</i>
<i>doslovný překlad</i>	"z-jít"	"jít ven s někým"
<i>překlad</i>	<i>odstoupit</i>	<i>chodit s někým</i>
lexikalizovaný význam	<i>starta om</i>	<i>nedkomma med en son</i>
<i>doslovný překlad</i>	"nastartovat o"	"dolů-přijít se synem"
<i>překlad</i>	<i>restartovat</i>	<i>porodit syna</i>
převážně aspektuální význam	<i>arbeta på</i>	<i>bränna upp</i>
<i>doslovný překlad</i>	"pracovat na"	"hořet nahoru"
<i>překlad</i>	(stále) <i>pracovat</i>	<i>shořet</i>

Tabulka 2. Různé typy významu u předložkových a adverbálních částic.

potenciál pro vznik obecného významu, protože už jejich použití mimo pozici částice

může mít kromě místních také abstraktní významy. Nicméně skutečná situace tomuto předpokladu neodpovídá: převážně aspektuální použití se objevuje u částic *ut*, *upp* a *på* (viz 2.2.5), dále na mém vzorku uvidíme, že i u částice *av* je toto použití možné.

Nejvíce se tedy předložkové a adverbiální částice liší v konkrétním, nebo pouze málo posunutém významu, kde předložkové částice mohou mít větší sémantickou vazbu k ostatním slovesným doplněním. S tím také souvisí, že u sloves s předložkovou částicí se může vyskytovat valence, kterou u sloves s adverbiální částicí použít nelze (viz Teleman 1999b:422). Toho, že integrování předložky do významu slovesa je složitější proces, si všímají i Brintonová a Traugottová (2005:126) v angličtině, když rozebírají dvě různé interpretace věty (11).

(11a) Brinton & Traugott (2005:126)

She [looked][after her son]

(11b) Brinton & Traugott (2005:126)

She [looked after][her son]

Ve větě (11a) jde o spojení slovesa a předložkové fráze, zatímco v reprezentaci (11b) máme spojení složeného slovesa (odpovídajícího švédským slovesům s částicí) a objektu. Brintonová a Traugottová zde vidí proces reanalýzy, kdy větu (11a) mluvčí začnou chápat jako (11b). Podobný proces pravděpodobně proběhl i u švédských sloves s předložkovou částicí, nicméně ve švédštině jsou tyto dvě interpretace navíc odlišené i pomocí přízvuku. Norén (1996) se zabývá větou (12), kde verze (12a) odpovídá interpretaci znázorněné v (11a) a věta (12b) interpretaci znázorněné v (11b). Ve švédštině je propojení částice se slovesem nejspíše větší než v angličtině, protože Norén uvádí jako gramatickou i větu (12c), kde se vyskytuje jak částice, tak předložka.

(12a) Norén (1996:185)

Lock-et sitt-er på burk-en.

víčko-DET sedět-PRES na sklenice-DET

‚Víčko je na sklenici.‘

(12b) Norén (1996:185)

Lock-et sitt-er på burk-en.

víčko-DET sedět-PRES na sklenice-DET

‚Víčko je na sklenici.‘

(12c) Norén (1996:185)

Lock-et sitt-er på (ofta) på burk-en.

víčko-DET sedět-PRES na (často) na sklenice-DET

„Víčko je (obvykle) na sklenici.“

Předložky se ve svém běžném použití mohou objevovat v kontextech, kdy za nimi rekce přímo nenásleduje. Brintonová a Traugottová uvádějí u anglického příkladu reformulaci při použití pasiva: *Her son was looked after*. Ve švédštině se takové postavení vyskytuje u větného vytýkání: *Det är burken (som) locket sitter på*. Uvedené použití předložek přispívá k tomu, že mohou stejně jako adverbia procházet procesem postupného ustalování slovesa a částice jako jedné jednotky, přestože mají sémantické vazby na ostatní větná doplnění.

2.6 DISKUZE

Na závěr je vhodné se zamyslet nad otázkou, jakým typem jednotky jsou slovesné částice. Slova stojící na pozici částice bývají často považována za adverbia bez ohledu na jejich původní slovní druh. To je smysluplné z hlediska klasifikace slovesných doplnění, nicméně zařazením částic mezi ostatní adverbia se ztrácí jejich zvláštní postavení z hlediska přízvuku, slovosledu a sémantiky. SAG (Teleman 1999b) proto částice chápe jako syntaktickou funkci, ve které mohou stát různé slovní druhy: adverbia jsou adverbia, předložky jsou předložky v absolutním užití (tj. bez rekce) atd. Podobné stanovisko zaujímá i Talmy (1985:102), který si definuje satelity jako „*new kind of grammatical relation*“.²² Satelity tedy chápe jako vztah mezi určitou jednotkou a slovesem, nikoli jako zvláštní kategorii jednotek, protože většina slov s funkcí satelitů už do nějaké gramatické kategorie spadá. Jiný přístup k povaze slovesných částic zaujímá Norén, která částice považuje za samostatný slovní druh, protože mohou mít význam odlišný od konkrétního použití a s posunem významu se mění i jejich syntaktické vlastnosti. Podle mého názoru je nejužitečnější chápat částice tak, jak je konceptualizují v SAG: jako určitý typ použití slova se specifickými dopady na formální a sémantické vlastnosti spojení. Toto pojetí umožňuje zahrnout do jednoho rámce vázané i volné částice (i když to SAG nedělá) a také zahrnuje do sloves s částicí i použití v konkrétním významu, což neplatí pro přístup Norén.

²² „nový typ gramatického vztahu“

Čím je právě pozice slovesné částice vhodná k tomu, aby se v ní utvářely nové významy? Řekla bych, že je to právě pevným spojením se slovesem, které se stává hlavním nositelem významu. Částice pak význam pouze upravují, takže jejich vlastní sémantika se může více posouvat, protože na ni není upřena velká pozornost. Dalším důvodem je dle mého názoru vliv konstrukce *sloveso + částice* jako celku. Protože se často vyskytují případy této konstrukce se specifickým významem, mluvčí pravděpodobně posun významu vnímají jako jednu z typických vlastností konstrukce, což posun významu u nově vzniklých sloves s částicí dále ulehčuje.

O švédských částicích lze tedy říci, že fungují v rámci určitého ucelenějšího systému, který lze charakterizovat pomocí abstraktní konstrukce *sloveso + částice*, se kterou se pojí určité vlastnosti.²³ Mezi ty patří formální znaky jako přízvuk a syntaktické rysy, ale také sémantické vlastnosti obsahující informace o typickém posunu významu ve spojení. Když pojmem slovesa s částicí tímto způsobem, můžeme mluvit o procesech, které jsou obecné pro všechny jednotlivé částice. Nepřekvapí pak například, že existují částice, které jsou navzájem synonymní. Norén (1996) tento jev zmiňuje obecně u částic *(i)från* a *av*, které jsou synonymní v mnoha případech. Lze ale mluvit i o synonymii jednotlivých částic. Příkladem jsou spojení *brinna ner* a *brinna upp*, která obě mají význam ‚shořet‘, přestože samotná slova *ner* ‚dolů‘ a *upp* ‚nahoru‘ mají význam opačný. Dalším příkladem jsou řady podobných spojení typu *köra i en sten*, *köra på en sten*, *köra mot en sten* (Norén 1996:195), kde se ve významu ‚najat na kámen‘ vyskytují částice s různými prostorovými významy ‚do‘, ‚na‘ a ‚k‘, které už ale v těchto spojeních vybledly.

Obecná konstrukce *sloveso + částice* se v jednotlivých případech použití realizuje s různou konkrétní informací, tedy s různými jednotlivými slovesy a částicemi. Konkrétní kombinace slovesa a částice závisí na tom, do jaké míry jsou tato dvě slova významově kompatibilní a především na kontextu konkrétního použití. To vysvětluje, proč pro podobné významové funkce můžeme mít více kombinací různých sloves s částicí, jako je tomu u částic *ut* a *upp* a jejich převážně aspektuálního použití.

V rámci konstrukce *sloveso + částice* lze pojmut i vznik produktivních lexikalizací, které lze konceptualizovat jako podtyp této konstrukce obsahující určitou, ale ne úplnou, konkrétní informaci. Jednotlivé produktivní lexikalizace obsahují informaci o konkrétní částici a o jejím významu v kombinaci s určitým sémantickým typem sloves. Spadají tedy

²³ Jde o konstrukci stejného typu jako je například ditranzitivní konstrukce – viz kapitola 1.2

mezi konstrukce, které si Bybee (viz 1.2) definuje jako idiomy s volným slotem, kde do volného slotu lze doplnit slovesa splňující dané sémantické vlastnosti.

Z obecně lingvistického hlediska se lze ptát, o jaký typ vyjádření z hlediska kontinua ‚lexikální-derivační-flektivní-volné gramatické morfémy-syntaktický‘ se v případě částic jedná. Zde však nelze mluvit o jednom typu vyjádření. Vázané částice, které stojí na pomezí derivace a slovotvorby, lze umístit na pomezí lexikálního a derivačního vyjádření. U volných částic pak závisí na konkrétním použití. U spojení s konkrétním a metaforickým významem můžeme mluvit o syntaktické kombinaci. Spojení s převážně aspektuálním významem částice budou na úrovni volných gramatických morfémů. Zároveň se vyskytují lexikalizovaná spojení s idiomatickým významem, která lze zařadit do vyjádření lexikálního. Slovesa s částicí tak stojí na obou krajích kontinua; vzhledem k tomu, že jejich použití není povinné, zdaleka se neblíží svou povahou flektivnímu použití. Je to právě tato různorodost, která v případech, kdy se snažíme charakterizovat skupinu jako celek, vede k vyjádření typu „na pomezí gramatiky a lexikonu“.

Vlastnosti částic lze rozebrat i tak, že odhlédneme od toho, jestli je částice vázaná, nebo volná, a zaměříme se pouze na její funkční vztah ke slovesu. Při takovém pohledu se slovesné částice jako skupina podobají derivačním morfémům, se kterými mají společné následující vlastnosti (vlastnosti vybrány z Brinton & Traugott 2005:35-36 a Nauman & Vogel 2000):

- jde o způsob tvoření nových slov
- nejsou povinné
- mohou se volně kombinovat, ale existují tam určitá omezení (= jsou ‚semiproduktivní‘)
- soutěží s dalšími jednotkami s podobnou funkcí
- tvoří otevřený systém

Nauman a Vogelová (2000:932) charakterizují derivační morfémy, které tvoří nová slova v rámci stejného slovního druhu, jako sémantické modifikátory. I tato charakteristika slovesům s částicí odpovídá. Slovesné částice jsou semiproduktivní podobným způsobem jako derivační morfémy. Je možné použít slovesa s částicí *äta upp* ‚sníst‘ a *läsa ut* ‚přečíst‘, ale nikoli slovesa s částicí **äta ut* a **läsa upp* se stejným významem. To odpovídá chování derivačních morfémů: například od adjektiva *skön* ‚hezký‘ můžeme utvořit substantivum *skönhet* ‚krása‘, ale nikoli substantivum **skönnad*.

Souhrnně tedy můžeme říci, že částice jako jednotlivé kombinace mohou být na úrovni lexikálního vyjádření, syntaxe a do určité míry volných gramatických morfémů a derivace. Nicméně pokud odhlédneme od toho, jestli se slovesem formálně tvoří jedno slovo, mají jako skupina mnoho vlastností společných s derivačními morfémy.

Zajímavý je vztah částic a prefixů: částice a prefixy jsou si podobné z hlediska sémantiky a u vázaných částic je podobnost i formální. Nicméně částice mají na rozdíl od prefixů větší autonomii a v souvislosti s tím se mohou objevovat také ve spojeních se slovesy, která jsou do určité míry pravidelná a produktivní. Oproti tomu prefixy jsou vždy lexikální součástí slovesa, která neumožňuje analogické tvoření. Sémantická podobnost mezi částicemi a prefixy způsobuje, že částice se málokdy přidávají k prefigovaným slovesům. V mém vzorku se vyskytla pouze čtyři slovesa: *av-an-māla* ‚odhlásit‘, *an-vānda av* ‚používat‘, *ut-be-tala* ‚zaplatit‘ *be-tala ut* ‚zaplatit‘.

2.7 ZÁVĚR

V této kapitole jsem se zaměřila na podrobnou sémantickou analýzu sloves s částicí, v rámci které jsem představila, jakými způsoby částice mohou měnit význam slovesa. Sémantické změny jsem vztáhla k některým formálním znakům sloves s částicí. Dále jsem se věnovala vzniku sloves s částicí a rozdílům mezi různými typy částic: mezi volnými a vázanými částicemi na jedné straně a mezi předložkovými a adverbialními částicemi na straně druhé. Nakonec jsem se zabývala tím, jak konceptualizovat slovesa s částicí jako kategorii ve švédštině a do jakých kategorií tato skupina spadá z hlediska obecně lingvistické klasifikace různých typů vyjádření.

V následujících kapitolách provedu menší korpusový výzkum na dvou konkrétních částicích *ut* a *av*, který mi umožní ověřit, jestli závěry, ke kterým jsem došla na základě teoretických úvah, platí i při sledování reálného použití sloves s částicí. Zaměřím se na obecné typy významů odrážející posun významu od původní sémantiky částice (konkrétní, lexikalizovaný-abstraktní, lexikalizovaný-idiomatický a převážně aspektuální) a jejich výskyt u jednotlivých kategorií částic (volná – vázaná, předložková – adverbialní). Budu se také zabývat produktivitou sloves s částicí, proto srovnám i to, s kolika různými slovesy se sledované kategorie částic pojí. Práce s příklady z korpusu mi dále umožní přímo pozorovat použití sloves s částicí a budu tak moci podrobněji popsat jejich chování.

V kapitole 2.4.3 jsem z poznatků Norén (1996) vyvodila, že volné částice mají různorodější použití než částice vázané. Lze předpokládat, že vázané částice tedy nebudou tolik produktivní a význam slovesa nemohou upravovat tolika různými způsoby. Podle rozboru, kde se oba typy částic nacházejí na kontinuu typů vyjádření (viz 2.6), předpokládám, že u volných částic se objeví více spojení s konkrétním významem a menší mírou lexikalizace než u částic vázaných. Zároveň předpokládám, že volné částice se vyskytnou častěji i v převážně aspektuálním významu, protože jde o sémanticky pravidelné použití částice a u vázaných částic očekávám naopak převahu lexikalizovaných spojení.

Na rozdíl od volné a vázané formy, kde mám u každé kategorie k dispozici příklady od dvou různých částic, u srovnání předložkových a adverbiálních částic, budu porovnávat pouze použití *ut* a *av*. Výsledky tohoto srovnání tedy budou spíše náповědou pro další výzkum než obecnými zjištěními. Kladu si podobné otázky jako u předchozí dvojice: u kterého typu částic se objevuje více pravidelných kombinací a u kterého více lexikalizovaných spojení? Liší se oba typy v použití převážně aspektuálního významu? Částice *av* má v předložkovém použití často abstraktní význam. Protože předložkové částice se mohou objevovat v konstrukcích, kde je vyjádřena i jejich původní rekce (viz 2.5), předpokládám, že si tyto abstraktní významy *av* může zachovat i na pozici částice. Proto je pravděpodobné, že se u částice *av* vyskytne více lexikalizovaných spojení bez místního významu než u částice adverbiální. Z hlediska převážně aspektuálního použití lze předpokládat, že tento význam bude častější u částice *ut*, vzhledem k tomu, že Strzelecka (2003) se převážně aspektuálním užitím této částice podrobně zabývá, zatímco Norén (1996) aspektuální význam u částice *av* nezdůrazňuje. Z dostupné literatury nevyplývá, že by se předložkové a adverbiální částice měly nějakým způsobem lišit v produktivitě.

Seznam hypotéz vytvořených na základě výše uvedených předpokladů uvádí obrázek [obr.1].

Slovesa s volnou a vázanou částicí

- Hypotéza 1.1** U sloves s volnou částicí se objeví více případů s konkrétním významem než u sloves s vázanou částicí.
- Hypotéza 1.2** U sloves s vázanou částicí se objeví více případů s lexikalizovaným významem než u sloves s volnou částicí.
- Hypotéza 1.3** U sloves s volnou částicí se objeví více případů s převážně aspektuálním významem než u sloves s vázanou částicí.
- Hypotéza 2** Slovesa s vázanou částicí budou méně produktivní než slovesa s volnou částicí.

Slovesa s předložkovou a adverbiální částicí

- Hypotéza 3.1** U sloves s předložkovou částicí se objeví více případů s lexikalizovaným významem než u sloves s adverbiální částicí.
- Hypotéza 3.2** U sloves s částicí *ut* se objeví více případů s převážně aspektuálním významem než u sloves s částicí *av*.
- Hypotéza 4** Slovesa s předložkovou a adverbiální částicí budou přibližně stejně produktivní.

Obrázek 1. Seznam hypotéz.

V této kapitole popíši použitý materiál a metodologii výzkumu a zpracování vzorku. Kromě toho popíši také sémantiku zkoumaných částic *ut* a *av* podle slovníku *Norstedts Svenska Ordbok* (Allén et al. 2003).²⁴

SÉMANTIKA ČÁSTICE UT

Ut je jedno z nejběžnějších švédských adverbii. Strzelecka (2003:23) při porovnání jeho frekvence s ostatními místními adverbii ve frekvenčním slovníku švédštiny zjistila, že jde o třetí nejfrekventovanější výraz po *där* ‚tam‘ a *här* ‚tady‘. *Norstedts Svenska Ordbok* nerozlišuje adverbialní a částicové použití směrových adverbii, takže v hesle pro *ut* jsou zahrnuty i významy, které toto slovo může mít pouze na pozici částice. Ve slovníku jsou uvedena následující použití (Allén et al. 2003:1256):

- Směr vedoucí k okolí, v konkrétním i abstraktním použití (*resa norr ut* ‚cestovat na sever‘, *ge ut* ‚vydat‘)
- Dosažení výsledku (*räkna ut* ‚vypočítat‘)
- Zvýšení objemu (*bygga ut* ‚postavit‘)
- Náhlý začátek (*brista ut i skratt* ‚propuknout v smích‘)
- S ničivým působením (*arbeta ut sig* ‚přepracovat se‘)
- Dosažení konce (*löpa ut* ‚vypršet, dojít‘)
- K veřejnému vystavení (*ställa ut* ‚vystavit‘)
- Rezultativní význam (*slå illa ut* ‚dopadnout špatně‘)

Sémantika adverbia tedy podle *Norstedts Svenska Ordbok* zahrnuje místní význam, abstraktní posunutá použití (např. zvýšení objemu), aspektuální význam dosažení konce děje a několik specifických významů (rychlý začátek, s ničivým působením).

Strzelecka (2003) pojednává *ut* společně s částicí *in* ‚do‘ s opačným významem, přičemž rozebírá celou škálu specifických použití. Všimá si, že *ut* může mít negativní i pozitivní konotace. Skupina negativních konotací vychází z konceptualizace, že *ut* na rozdíl od *in* často označuje koncepty umístěné mimo centrum dění, nebo nacházející se z dosahu mluvčích. Pozitivní konotace jsou pak založeny na významu *ut*, kdy může

²⁴ Nejpodrobnější dostupný slovník *Svenska Akademiens Ordbok* bohužel pro tuto práci není vhodný, protože heslo pro částici *av* je velmi staré (vydáno v roce 1898) a heslo pro částici *ut* ještě nebylo zveřejněno.

znamenat ‚více‘, jako ve slovníkovém významu ‚zvýšení objemu‘. Ohledně převážně aspektuálního použití *ut* se Strzelecka domnívá, že na rozdíl od částice *upp* jsou spojení s tímto významem spíše lexikalizovaná, než gramatikalizovaná.

SÉMANTIKA ČÁSTICE AV

I výraz *av* patří ve švédštině mezi běžné jazykové prostředky. Norén (1996:89) ho ve frekvenčním slovníku švédštiny našla jako třetí nejfrekventovanější předložkovou částici s místním významem po *till* ‚k‘ a *på* ‚na‘. Z hlediska dostupného materiálu byla tato částice dokonce nejproduktivnější ze všech předložkových částic, které Norén analyzovala. Její běžnost vysvětluje Norén tím, že může mít velmi obecný význam opaku slovesného děje, jako například u sloves *avanmála* ‚odhlásit‘ nebo *klä av* ‚svléknout‘. V *Norstedts Svenska Ordbok* nalezneme pro *av* dvě hesla – jedno pro předložku a druhé pro částici. K použití předložky uvádí slovník následující významy (Allén et al. 2003:45):

- S východiskem nebo původem někde (*därav* ‚z toho‘)
 - Důvod (*sjuk av sorg* ‚nemocný smutkem‘)
 - Materiál (*ring av guld* ‚prsten ze zlata‘)
 - Část celku (*nio filmstjärnor av tio* ‚devět hvězd z deseti‘)
 - Vlastnost (*han är rädd av sig* ‚je povahou bojácný‘)
- V pasivních konstrukcích vyjadřuje aktora děje
 - Autorství (*en dikt av Fröding* ‚báseň od Frödinga‘)
- Ve směru od něčeho, takže výsledkem je větší vzdálenost
- Se zaměřením na něco (*utbyggnaden av vägnätet* ‚výstavba sítě silnic‘)
- Specifikace (*publiken utgjordes av kvinnor* ‚publikum tvořily ženy‘)
- S ohledem na něco (*vid slutet av året* ‚ke konci roku‘)

U částice *av* slovník uvádí tato použití:

- Dokončení děje (*stänga av radion* ‚vypnout rádio‘)
- Zaměření na předmět činnosti (*avlyssna* ‚poslouchat; odposlouchávat‘)
- Ve směru pryč od něčeho (*ta av hatten* ‚sundat klobouk‘)

Jako předložka může tedy *av* stát v místním významu, posunutých významech (původ, důvod, souvislost apod.) a v gramatickém použití v pasivních konstrukcích. Jako částice se používá v místním, posunutém nebo aspektuálním významu.

V analýze Norén (1996) se částice *av* vyskytuje ve všech sledovaných sémantických kategoriích: udává polohu pryč od něčeho i pohyb odněkud a tvoří slovesa s částicí s neohraničenou i ohraničenou aspektualitou.

3.1 KORPUSOVÝ VZOREK - EXPORT

Částice *ut* a *av* jsem si pro výzkum vybrala jako dvě frekventované částice s podobným významem lišící se slovním druhem, čímž umožňují srovnání použití předložky a adverbia na pozici částice. Každou z nich budu zkoumat ve volné a vázané formě.

Ve své analýze přihlížím do určité míry k sekundárním informacím ve slovnících (více viz 3.2.2), ale vycházím především z primárních korpusových dat. Například Norén (1996:88) naopak dává přednost sekundárním zdrojům, protože ty primární jsou podle ní rušivé a neobsahují abstrakci důležitou pro vědecký výzkum. Tento přístup je vhodný pro lexikografické zaměření její studie, nicméně analýza reálného použití jazyka je pro lingvistiku neméně podstatná (viz 1.1). Ukazuje totiž, s jakými konstrukcemi se mluvčí při používání jazyka setkávají, a jsou to právě konkrétní použití, která formují podobu mentální reprezentace jazyka. Zaměřím se tedy na typ významu užitý v konkrétních větách, nikoli na typický význam daného slovesa s částicí. I málo typické případy totiž mohou ovlivňovat podobu konstrukcí a ukazovat tendence jazykového vývoje. Slovníky využiji do určité míry při určování typu významu tam, kde si jako nerodilý mluvčí nebudu jistá interpretací. V takových případech bude pro mne informace o typickém významu spojení vodítkem při analýze daného výskytu slovesa s částicí.

Ve výzkumu použiji vzorek exportovaný z korpusu *Bloggmix 2014*, který jsem si vybrala jako korpus nejlépe odrážející moderní, neformální použití švédštiny. Blogy totiž ve větší míře než korpusy novinové a literární obsahují neformální texty, a tím se více blíží mluvenému jazyku. Zároveň jde o texty pouze dva roky staré, tudíž ukazující aktuální podobu švédštiny. Vzorek je do určité míry ovlivněn tím, že obsahuje texty

Informace o exportu jednotlivých vzorků z korpusu Bloggmix 2014				
Typ částice	zadaný dotaz	celkový počet výsledků	exportováno výsledků	datum exportu
volná částice ut	[pos = "VB"] [word = "ut"]	42 939	1 000	9.3.2016
vázaná částice ut	[word = "ut.*" & pos = "VB"]	16 169	1 000	9.3.2016
volná částice av	[word != ". *s" & pos = "VB"] [word = "av"]	27 110	1 000	23.3.2016
vázaná částice av	[word = "av.*" & pos = "VB"]	12 080	1 000	9.3.2016

Tabulka 3. Informace o exportu jednotlivých vzorků z korpusu *Bloggmix 2014*.

z internetového prostředí. Například u slovesa *lägga ut* je nejvíce zastoupený význam ,vyvěsit na internet, zveřejnit‘ apod. Protože však sleduji obecný typ posunu významu a nikoli konkrétní sémantické vlastnosti, nemělo by to mít na mou analýzu velký vliv.

Ke každé částici mám náhodný vzorek o 1 000 příkladech s volnou částicí a další o 1 000 příkladech s částicí vázanou. Veřejně přístupné korpusy neumožňují export náhodného vzorku, k dispozici je ale náhodné řazení výsledků – z náhodně seřazených výsledků jsem v každém případě exportovala prvních 1 000 příkladů. Korpus *Bloggmix 2014* obsahuje celkově 34 289 071 slov. Tabulka [tab.3] ukazuje podrobné informace o mnou zadaných dotazech. U vázaných částic jsem vyhledávala slovesa (v jakékoli formě) začínající písmeny *ut-* a *av-*. U volných částic jsem vyhledávala kontexty, kde se sledované slovo (*ut* nebo *av*) objevuje v pozici přímo za slovesem. U volné částice *av* jsem navíc vyřadila slovesa v pasivu, konkrétně slovesné formy končící písmenem *-s*.²⁵ Jinak by bylo ve vzorku příliš mnoho nepoužitelných případů, kde *av* nemá funkci částice, ale předložky, která uvozuje nominální frázi označující původce slovesného děje. Určitý počet nepoužitelných případů se vyskytl v každém vzorku. V kapitole 4.2 uvádím, které případy jsem vyřadila a kolik v každém vzorku zbylo použitelných výskytů.

3.2 KORPUSOVÝ VZOREK – ZPRACOVÁNÍ

V tabulce [tab.4] je uveden přehled jednotlivých parametrů, které jsem na korpusovém vzorku sledovala, a jejich možných hodnot. V rozdělení čtyř vzorků už jsou zahrnuty parametry ,typ částice 1‘ (volná a vázaná forma) a ,typ částice 2‘ (předložky a adverbia). Pomocným parametrem je označení slovesného lemmatu, tedy přiřazení infinitivu slovesa, ze kterého je sloveso s částicí odvozeno.

²⁵ Tím jsem vyřadila i případné výskyty volné částice *av* s deponentními slovesy. Protože ale nejde o příliš frekventovaný typ sloves, nemělo by to ovlivnit mé závěry.

Přehled sledovaných parametrů					
Parametr	Možné hodnoty				
Typ částice 1	volná	vázaná			
Typ částice 2	předložka	adverbium			
Slovesné lemma	různé				
Typ významu	konkrétní	lexikalizovaný-abstraktní	lexikalizovaný-idiomatický	převážně aspektuální	nelze určit
Aspektualita	ohraničená	neohraničená	nelze určit		
Participium (u vázaných částic)	ano	ne	perfektum		
Jde o částici? (u volných částic)	ano	ne	ambivalentní kontexty		
Přítomnost rekce (u předložek)	ano	ne			

Tabulka 4. Přehled sledovaných parametrů.

Na vzorku sleduji také slovesnou aspektualitu, a to dvěma způsoby. U sloves s částicí v převážně aspektuálním použití sleduji, jestli částice mění aspektualitu slovesa na ohraničenou, nebo neohraničenou. U sloves s částicí s ostatními typy významu pak značím ohraničenost celé slovesné fráze. Řídím se tedy celkovým vyzněním věty a ukazateli jako jsou typy doplnění, použitý slovesný čas apod. Ukázalo se totiž, že některá slovesa s částicí se mohou vyskytovat s různou ohraničeností v závislosti na kontextu. Například sloveso *utbilda* ‚vzdělávat‘ se vyskytlo ve spojení *utbilda till något* ‚vzdělávat se na určitou pozici‘, které interpretuji jako ohraničené, ale také ve spojení *utbilda inom något* ‚vzdělávat se v nějaké oblasti‘, které interpretuji jako neohraničené. Ve vzorku se vyskytují i případy, kde ohraničenost slovesné fráze kvůli nedostatku kontextu nelze určit. Aspektualita sice nefiguruje v mých hypotézách, nicméně jsme v kapitole 2.4 viděli, že se u různých typů částic může chovat odlišně. Sleduji ji tedy především pro případ, že by se její vliv nějakým způsobem projevil.

U vázaných částic vyřazuji případy, kdy se sloveso s částicí objeví v minulém participiu, kde je vázaná forma jedinou možností. Ve vzorku ponechávám pouze případy, kdy je participium součástí perfekta. Kombinace sloves s volnou částicí si totiž volnou formu mohou v tomto použití zachovat (13).

(13) Bloggmix [23-3-2016]

Vi ha-r var-it och stäm-t av lite sak-er i hus-et idag

my mít-PRES být-PP a souhlasit-PP z trochu věc-PL v dům-DET dnes

‚Dneska jsme se stavili v domě a dohodli jsme tam několik věcí‘

U volných částic není tento parametr podstatný, zato u nich sleduji, jestli spojení slovesa a sledovaného slova je spojením slovesa a částice, či nikoli. Především u předložkové částice *av* je rozhodnutí někdy problematické. Tématu se věnuji podrobněji v podkapitole 3.2.1.

U volné předložkové částice *av* sleduji také, jestli za slovesem s částicí stojí doplnění, které by bylo rekcí předložky, kdyby *av* nemělo funkci částice. Přítomnost rekce značím pouze v případech, kdy stojí přímo za slovesem s částicí a pokud se doplnění váže k předložce jak syntakticky, tak sémanticky. O syntaktickém navázání na předložku mluvím v případech, kdy po *av* následuje jmenná, nebo infinitivní fráze. Sémanticky je *av* propojeno s následujícím doplněním tehdy, kdy ve spojení *sloveso + av + doplnění* lze *av* použít jak jako předložku, tak jako částici. Příklady použití částice *av* bez rekce jsou spojení *bli av med något* ‚ztratit, zbavit se‘ a *jag tog av sadeln* ‚sundal/a jsem sedlo‘. V prvním případě po *av* následuje další předložka, v druhém případě se použití směrového *av* blíží adverbii. Jako spojení s původní rekcí hodnotím příklad (14), jako spojení bez přítomnosti rekce chápu větu (15), kde význam není ‚snaží se z něj ukousnout‘, ale ‚snaží se ho ukousnout‘.

(14) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Det är också en ny-komling från Marmot och den vill jag aldrig ta av mig.

to být.PRES také DET nový-přírůstek z Marmot a to chtít.PRES já nikdy vzít.INF z já.AK

‚Je to nový přírůstek z Marmotu a nikdy ho ze sebe nechci sundat.‘

(15) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

[hon] försök-er bit-a av den på sida-n utav munn-en

[ona] snažit_se-PRES kousnout-INF z to PREP strana-DET PREP pusa-DET

‚snaží se ho ukousnout bočními zuby‘

Sledování tohoto parametru ukáže, kdy se použití částice *av* příliš nevzdálilo od předložkového použití a v jakých případech má naopak blíže ke směrovému adverbii.

3.2.1 AMBIVALENTNÍ POUŽITÍ

Především u volné předložkové částice se v mém vzorku vyskytuje mnoho případů, kdy *av* v postavení za slovesem není částicí, ale předložkou. Nejčastější takovou konstrukci, spojení pasiva a původce děje, jsem ze vzorku vyřadila už při exportu z korpusu (viz výše). Nicméně předložka *av* může uvozovat i celou řadu volných adverbálních doplnění s významem důvodu, původu, materiálu, zdroje apod. Příkladem je spojení *Akito dog av narkosen* ‚Akito zemřel/a kvůli narkóze‘. Přestože tyto případy

nevypovídají o použití slovesa s částicí, ukazují, jak vypadá původní, významově neposunuté spojení slovesa a předložky.

Podobně jako u jiných jazykových jevů, ani hranice mezi částicí a předložkou není vždy jasná, protože jazykové jednotky mohou vlastnosti částice získávat postupně. Nepřekvapí tedy, že se ve vzorku vyskytuje řada případů, kdy nelze s jistotou rozhodnout, jestli je *av* použito jako částice, nebo jako předložka. Za jasné kritérium pro rozhodování považuje Norén (1996:12) společný přízvuk, ten ale není v korpusech psané řeči zachycen a pro mě jako nerodilého mluvčího není snadné posoudit, jestli by se v daném kontextu použil, nebo ne. Ani není jisté, že všichni rodilí mluvčí by hraniční případy zařadili stejným způsobem. Proto rozlišuji vedle jasného částicového použití a zřejmého předložkového použití také ambivalentní použití *av*. Za ambivalentní považuji ty případy, ve kterých by *av* mohlo patřit jak do jedné fráze se slovesem, tak do jedné fráze s nejbližším slovesným doplněním. Velkou roli při značení ambivalentního použití tedy hraje i přítomnost potenciální rekce.

Na základě literatury lze předpokládat, že v pozici přímo za slovesem adverbia i předložky ve většině případů funkci částice plní. Adverbium *ut* je v mém vzorku vždy částicí. Pokud jde o předložky, v SAG (Teleman 1999b) je při popisu sloves s částicí uvedeno jako spojení slovesa a částice i mnoho případů, kdy za předložkovou částicí stojí její potenciální rekce. Přijde mi proto vhodné předpokládat, že v pozici přímo za slovesem jde u sledovaných slov, alespoň potenciálně, o částicové použití. Ze vzorku tedy vyřazuji jen případy, kdy je taková interpretace nemožná. Ve výsledcích pak pracuji i s případy ambivalentního použití, ve kterých by dané slovo funkci částice mít nemuselo. I když tak možná zařadím do materiálu několik případů, kdy *av* funkci částice nemá, stále je i v těchto případech větší nebo menší možnost, že by ho někteří mluvčí v daném kontextu jako částici použili. Proto by zařazení těchto výskytů nemělo výsledky zvlášť zkreslit.

Vzhledem k tomu, že ambivalentní případy použití vymezují především na základě přítomnosti potenciální rekce, zahrnuje toto označení různé typy spojení. Od případů, kde je téměř jisté, že by mluvčí *av* jako částici použili (např. *de tvingade av honom kläder ,donutili ho sundat si oblečení‘*), přes případy, kde je pravděpodobnost částicového použití menší (např. *så jag kan dricka av vattnet från Källan ,takže můžu pít z vody z Pramene‘*), až po použití, kdy by mluvčí pravděpodobně většinou použili *av* jako předložku – viz příklad (16). Přítomnost rekce je však stále pomocné hledisko, někdy je díky sémantice zřejmé, že se o částici jedná, i když se rekce objevuje.

(16) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

några reflektion-er på de risk-er som kan följ-a av ett samhälle, där...

několik úvaha-PL PREP DET risk-PL SUBR moci.PRES následovat-INF z DET společnost, kde

„několik úvah na téma rizik, která mohou vyplývat ze společnosti, kde...‘

Bez informací o přízvuku tedy může být velmi nejasná hranice mezi slovesem s částicí a silně ustálenou kolokací slovesa a předložky, která má potenciál se slovesem s částicí stát. Na závěr podrobně proberu tři frekventovaná spojení, kde je *av* na hranici mezi částicí a předložkou, a uvedu, z jakých důvodů jsem je do vzorku buď zařadila, nebo ne.

Prvním spojením je *klara av* ‚zvládnout‘, které se vyskytuje v podobných kontextech jako samostatné sloveso *klara*. Ve slovníku *Svensk Ordbok* (Svenska Akademien 2009) je spojení *klara av* interpretováno jako sloveso s částicí: „*ibl. med partikeln av, utan större betydelseskillnad*“²⁶ (Svenska Akademien 2009:heslo *klara*). Vzhledem k tomu, že předmět slovesa by také mohl být rekcí předložky *av*, spadají všechny případy v mém vzorku do skupiny ambivalentního použití. Příkladem je věta (17).

(17) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Men jag klara-r av det.

ale já zvládat-PRES z to

„Ale já to zvládnu.‘

Dalším spojením na hranici částicového použití je *njuta av* ‚užívat si něco‘, kde sloveso *njuta* může mít buď přímý předmět, nebo předmět připojený předložkovou vazbou s *av*. Podle *Svensk Ordbok* (Svenska Akademien 2009) je mezi oběma konstrukcemi sémantický rozdíl v míře aktivního zapojení subjektu. V konstrukci s předložkovým objektem je význam parafrázován jako „*känna välbehag och lust*“ ‚cítit potěšení a chuť‘ (Svenska Akademien 2009:heslo *njuta*), zatímco význam konstrukce s přímým objektem je parafrázován slovy „*med välbehag ägna sig åt*“ ‚s potěšením se něčemu věnovat‘ (tamtéž). Jde pouze o malý sémantický rozdíl, takže povaha objektu význam slovesa zásadním způsobem nemění. Proto je dle mého názoru možné, že spojení *njuta av något* bude v neformální komunikaci v některých případech použito i jako sloveso s částicí a přímým objektem. Příklad (18) ukazuje výskyt spojení *njuta av*, kde je použití přízvučného

²⁶ „někdy s částicí *av* bez většího významového rozdílu“ [vlastní překlad]

částicového *av* velmi pravděpodobné. Z těchto důvodů výskyty *njuta av* do vzorku zahrnuji jako ambivalentní použití.

(18) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Skit-er i om jag få-r ont i mag-en, jag ska åt-a en semla och njut-a av den.

kašlat-PRES PREP jestli já dostat-PRES bolest v břicho-DET, já MOD jíst-INF DET zákusek a užít-INF z to

„Kašlu na to, jestli mě bude bolet břicho, jeden zákusek si dám a užiju si ho.“

Poslední zde probírané spojení *bestå av* „skládat se z“ jsem naopak do vzorku nezařadila a všechny výskyty považuji za spojení slovesa a předložky. U tohoto spojení je použití společného přízvuku velmi nepravděpodobné. Mezi slovesem a předložkou je však silná sémantická sounáležitost a tak má mnoho společných rysů s předchozími dvěma případy. Příkladem použití tohoto spojení je věta (19).

(19) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

App-en består-r av 6 nivå-er med 15 övning-ar på varje nivå.

aplikace-DET sestávat-PRES z 6 úroveň-PL s 15 cvičení-PL na každý úroveň

„Aplikace se skládá ze 6 úrovní s 15 cvičeními na každé úrovni.“

Sloveso *bestå* má ve *Svenska Ordbok* (Svenska Akademien 2009:heslo *bestå*) čtyři významy, z nichž pouze jeden se pojí s povinným doplněním uvozeným předložkou *av*. Přestože je *av* stále chápáno jako předložka, výrazně se podílí na významu slovesa, protože právě konstrukce s *av* a jmennou frází umožňuje interpretaci významu „skládat se z“.

3.2.2 PARAMETR ‚TYP VÝZNAMU‘

Tento parametr je stěžejní kategorií, kterou na korpusovém vzorku sleduji, protože se ho týká většina mých hypotéz. Rozlišuji čtyři typy významu sloves s částicí:

- konkrétní význam
- lexikalizovaný-abstraktní význam
- lexikalizovaný-idiomatický význam
- převážně aspektuální význam

U všech kategorií kromě převážně aspektuálního významu sleduji, jaký typ významu má celé spojení slovesa a částice s důrazem na ne/rozlišitelnost směrového významu u

částice. Převážně aspektuální význam pak značím u takových spojení, kde sémantika slovesa zůstává téměř stejná a částice mění především ohraničenost děje.

Pod konkrétní význam řadím a) spojení, kde sloveso i částice mají význam směru, nebo umístění a b) jiná slovesa, kde přidání směrového, nebo místního údaje dává smysl. Příkladem užití slovesa s částicí v konkrétním významu je věta (20).

(20) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Nu jäkla fã-r hon inte dra av sig sko-r-na

ted' do_háje muset-PRES ona NEG táhnout.INF z se boty-PL-DET

‚Ted' si do háje nebude zouvat boty‘

Rozlišuji dva typy lexikalizovaných významů, protože za lexikalizovaná považuji všechna ustálená spojení, kde už není význam slovesa v konkrétní, lokální doméně. Zároveň chci odlišit případy, kdy je spojení ještě sémanticky průhledné, od spojení idiomatických. Spojení s lexikalizovaným-abstraktním významem odpovídají slovesům s částicí s metaforickým významem (viz 2.2). Název jsem změnila, abych zdůraznila předpoklad, že většina těchto sloves je v mysli mluvčích uložena jako jedna jednotka.²⁷ Příkladem spojení s lexikalizovaným-abstraktním významem je věta (21), věta (22) pak ilustruje lexikalizované-idiomatické použití. Hranice mezi oběma typy lexikalizovaných významů je často nejasná. Nejprve shrnu základní přístup k těmto kategoriím, podrobný popis rozhodování mezi nimi viz níže.

Podobné rozlišení mezi dvěma typy posunutých významů používá Norén (1996), přičemž význam, který nazývá „metaforickým“, také chápe jako částečnou lexikalizaci. V tomto použití podle ní sloveso má stejnou sadu sémantických komponentů a stejná syntaktická doplnění, pouze jeho význam je posunutý od doslovného. Nicméně i idiomatická spojení mohou mít stejná doplnění a naopak: povaha a počet doplnění se mohou lišit, i když význam je stále pochopitelný.

(21) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

De vill-e ersätt-a mig, men jag av-böj-de.

oni chtějí-PRET nahradit-INF já.AK, ale já od-ohnout-PRET

‚Chtěli mě vystřídat, ale odmítl jsem.‘

²⁷ Budou se vyskytovat i ad hoc vytvořená slovesa s částicí s abstraktním významem, předpokládám ale, že jich je minimum.

(22) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Kropp-en ut-söndra-r hormon-et kortisol för att ork-a med sömnlös-a nätt-er.

tělo-DET ven-rozbít-PRES hormon-DET kortizol SUBR SUBR zvládnout-INF s
bezesný-PL noc-PL

‚Tělo vylučuje hormon kortizol, aby se vyrovnalo s bezesnými nocemi.‘

Pokud je samotné sloveso bez částice abstraktní, může být spojení tohoto slovesa s částicí pouze ve výjimečných případech označeno jako konkrétní (například *lura ut* ‚vylákat ven‘). Za průhledné, a tudíž lexikalizované-abstraktní použití, považuji takové případy, kdy je u částice ještě rozlišitelný její směrový význam (může být přesunutý do abstraktní domény). Ostatní případy označuji jako lexikalizované-idiomatické. Takto pod lexikalizovaný-abstraktní význam nespádají výrazy typu *sova ut* ‚pořádně se vyspat‘ nebo *vila ut* ‚pořádně si odpočinout‘, kde je motivace pro použití částice odvoditelná, nicméně v ní není rozpoznatelný směrový ani místní význam částice. Spojení považuji za lexikalizovaná slovesa s částicí s neprůhledným významem, ale stejným typem lexikalizace. (V některých kontextech se podobné použití částice *ut* blíží k převážně aspektuálnímu významu – k rozdílu mezi idiomatickým a převážně aspektuálním použitím viz níže). Do lexikalizovaného-abstraktního významu ale například zahrnuji částici *av* ve významu opaku slovesného děje (viz *avanmäla* ‚odhlásit se‘), kde je vztah ke konkrétnímu významu ‚vzdálení se od něčeho‘ zřejmý.

Pod převážně aspektuální význam spadají taková spojení slovesa s částicí, kde hlavní funkcí částice je změna ohraničenosti slovesného děje. Zde je důležité připomenout, že navzdory označení „převážně aspektuální“ sleduji jen obecný rozdíl v ohraničenosti. Slovesa s částicí, kde částice nese sadu konkrétnějších aspektuálních významů, značím obvykle jako lexikalizovaný-idiomatický význam. Tím mám na mysli takové rozdíly mezi slovesem s částicí a bez částice jako ‚děj ukončený postupně‘ oproti ‚děj ukončený náhle‘ a podobně. Pod označením převážně aspektuální tak zachycuji pouze případy, které se nejvíce blíží obecným markerům aspektu. Příkladem takového užití je věta (23).

(23) Blogmixx 2014 [9-3-2016]

jag var beredd att vänt-a ut sjukdom-en

já být.PRET připravený INF čekat-INF ven nemoc-DET

‚byl/a jsem připravený/a počkat, dokud nemoc neustoupí‘

Při sémantické analýze vycházím z příkladů v korpusu a jejich kontextu, přičemž využívám slovníků jako pomůcek. Postupuji následujícím způsobem:

- určím si základní tvar slovesa bez částice
- nastuduji ve slovnících význam slovesa bez částice i s částicí (pokud je k dispozici) a určím si, jaký je vztah mezi oběma významy v modelových, slovníkových případech
- projdu výskyty daného slovesa v korpusu a sleduji, jestli odpovídají slovníkové informaci, nebo se objevují i jiná použití

Vycházím tedy ze sémantického rozdílu mezi slovesem bez částice a slovesem s částicí. Ze sekundárních zdrojů jsem využila především *Svensk ordbok* (Svenska Akademien 2009) a *Norstedts svenska ordbok* (Allén et al. 2003). Vzhledem k tomu, že význam slovesa s částicí nelze předvídat a vznikají i nová spojení, některá slovesa s částicí ve slovnících nejsou uvedena. V takových případech jsem využila i další, především internetové zdroje, jako například facebookovou stránku *Språkrådet* apod.

Výkladové slovníky mi jako nerodilému mluvčímu poskytly cenné informace především o aspektualitě sloves a jejich dalších významových nuancích. O ohraničené aspektualitě vypovídají například parafráze typu *till slut* ‚do konce‘ nebo *till fullbordande* ‚do naplnění, do ukončení‘. Ve slovníku *Svensk ordbok* (Svenska Akademien 2009) jsou uvedeny také užitečné údaje o tom, od čeho jsou slovesa s částicí odvozena. Díky tomu jsem mohla vyřadit případy, kdy je sloveso s částicí odvozeno od jiných slovních druhů, než od sloves. Podrobnější informace jsou zpravidla k dispozici k vázaným slovesům s částicí, zatímco kombinace s volnou částicí ve slovníku buď nejsou vůbec, nebo jsou součástí hesla ke slovesu bez částice (v tom případě se skrývají pod poznámkami typu „ofta med partikel“ ‚často s částicí‘).

Zatímco slovníky napoví o typických použitích sloves s částicí, korpusové údaje ukážou poměrný výskyt jednotlivých typů významu a významy netypické. V korpusu se objevují i významy ve slovnících neuvedené. Příkladem je sloveso *gå ut* s významem ‚zveřejnit něco‘, který má ve větě (24).

(24) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

hon är så himla stark som vill gå ut med detta och hjälp-a andra i samma situation
ona být.PRES tak tak silný SUBR chtít.PRES jít.INF ven s to a pomoci-INF ostatní v
stejný situace

,je to od ní tak statečné, že to chce zveřejnit a pomoci ostatním ve stejné situaci‘

Některá slovesa s částicí se mohou vyskytnout ve více různých významech, které ale spadají do stejné kategorie. Příkladem je sloveso *skriva ut*, které se objevilo ve významech ,vytisknout‘, ,předepsat lék‘, ,propustit z nemocnice‘ a ,zveřejnit‘, které jsem všechny označila jako lexikalizované-abstraktní. Tento příklad ukazuje, že na rozdíl od Norén a Strzelecké nesleduji sémantiku konkrétních spojení, ale spíše obecné chování sloves s částicí. Některá slovesa s částicí se ve vzorku vyskytují ve více různých použitích, jako například sloveso *ställa ut*, které se objevilo v konkrétním – příklad (25) – i v lexikalizovaném-abstraktním významu – příklad (26).

(25) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Tänk-te ställ-a ut små kryss och gör-a det som en tre kombination.

myslet-PRET umísttit-INF ven malý.PL křížek a dělat-INF to jako DET tři kombinace
,Měla jsem v plánu postavit ven křížky a udělat to jako trojkombinaci.‘

(26) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Hon ställ-er ut i Sigtuna

ona umísttit-PRES ven v Sigtuna

,Vystavuje v Sigtuně‘

Slovesům s částicí, která se svým významem od sloves bez částice téměř neliší, se budu věnovat v kapitole 4.1.1. Ve vzorku se objevilo i několik případů, kdy pro určení typu významu nebyl uveden dostatečný kontext. Takové případy jsem ze své analýzy vyřadila. V následujících oddílech se budu věnovat hranicím a rozdílům mezi jednotlivými typy významu. Obecně se při zpracování vzorku rozhoduji podle vyznění konkrétních výskytů sloves s částicí a také tak, abych byla schopná zachovat co nejvíce konzistentní způsob rozhodování u všech případů.

KONKRÉTNÍ A LEXIKALIZOVANÝ-ABSTRAKTNÍ VÝZNAM

U rozdílu mezi konkrétním a lexikalizovaným-abstraktním významem je podstatné, jestli se děj stále odehrává ve fyzické doméně, nebo je význam posunutý do domény abstraktní. Například u slovesa *avfyra* ,vystřelit‘ tak značím konkrétní význam u spojení *avfyra ett skott* ,vystřelit střelu‘, ale lexikalizovaný-abstraktní u spojení *avfyra frågor* ,pálit otázky‘. U částice *ut* považuji za konkrétní význam její použití ve významech ,ven‘, ,venku‘,

ale také ve významu ‚rozložení‘, jako ve slovese *rulla ut* ‚rozložit‘. Slovesa s částicí *av* považují za konkrétní, pokud jsou zřejmé významy ‚z něčeho‘ a ‚vzdálení se od něčeho‘ včetně významu ‚oddělení se od celku‘. U této částice je směrový význam často spojen s ingresivní sémantikou, jako například u slovesa *avsegla* ‚vyplout‘. Rozlišení je v některých případech složité, protože podmínkou pro přiřazení lexikalizovaného-abstraktního významu je zřejmý vztah k významu směrovému.

Pod oba typy významů spadají různé druhy spojení. Slovesa s částicí s konkrétním významem se objevují jak v jasně prostorovém použití, jako v případě spojení *gå ut genom ytterdörren* ‚vyjít ven dveřmi‘, tak v obecném použití, kdy už je význam spojení trochu posunutý, prostorová představa je však stále silná. Příkladem takového použití je věta (27), kde *gå ut* má význam ‚vyrazit ven, vyrazit si‘.

(27) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Någ-ra av de stor-a barn-en ha-r få-tt peng-ar för att kunn-a gå ut och ät-a tillsammans

některý-PL z DET velký-PL.DET dítě-PL.DET mít-PRES dostat-PP peníze-PL SUBR SUBR moci-INF jít-INF ven a jíst-INF dohromady

‚Některé ze starších dětí dostaly peníze, aby mohly vyrazit na společnou večeři‘

I lexikalizovaný-abstraktní význam zahrnuje výrazy, které jsou velmi blízko konkrétnímu použití, jako například sloveso *hämta ut* ‚vyzvednout‘. U tohoto slovesa nedávám konkrétní význam, protože málokdy odkazuje přímo na místo, odkud se něco vyzvedává, a spojení funguje spíše v abstraktním významu, kde místo vyzvedávání bývá implicitní. Na druhou stranu se ve vzorku objevují i jasně ustálená spojení, kde je vazba ke konkrétnímu významu slabá, jako například slovesa *klä ut sig* ‚nastrojít se‘ nebo *suga ut* ‚vykořisťovat‘.

V případech, kdy spojení s konkrétním významem je použito metaforicky, ale nejde o metaforu ustálenou – viz (28) – značím význam jako konkrétní, protože nelze hovořit o posunu významu slovesa s částicí, ale spíše o posunu významu celé věty.

(28) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

påve-n sträck-er ut en hand för att ge de andra två religion-er-na...

papež-DET natáhnout-PRES ven DET ruka SUBR SUBR dát-INF DET ostatní dva náboženství-PL-DET

‚papež napřahuje ruku, aby nabídl druhým dvěma náboženstvím...‘

Do lexikalizovaného-abstraktního významu zařazují i případy, kdy částice *av* má význam opaku slovesného děje. Tato spojení mohou zahrnovat i význam konkrétní, především pokud samotné sloveso již obsahuje směr opačný ke směrovému významu *av*. Takovým případem je spojení *klä av*, kde výklad slovesa *klä* je „*ta på (någon) kläder*“, dát si *na* sebe oblečení. I v těchto případech dodržuji označení lexikalizovaný-abstraktní význam, aby bylo konzistentní s ostatními výskyty daného použití částice *av*.

Slovesa s částicí *av* jsou většinou označena jako lexikalizovaná-abstraktní také v případech, kdy se funkce částice blíží funkci předložky, jako například u spojení *klara av något* ‚zvládnout něco‘ a *använda av* ‚používat něco‘. *Av* v takových případech odkazuje na určitý předmět, ke kterému se děj slovesa vztahuje. Pokud je ve spojení přítomná i prostorová představa, mohou slovesa s částicí mít označení konkrétního významu, jako v případech sloves *avläsa* ‚číst z‘, *äta av* ‚jíst z‘ nebo *damma av glas* ‚utřít prach ze sklenic‘.

Mezi lexikalizovaná spojení řadím i taková slovesa s částicí, kde došlo ke změně sémantických rolí slovesných doplnění. Zde je sice zachován konkrétní význam, ale sloveso s částicí se podstatně liší od slovesa bez částice. Příkladem je sloveso *rensa*, které bez částice má význam ‚očistit něco od něčeho‘, například *rensa jordgubbar* ‚očistit jahody‘. Oproti tomu spojení s částicí *rensa ut* má podle *Svensk ordbok* (Svenska Akademien 2009) typicky význam ‚odstranit nečistotu‘, jako ve spojení *rensa ut ogräset* ‚odstranit plevel‘. Zajímavé však je, že slovníkový význam *rensa ut*, který považuji za lexikalizovaný a přidávám ho do skupiny lexikalizovaných-abstraktních kvůli jeho průhlednosti, se v korpusu vyskytl pouze jedenkrát. Ve zbylých třech výskytech bylo *rensa ut* použito se stejnými sémantickými rolemi jako samotné sloveso *rensa*.

KONKRÉTNÍ A PŘEVÁŽNĚ ASPEKTUÁLNÍ VÝZNAM

V případech, kdy má sloveso s částicí jasný konkrétní význam, může částice zároveň měnit ohraničenost slovesného děje. Příkladem je rozdíl mezi slovesy *breda* ‚mazat‘ a *breda ut (nuttela på degen)* ‚namazat (nutellu na těsto)‘. Pokud je ohraničenost děje slovesa s částicí jasná a děj slovesa bez částice je buď neutrální, nebo má ohraničenost opačnou, dávám označení převážně aspektuální. Naopak pokud má sloveso bez částice stejnou ohraničenost jako sloveso s částicí, značím význam jako konkrétní. To je případ sloves *sätta* ‚umístit‘ a *sätta ut* ‚umístit ven‘.

U předložkové částice může rozhodnout ne/přítomnost rekce. Například u spojení *duscha av sig* ‚osprchovat se‘ dávám konkrétní význam u fráze *duscha av sig all svelt*

„osprchovat ze sebe všechen pot“, kde nelze mluvit o převážně aspektuálním použití částice, protože i směr „z“ má velkou váhu. Oproti tomu u spojení *duscha av dig* „osprchuj se“, kde rekce chybí a důraz je na ukončení činnosti, použiji označení převážně aspektuálního významu.

LEXIKALIZOVANÝ-ABSTRAKTNÍ A LEXIKALIZOVANÝ IDIOMATICKÝ VÝZNAM

Základním kritériem pro rozlišení těchto dvou typů významů je, jestli lze určit souvislost mezi významem částice v daném spojení a směrovým významem částice. V ideálním případě za lexikalizovaná-abstraktní označuji ta spojení, kde mluvčí ještě souvislost mezi lexikalizovaným a konkrétním významem vnímají. Lexikalizovaná-idiomatická pak budou taková spojení, kde tato souvislost není zřejmá nebo je velmi oslabená. U lexikalizovaných-abstraktních spojení je tedy důležitý jasný vztah ke směrovému významu částice – viz věta (29). Oproti tomu u lexikalizovaných-idiomatických spojení je podstatná buď přítomnost specifického významu, který se směrovým významem nesouvisí, nebo velká míra posunu od původního významu, takže výsledný význam už nelze považovat pouze za metaforické použití významu konkrétního. Příkladem lexikalizovaného-idiomatického užití je věta (30).

(29) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Efter varje samtal ha-r jag få-tt skriv-a av mig bara för att inte exploder-a.

po každý rozhovor mít-PRES já muset-PP psát-INF z já.AK jenom SUBR SUBR NEG
vybuchnout-INF

„Po každém rozhovoru jsem se z toho musel/a vypsát, abych nevybuchl/a.“

(30) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Men han är den som ha-r få-tt stå ut med mej

ale on být.PRES ten SUBR mít-PRES muset-PP stát-INF ven s já.AK

„Jenže právě on to se mnou musí vydržet“

Za specifický význam nepovažuji pouze přidání určitého sémantického rysu, ale také specifické použití slovesa s částicí, kdy některá spojení se mohou vyskytovat pouze v sémanticky značně omezených kontextech. Pod idiomatická spojení tak zařazuji například sloveso *bryta ut* „vypuknout“, kde je sice vztah k místnímu významu odvoditelný, nicméně spojení lze použít pouze v omezených souvislostech: o negativních jevech, jako jsou nemoci a katastrofy. Jako lexikalizovaná-idiomatická spojení chápu také

případy, kdy je sloveso s částicí součástí delšího idiomu, jako v případě spojení *gå av stapeln* ‚začít‘.

Důležité pro označení významu jako lexikalizovaného-abstraktního je, aby byl rozeznatelný původní význam jak slovesa, tak částice. Například u slovesa *avvakta* ‚čekat‘ je rozpoznatelný význam slovesa *vakta* ‚hlídat‘, ale nikoli význam částice *av*. Spojení tedy značím jako idiomatické.

Jedno spojení slovesa a částice se ve vzorku může objevit v obou typech lexikalizovaného významu. Příkladem je sloveso *utveckla* odvozené od slovesa *veckla* ‚složit‘, které může znamenat buď ‚rozložit, rozvinout‘, což by při použití v konkrétní doméně dostalo označení konkrétní význam a při použití v abstraktní doméně lexikalizovaný-abstraktní význam (31). Nebo může znamenat ‚vyvinout, vylepšit‘ a tehdy je označeno jako lexikalizované-idiomatické (32).

(31) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Jag tänk-te ut-veckl-a ett av min-a svar, angående hur vi spåra-s på nät-et

já myslet-PRET ven-rozložit-INF jeden z moje-PL odpověď, ohledně jak my sledovat-PASS na síť-DET

‚Chtěl/a jsem rozebrat jednu z mých odpovědí ohledně toho, jak jsme sledování na internetu‘

(32) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Bulgarien ligg-er långt efter de ledande länd-er-na inom sport-en och det är omöjligt att ut-veckl-a häst-ar lika bra som i and-ra länd-er.

Bulharsko ležet-PRES dlouho za DET vedoucí země-PL-DET v sport-DET a to být.PRES nemožné INF ven-rozložit-INF kůň-PL stejně dobře jako v jiný-PL země-PL ‚Bulharsko je za vedoucími zeměmi v tomto sportu hodně pozadu a je nemožné rozvíjet koně stejně dobře jako v jiných zemích‘

LEXIKALIZOVANÝ-ABSTRAKTNÍ A PŘEVÁŽNĚ ASPEKTUÁLNÍ VÝZNAM

Ve švédštině se nevyskytují částice s čistě aspektuálním významem (viz 2.2.5). V mnoha případech má tak sloveso s částicí posunutý význam a částice zároveň mění jeho ohraničenost. Označení převážně aspektuální používám v případech, kdy význam slovesa bez částice a s částicí je skoro stejný a největší rozdíl mezi nimi je právě z hlediska ohraničenosti. Rozhodování do značné míry závisí na konkrétních případech a na co v nich

mluvčí dávají důraz. Například u slovesa *sortera ut* ‚vytřídit‘ přidává částice dva významy: a) vydělení ze skupiny b) ukončení činnosti. V korpusu se toto sloveso vyskytlo ve větě (33), kde je větší důraz na vydělení ze skupiny, a proto jsem zvolila označení lexikalizovaný-abstraktní význam.

(33) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

för att få fram en trål som är bättre på att sorter-a ut (dvs inte fång-a) råräkor

SUBR SUBR dostat.INF vpředu DET síť SUBR být.PRES lepší PREP INF třídít-INF ven
(tzn NEG zachytit-INF) kreveta-PL

‚abychom přišli se sítí, která je lepší v oddělování (tedy nezachytávání) krevet‘

Abych použití označila za převážně aspektuální, musí být ohraničenost děje u daného významu slovesa s částicí konzistentní. Například sloveso *skämma ut* ‚zostudit‘ jsem jako převážně aspektuální neoznačovala, protože se objevilo jak v ohraničeném, tak neohraničeném použití.

U rozhodování mezi těmito dvěma typy významů jsem hodně pracovala s výkladovými slovníky, protože parafráze významu mohou odhalit mnoho ohledně aspektuality slovesa. Například sloveso *föra* má výklad „*vara aktiv i utövandet*“, ‚aktivně něco provádět‘, zatímco u spojení s částicí *utföra* je výklad „*vara verksam med och föra till sitt slut*“, ‚něčím se zabývat a dovést to do konce“. Slovesa se sice mohou lišit i v obvyklých konotacích, ale hlavním rozdílem je zde právě ohraničenost.

LEXIKALIZOVANÝ-IDIOMATICKÝ A PŘEVÁŽNĚ ASPEKTUÁLNÍ VÝZNAM

Částice může měnit ohraničenost slovesného děje i ve spojení s idiomatickým významem, jako například u sloves s částicí *utstå* ‚vystát‘ nebo *avtjäna* ‚odsedět si trest‘. Takové případy značím obvykle jako lexikalizovaný-idiomatický význam. Výjimečně se objevují kontexty, ve kterých je specifický význam velmi oslabený a slovesa s částicí pak mají převážně aspektuální funkci. Takovým případem je věta (34), kde sloveso *utstå* má i konkrétní význam a mluvčí se zároveň zaměřuje na konec děje, takže specifický význam ‚něco vydržet‘ je hodně v pozadí.

(34) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

ibland är det värt att ut-stå den lång-a kassa-kö-n

někdy být.PRES to cenný INF ven-stát.INF DET dlouhý-DET kasa-fronta-DET

‚někdy má smysl vystát tu dlouhou frontu u pokladny‘

Znovu platí, že převážně aspektuální význam používám k označení jen takových sloves s částicí, jejichž ohraničenost se liší od sloves bez částice.

V případech, kdy rozdíl v aspektualitě není především v ohraničenosti, ale důležitou roli hrají další aspektuální významy, dávám označení lexikalizovaný-idiomatický. Příkladem je sloveso *avstanna*, jehož význam má parafrázi „(gradvis) upphöra av sig själv“ ‚postupně sám od sebe přestat‘, zatímco sloveso *stanna* je definováno jako „upphöra att förflytta sig“ ‚přestat se pohybovat‘. Máme tu tedy přesun do abstraktní domény, ale zároveň aktionsartový význam, že děj končí postupně, nikoli náhle. Podobný je vztah mezi slovesy *sluta* ‚skončit, přestat‘ a *avsluta* ‚skončit, dokončit‘.

4. KORPUSOVÝ VÝZKUM – VÝSLEDKY

V této kapitole zhodnotím, nakolik hypotézy z kapitoly 2.7 platí v reálném použití sloves s částicí. Předtím se budu věnovat několika poznatkům, které přinesla analýza korpusových vzorků a které rozšiřují, nebo upravují informace získané z teoretických zdrojů.

4.1 KORPUSOVÝ VZOREK – POZNATKY O SLOVESECH S ČÁSTICÍ

4.1.1 POSUN VÝZNAMU

Před vyhodnocením jednotlivých hypotéz ukáži poměr typů významu na celém vzorku a rozeberu několik korpusových příkladů, které bud vypovídají obecně o vlastnostech sloves s částicí, nebo představují netypická použití ilustrující, co vše je v rámci konstrukce *sloveso + částice* možné. Poměr výskytu jednotlivých typů významu na celém vzorku ukazují tabulka [tab.p1] a graf [graf.p1]. Celých 79 % použití sloves s částicí v mém vzorku tvoří lexikalizované významy. Zhruba polovina z toho ale připadá na lexikalizovaný-abstraktní význam, tedy sémanticky průhledná spojení. Zbýlých 21 % se poměrně rovnoměrně dělí mezi konkrétní a převážně aspektuální význam.

Přestože konkrétní a převážně aspektuální význam se na první pohled mohou zdát podobné v tom ohledu, že jde do určité míry o sémanticky pravidelné kombinace částic a sloves, liší se tyto dva typy spojení ve svém vývoji. Ve druhé kapitole práce jsem konceptualizovala vývoj sloves s částicí – viz [obr.p1]. Slovesa s částicí s konkrétním významem považuji za primární spojení, která se nejvíce blíží jednoduchým kolokacím. U spojení s převážně aspektuálním významem naopak předpokládám, že se význam dané kombinace nejprve musel do určité míry ustálit a lexikalizovat. U lexikalizovaného významu pak postupně vybledly ostatní sémantické rysy kromě ohraničenosti. Jde tedy o dvě velmi odlišná použití slovesa a částice. První z těchto použití stojí na začátku vývoje sloves s částicí, zatímco to druhé naopak na jeho konci. Převážně aspektuální spojení jsou v tomto ohledu podobná spojení s lexikalizovaným-idiomatickým významem, avšak místo konkretizace významu došlo k jeho zobecnění.

Ve vzorku se objevily případy, kde se význam slovesa s částicí téměř neliší od slovesa bez částice. Narazila jsem na 17 takových sloves v celkem 261 výskytech. Často jsou to spojení slovesa a částice, jejíž význam už je obsažen ve významu slovesa, jako

například u sloves s částicí *printa ut* ‚vytisknout‘ nebo *spärra av* ‚oddělit‘.²⁸ U prvního spojení je ve slovese již obsaženo metaforické použití *ut*, které bychom mohli parafrázovat jako ‚navenek, veřejně zpřístupnit‘. U druhého spojení sloveso obsahuje význam ‚oddělení od celku‘. Dalším typem sloves s částicí, která se sémanticky příliš neliší od sloves bez částice, jsou spojení s volnou částicí *av*, kde se její použití blíží abstraktnímu významu *av* jako předložky. Mezi taková slovesa patří například *glömma av* ‚zapomenout na‘ nebo *kolla av* ‚zkontrolovat něco‘. Ve většině případů mají lexikalizovaný-abstraktní význam.

Ve vzorku se vyskytla více i méně frekventovaná slovesa. Přestože u většiny z nejvíce frekventovaných sloves výrazně dominuje jeden z významů, rozložení se může lišit. Například sloveso *se ut* se ve vzorku objevuje 207x a z toho ve 206 výskytech má lexikalizovaný-abstraktní význam ‚vypadat‘. Naopak jiná slovesa se mohou vyskytovat ve více různých významech jako sloveso *utgå* s významy ‚ vycházet, vyjíždět‘ (2x), ‚vypršet‘ (2x) a ‚vycházet z‘ (60x). Ještě zajímavější může být situace u předložkové volné částice, kde se u jednoho konkrétního spojení může navíc lišit, zda jde o konstrukci *sloveso + částice*, nebo *sloveso + předložka*. Přehled výskytů v různých použitích pro spojení *bli av* ‚zbavit se něčeho; odehrát se; stát se z něčeho‘ ukazuje tabulka [tab.p2]. Tyto příklady uvádím pro představu, jak mluvčí mohou stejné sloveso s částicí v různých kontextech chápat s různě posunutým významem.

Přidání částice ke slovesu nemusí měnit pouze složení jeho sémantických rysů, ale také jeho kombinovatelnost s jinými jazykovými jednotkami. Na jednu stranu může částice podstatným způsobem omezovat sémantické kontexty, kde se sloveso může vyskytovat (viz 3.2.2, sloveso *bryta ut*). Objevují se ale také případy (i když jich pravděpodobně bude méně), kdy se kombinatorické možnosti slovesa po přidání částice zvýší. Příkladem jsou slovesa *lysa* a *utlysa*. Sloveso bez částice *lysa* je podle *Svensk ordbok* doloženo ze 13. století s významem „*offentligt kungöra*“ ‚veřejně oznámit‘ (Svenska Akademien 2009:heslo *lysa*), jehož použití je ale omezeno pouze na malou skupinu kontextů – církevní ohlášky. Sloveso má pak ještě druhý, běžnější význam ‚svítit‘ doložený ze 14. století. Sloveso s částicí *utlysa* je doloženo ze 14. století s významem „*offentlig tillkännage*“ ‚veřejně oznámit‘ (tamtéž:heslo *utlysa*), který je pravděpodobně odvozen ze staršího podobného významu slovesa bez částice. Nicméně nemá tak silné kontextové

²⁸ Další příklady jsou slovesa *utfodra* ‚krmit‘, *utlova* ‚slíbit‘, *lyfta ut* ‚vyzvednout‘, *uttyda* ‚vyložit, vysvětlit‘, *välja ut* ‚vybrat‘ a *utvidga* ‚rozšířit‘.

omezení. (V mém vzorku se vyskytla spojení *utlysa val* ‚vyhlásit volby‘, *utlysa ett jobb* ‚zveřejnit nabídku práce‘ a *utlysa fatwa* ‚vyhlásit fatwu‘.)

Může se také stát, že původní sloveso bez částice se postupně přestane používat, zatímco odpovídající sloveso s částicí se v jazyce zachová. Narazila jsem v korpusu na jeden takový případ, konkrétně na sloveso *utplåna* ‚vyhladit‘. Původní sloveso bez částice *plåna* již není uvedeno ve slovnících *Svensk Ordbok* (Svenska Akademien 2009), *Norstedts svenska ordbok* (Allén et al. 2003) ani *Folkets lexikon* (2016 [19-4-2016]), ale pouze ve slovníku *Svenska akademiens ordbok* (2016) v hesle vydaném v roce 1953. Sloveso má podle tohoto hesla dva významy, přičemž v jednom se nepoužívá vůbec a použití druhého je označeno jako zastaralé. Z tohoto vývoje lze usoudit, že pokud se kombinace slovesa a částice jednou ustálí, funguje pak nezávisle na samostatném slovesu.

Obecně předpokládám, že slovesa s částicí se odvozují přidáním částice ke slovesům bez částice. Ve vzorku se však objevil i jeden případ, kde jde pravděpodobně o vývoj opačný. Jde o sloveso s částicí *klura ut* ‚přijít na, vymyslet‘, které je podle *Svensk ordbok* doložené z roku 1936 jako dialektální výraz „neurčitého původu“ („av ovisst urspr.“ Svenska Akademien 2009:heslo *klura ut*). Podle *Svenska akademiens ordbok* (2016) je nejpravděpodobnější původ od adjektiva *klurig* ‚obtížný, složitý‘. Samotné sloveso *klura* ‚přemýšlet‘ je podle *Svensk Ordbok* doloženo až z roku 1993. Přestože Strzelecka (2003) považuje převážně aspektuální významy částice *ut* spíše za lexikalizovanou, než pravidelná spojení, vývoj slovesa s částicí *klura ut* ukazuje, že v povědomí mluvčích je význam ohraničenosti slovesného děje u této částice zakotvený. A to natolik, že je možné pomocí analogie od slovesa s částicí vytvořit sloveso bez částice lišící se sémanticky pouze ohraničeností.

4.1.2 ZMĚNA FORMÁLNÍCH VLASTNOSTÍ

Některá slovesa s částicí se mohou formálními vlastnostmi výrazně lišit od odpovídajícího slovesa bez částice. Vyskytlo se poměrně mnoho sloves s částicí, která na rozdíl od svých protějšků mohou být pouze reflexivní. Jejich přehled uvádí tabulka [tab.p3]. V některých případech může mít dané sloveso více použití, přičemž reflexivní je jen jedno z nich. Příkladem je *uttala*, které se může objevovat jak v konstrukci *uttala tveksamhet* ‚vyslovit pochybnosti‘, tak v konstrukci *uttala sig om* ‚vyjadřovat se o‘. Z hlediska gramatických změn u sloves s částicí je nejzajímavější případ spojení *avvara* ‚mít nazbyt, obejít se bez‘. Sloveso s částicí je podle *Svensk ordbok* (Svenska Akademien

2009:heslo *avvara*) odvozeno od slovesa *vara* ‚být‘. Na rozdíl od původního slovesa má ale pravidelné časování *avvarar – avvarade – avvarat* (původní sloveso má časování *är – var – varit*).

Přidáním částice tedy kromě změny sémantiky může docházet i ke specifitějším formálním změnám, než jsou uvedené v kapitole 2.1. Tyto případy dokládají, že slovesa s částicí fungují jako samostatné jednotky, nezávislé na původním slovese, od kterého se mohou podstatně lišit.

4.1.3 PŘEJÍMÁNÍ Z CIZÍCH JAZYKŮ

Spojení sloves a částic se objevují i v jiných germánských jazycích (i když jsou většinou označována jiným termínem) a některé kombinace mohou být do švédštiny přebrány z jiného jazyka jako celek. Tento proces se týká především angličtiny a němčiny, které Petterssonová (2005:119) jmenuje jako dva ze čtyř jazyků, které významným způsobem ovlivnily švédskou slovní zásobu. Oba jazyky jsou švédštině blízce příbuzné, což proces přejímání ulehčuje.

Vliv angličtiny je značný především v nedávné a současné době. Ve vzorku jsem narazila na slovesa *logga ut* ‚odhlásit se‘ a *checka ut* ‚ukončit pobyt‘ odvozená od anglických frázových sloves *log out* a *check out*.²⁹ Dochází tedy k tomu, že švédština přejímá kombinaci a konkrétní jednotky jsou nahrazeny odpovídajícími švédskými morfémy. Stejný proces přejímání lze vysledovat u sloves s částicí přejatých z němčiny. Chronologicky však mluvíme o jiné době: zatímco vliv angličtiny Petterssonová (2005) řadí především do 20. století, němčina ovlivňovala švédskou slovní zásobu nejvíce od období středověku do 17. století. Jde tedy o slovesa více ustálená a je téměř jisté, že mluvčí jejich cizí původ už nevnímají. Příkladem je sloveso *avrätta* ‚popravit‘, které je podle *Svensk ordbok* (Svenska Akademien 2009:heslo *avrätta*) doloženo z roku 1544 a je odvozeno z dolnoněmeckého *africhten* se stejným významem a stejným složením.

4.1.4 ODVOZOVÁNÍ SLOVES S ČÁSTICÍ OD RŮZNÝCH SLOVNÍCH DRUHŮ

Tématem práce jsou slovesa s částicí odvozená od sloves, ale ve vzorku se objevila také spojení odvozená od substantiv a adjektiv. To ukazuje, že přidání částice je obecnějším způsobem tvorby nových sloves, který lze aplikovat i na další slovní druhy. Je

²⁹ Tato spojení do vzorku zařazuji, pokud je ve slovnících zahrnuto odpovídající sloveso bez částice.

možné namítnout, že v případě tvorby sloves s částicí od substantiv a adjektiv nemusí jít o přidání částice, ale o přidání adverbia, nebo předložky a dalších formálních znaků (např. slovesných koncovek). Nicméně výsledná spojení fungují stejně jako slovesa s částicí odvozená od sloves, proto považuji za smysluplné analyzovat tento proces jako přidání částice. Tabulky [tab.p4] a [tab.p5] uvádějí přehled takto vzniklých spojení a frekvenci jejich výskytu v mém vzorku (v procentech).³⁰ Ukazují, že tento způsob vzniku sloves s částicí není tak častý jako tvoření od sloves. Objevují se i příležitostná spojení (35), což ukazuje, že i zde si částice může zachovat určitý pravidelný význam.

(35) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

På lördag tänk-er jag av-jul-ifier-a hela hus-et.

PREP sobota myslet-PRES já od-vánoce-DVB-INF celý dům-DET

,V sobotu mám v plánu sundat vánoční výzdobu v celém domě.'

Tato slovesa s částicí ze vzorku vyřazuji, protože kategorie posunu významu, které jsem si definovala v předchozích kapitolách, jsou založené na změně významu sloves, a často nejsou v těchto případech aplikovatelné.

4.1.5 ASPEKTUALITA

Na vzorku jsem sledovala také aspektualitu větné fráze, ve které se slovesa s částicí vyskytují (viz 3.2). Při analýze se ukázalo, že jde o kategorii značně nestálou a závislou na mnoha jazykových jevech, takže zpracování nerodilým mluvčím může být nespolehlivé. Zde tedy uvedu pár postřehů ohledně aspektuálních vlastností sloves s částicí obecně a dále se budu věnovat pouze spojení s převážně aspektuálním významem, kde lze aspektualitu sledovat systematictěji, protože problematika je úzce vymezena a lze se opírat o výkladové slovníky (viz 3.2.2)

Ve švédštině se může lišit ohraničenost celé slovesné fráze od ohraničenosti samotného slovesa. Pro nerodilé mluvčí je díky povaze doplnění často možné ohraničenost větné fráze určit (viz 2.2.5), zatímco ohraničenost samotného slovesného děje velmi závisí na jazykové intuici. Slovesa s určitou ohraničeností se mohou vyskytovat ve slovesné frázi s ohraničeností opačnou. Příkladem je sloveso *utforska*, které lze na

³⁰ Nezařadila jsem slovesa *avlägsna* 'vzdálit se', *avskeda* 'odejít' a *avsky* 'nenávidět', která jsou odvozená od adjektiv a substantiv *avlägsen* 'vzdálený', *avsked* 'odchod' a *avsky* 'odpor'. Nejde tedy o tvoření nových sloves přidáním částice, protože *av* už je součástí původního substantiva, nebo adjektiva.

základě slovníkového výkladu považovat za ohraničené: „*undersöka noggrant och tämligen fullständigt*“ ‚prozkoumat pečlivě a v relativní úplnosti‘ (Svenska Akademien 2009:heslo *utforska*). V korpusovém vzorku se ale vyskytuje ve větách, jako je příklad (36), kde celkový kontext věty je neohraničený (mluvčí se zaměřuje na právě probíhající děj, chybí doplnění, které by slovesný děj ohraničovalo apod.).

(36) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Barn-en lek-er ute, ut-forska-r och hoppa-r studsmatta.

dítě-PL.DET hrát-PRES venku, ven-zkoumat-PRES a skákat-PRES trampolína
,Děti si hrají venku, prozkoumávají věci a skáčou na trampolíně.‘

Použití sloves z hlediska ohraničenosti celé slovesné fráze ukazují grafy [graf.p2-p5], kde je uveden poměr ohraničených a neohraničených slovesných frází (spojení s převážně aspektuálním významem jsem vyřadila).³¹ Grafy ukazují převahu ohraničených kontextů, což odpovídá závěrům v kapitole 2.2.5. Nicméně neohraničených kontextů není málo – kromě vázané částice *av* se sloveso s částicí v neohraničených kontextech vyskytuje zhruba v jedné třetině případů.

Variabilitu vyjadřování a určování ohraničenosti ve švédštině ukazuje příklad (37), kde mluvčí používá jazykové prostředky typické pro ohraničenou i neohraničenou aspektualitu.

(37) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

vi klä-dde på och la ner Alice i barnvagn-en och knata-de ut här i villa området

my obléct-PRET PREP a položit.PRET dolů Alice do kočárek-DET a procházet se-PRET ven tady v vila oblast-DET

,oblékli jsme se a dali Alici do kočárku a šli jsme ven a procházeli se po okolí‘

Význam slovesa *knata* může být buď ‚běžet‘ (Svenska Akademien 2009:heslo *knata*), nebo ‚chodit‘.³² Celá slovesná fráze *knata ut här i villa området* nemůže být ohraničená, protože adverbiální určení *här i villa området* ‚tady po okolí‘ není směrové, ale místní. Toto adverbiální určení je v rozporu s částicí *ut*, která směrový význam ve spojení se slovesy pohybu obvykle má. Větu lze chápat jako spojení dvou frází s významy ‚jít ven‘ a ‚procházet se po okolí‘ do fráze jedné. V podstatě jde o chybu, jejichž výskyt není

³¹ Dále jsem vyřadila také slovesa s částicí odvozené od jiných slovních druhů a další nepoužitelné případy – viz 4.2.

³² viz <http://www.slangopedia.se/ordlista/?ord=Knata> [14.3.2016]

v neformální řeči neobvyklý a která odráží proměnlivou podstatu aspektuality ve švédštině.

4.1.6 SLOVESA S VOLNOU A VÁZANOU ČÁSTICÍ

Zpracování vzorku volných částic bylo složitější než zpracování vzorku částic vázaných. Vzorek je celkově různorodější, navíc většina spojení není uvedena ve slovnících pod vlastním heslem, což práci dále komplikuje. Že slovesa s volnou částicí nebývají ve slovnících uvedena jako vlastní hesla, nemusí znamenat, že jejich významy jsou méně ustálené, ale může to záviset na metodologickém pojetí daného slovníku.

4.1.7 SLOVESA S PŘEDLOŽKOVOU A ADVERBIÁLNÍ ČÁSTICÍ

Jeden z rozdílů mezi adverbii a předložkami, který se na korpusu ukázal, je jejich schopnost vytvářet nová slovesa s částicí z ostatních slovních druhů. Předložková částice *av* je v tomto ohledu mnohem produktivnější, pouze ale ve své vázané formě (viz kapitola 4.1.4, tabulky [tab.p4-5]). Tento rozdíl však může záviset na sémantice konkrétních částic, nikoli na jejich slovním druhu.

Odlišně se chovají adverbiální a předložkové částice ve volné variantě z hlediska toho, jak často mají v pozici za slovesem funkci částice. Grafy [graf.p6-7] ukazují v tomto ohledu markantní rozdíl mezi *av* a *ut*. U adverbia *ut* se objevily pouze dva ambivalentní kontexty a žádný, kdy by jednoznačně o částici nešlo. Adverbium v postavení za slovesem má tedy vždy vlastnosti slovesné částice. Oproti tomu předložka *av* se jako částice vyskytuje v necelé polovině případů, v necelé čtvrtině stojí v ambivalentních kontextech a v téměř třetině případů stojí za slovesem jako předložka. Protože tento rozdíl vychází z použití předložek obecně (viz 2.5), předpokládám, že není dán specifickými sémantickými vlastnostmi *ut* a *av*, ale bude platit pro všechny předložkové a adverbiální částice. U předložkové částice do analýzy řadím i ambivalentní kontexty, k rozdílům mezi ambivalentním a jasně částicovým použitím viz také kapitola 4.2.6.

4.2 VYHODNOCENÍ HYPOTÉZ

Ne všechny případy, které jsem exportovala z korpusu, byly pro můj výzkum použitelné. Tabulky [tab.p6-p7] ukazují počet vyřazených případů společně s důvody k vyřazení. Vyplývá z nich také, kolik použitelných výskytů zbylo v každém ze čtyř vzorků. U vázaných částic vyřazuji participia, u volných pak případy, kdy se nejedná o částici (viz 3.2). Dále vyřazuji následující výskyty:

- slovesa s částicí odvozená od jiných slovních druhů (viz 4.1.4)
- spojení, u kterých kvůli nedostatku kontextu nebylo možné určit typ významu
- případy, kde nešlo o spojení slovesa a částice (např. *avancera* ‚pokročit‘, kde *av* není částicí, nebo „*Emme ut*“, kde je vlastní jméno *Emme* chybně označeno v korpusu jako sloveso)
- u případů s vázanou částicí *ut* vyřazuji také spojení s vázanou částicí *ute* (např. *utelämna* ‚vynechat‘, které se sémanticky liší od spojení *utlämna* ‚vydat‘)

U částice *ut* zůstalo ve vzorku u volné i vázané částice přes 90 % případů. Více nepoužitelných výskytů se objevilo u částice *av*, kde lze použít necelých 70 % vzorku volné formy a téměř 80 % vzorku formy vázané. U volné formy je množství vyřazených případů dané především tím, že *av* za slovesem nemusí vždy mít funkci částice. Vzorek vázané formy se zmenšil především vyřazením frekventovaného slovesa *avslöja* ‚odhalit‘, které je odvozeno od substantiva a nikoli od slovesa.

Hypotézy jsem hodnotila dvojím způsobem: na základě celkového počtu případů a po vyřazení nejfrekventovanějších slovesných lemmat. První způsob hodnocení ukazuje celkové použití sloves s částicí, na druhou stranu nebere ohled na to, kolik případů je v podstatě stejných. Několik málo sloves totiž může tvořit velkou část výsledku. V mých datech se v každém vzorku vyskytlo jedno sloveso s výrazně vyšší frekvencí oproti ostatním. Přehled těchto sloves a rozložení významů u každého z nich uvádím v tabulce [tab.p8]. Druhý sloupec tabulky ukazuje, že každé z těchto sloves tvoří výraznou část svého vzorku. Sloveso *avsluta* ‚ukončit‘ dokonce tvoří téměř 40 % vzorku vázané částice *av*. Kromě toho se každé z těchto sloves poměrně konzistentně objevuje v jednom typu významu, což celková zjištění dále zkresluje. Druhá sada výsledků bez zařazení frekventovaných sloves lépe ukazuje rozložení typů významu u ostatních slovesných lemmat.

- Hypotéza 1.1** U sloves s volnou částicí se objeví více případů s konkrétním významem než u sloves s vázanou částicí.
- Hypotéza 1.2** U sloves s vázanou částicí se objeví více případů s lexikalizovaným významem než u sloves s volnou částicí.
- Hypotéza 1.3** U sloves s volnou částicí se objeví více případů s převážně aspektuálním významem než u sloves s vázanou částicí.

Pro vyhodnocení těchto tří hypotéz sleduji typ významu spojení slovesa a částice a formu, kterou se částice váže ke slovesu. Celkové výsledky ukazují tabulky [tab.p11-p12] a grafy [graf.p8-p9], výsledky po vyřazení nejfrekventovanějších sloves jsou obsaženy v tabulkách [tab.p13-p14] a grafech [graf.p10-p11].

Přestože obě formy sloves s částicí patří do jiných kategorií z hlediska způsobu připojení nového významu ke slovesu, je možné je srovnávat, protože se skládají ze stejných částí a ze sémantického hlediska podobně interagují se slovesy (viz 2.4). Vázané částice připojují nový význam ke slovesu způsobem na pomezí lexikálního a derivačního vyjádření. Spojení slovesa a volné částice lze charakterizovat jako ustálené kolokace, opisné konstrukce, nebo lexikalizované fráze a jako takové je lze zařadit buď na pomezí syntaktického vyjádření a volných gramatických morfémů, nebo v případě lexikalizovaných frází k vyjádření lexikálnímu. Protože volné částice na rozdíl od vázaných spadají i pod syntaktické vyjádření, považovala jsem za pravděpodobné, že použití pravidelného konkrétního významu u nich bude častější. A naopak u vázaných částic jsem předpokládala častější výskyt lexikalizovaných významů.

Pod označení „převážně aspektuální“ zahrnuji pouze použití sloves s částicí, kdy význam ne/ohraničenosti děje je nejvýraznějším nebo jediným sémantickým rysem, který částice u slovesa mění. Jde o použití velmi obecné, u kterého je pravděpodobná jeho postupná gramatikalizace (viz také Bybee 1985). Lze tedy očekávat vyjádření pravidelnými jazykovými prostředky, na rozdíl od vyjádření lexikálního. Proto jsem předpokládala častější výskyt tohoto typu významu u volných částic.

Hypotéza 1.1 se jasně potvrdila na obou typech výsledků: zatímco u volných částic tvoří konkrétní význam čtvrtinu až třetinu použití, u vázaných se vyskytuje v 1-2 %, tedy spíše výjimečně - příkladem je věta (38).

(38) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

alla de många led-er som ut-gå-r från Vålå-dal-en-s spår-central

všechny DET mnoho cesta-PL SUBR ven-jít-PRES z Vålå-údolí-DET-POSS cesta-centrála

‘všechny cesty, které vycházejí z turistického centra v údolí Vålå’

Otázkou je, jestli jde o pravidelné syntaktické kombinace slovesa a částice, nebo spíše o lexikalizovaná spojení. Konkrétní význam se u vázaných částic objevil u následujících sloves: *utgå* ‘vyjít’ – *avdunsta* ‘vypařovat se’ – *avfyra* ‘vystřelit’ – *avgå* ‘odejít’ – *avge* ‘vydávat (pach)’ – *avlossa* ‘vystřelit’ – *avsegla* ‘vyplout’ – *avskjuta* ‘vystřelit’. Za lexikalizovanou můžeme považovat trojici sloves *avfyra*, *avlossa* a *avskjuta*, která všechna mají stejný význam. Stejně tak sloveso *avgå*, jehož význam je sice konkrétní, ale podle korpusu se zdá, že je vymezený pouze specifickým kontextům plánovaného odjezdu dopravních prostředků, jako v příkladu (39). Podobným případem bude sloveso *avsegla*.

(39) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

båt-en het-er Jadrolinija och av-gå-r vid 11

lod'-DET jmenovat-se-PRES Jadrolinija a od-jít-PRES PREP 11

‘lod’ se jmenuje Jadrolinija a odjezd má v 11’

Naopak u sloves *utgå*, *avdunsta* a *avge* lze hovořit o žádné, nebo velmi malé míře lexikalizace. Slovesa *avdunsta* a *avge* navíc na rozdíl od slovesa *utgå* podle slovníků nemají ani odpovídající dvojici s volnou částicí (**dunsta av* a **ge av*). Že ve výjimečných případech lze použít kombinaci slovesa a částice s místním významem ve vázané variantě, ukazuje, že mluvčí vnímají slovesa s volnou a vázanou částicí jako jeden jev, kde fungují podobné principy.

Na obou typech výsledků se potvrdila také hypotéza 1.2, i když jiným způsobem, než jsem očekávala. Na vzorku se ukázalo, že nějaký typ lexikalizovaného významu je nejčastějším způsobem použití u obou typů částic. U vázaných částic je pak o něco častější (85-90 %) než u volných (62-70 %). Tedy i u volných částic je vznik lexikalizované fráze nejběžnějším výsledkem spojení slovesa a částice. Volné a vázané částice se ale zásadně liší v míře lexikalizace – vázané částice se vyskytují z větší části (49-62 %) v idiomatických spojeních, volné částice se naopak nejčastěji (44-55 %) používají ve spojeních s průhledným, abstraktním významem. V určité fázi lexikalizace jednotka stále může mít průhledný význam (viz 1.4) a pod tuto fázi spadají použití v mém zpracování označená

jako lexikalizovaná-abstraktní (více viz 5.1). Podle mých výsledků převládají u vázaných částic lexikalizace idiomatické a u volných částic lexikalizace s průhledným významem. Vázané částice jsou tedy v pokročilejším stádiu procesu lexikalizace.

Otázkou je, jestli jsou vázané částice chronologicky starší, nebo jestli u volných částic je z nějakého důvodu menší pravděpodobnost vzniku idiomatického významu. Bohužel nemám materiály k historickému vývoji sloves s částicí,³³ nicméně považuji za pravděpodobnější spíše druhou variantu. Není pochyb, že vázané částice jsou těsněji propojené se slovesem, což podle mého názoru usnadňuje, aby obě části spojení byly konceptualizovány jako jedna jednotka se společným významem. Oproti tomu volné částice si zachovávají větší autonomii, tudíž mají výchozí pozici méně vhodnou pro vznik idiomatického významu. Idiomatické významy u nich vznikají, ale zdaleka ne tak často jako u jejich vázaných protějšků. Formální vlastnosti částice tedy ovlivňují způsob, jakým se spojení slovesa s částicí pravděpodobně bude vyvíjet.

Hypotéza 1.3 se na korpusových datech nepotvrdila. V celkových výsledcích sice převládá převážně aspektuální význam u volných částic, ale jen s velmi malým rozdílem 10 % oproti 6 % u částic vázaných. Po vyřazení nejfrekventovanějších sloves se ale poměr obrátil a převážně aspektuální význam je o něco častější u sloves s vázanou částicí než u sloves s částicí volnou (13 % oproti 8 %). Vzhledem k tomu, že rozdíl v poměrném zastoupení převážně aspektuálního významu mezi volnými a vázanými částicemi je relativně malý, lze říci, že se v tomto ohledu od sebe volné a vázané částice neliší. To napovídá, že rozdíl v ohraničenosti slovesného děje je ve švédštině stále více na úrovni aktionsartu, než aspektu a nedochází k jeho postupné gramatikalizaci. Tento závěr ale vychází jen z dat pro částice *ut* a *av* a nemusí platit obecně.

4.2.2 HYPOTÉZA 2

Hypotéza 2 Slovesa s vázanou částicí budou méně produktivní než slovesa s volnou částicí.

Protože jsem předpokládala, že u vázaných částic se vyskytne více lexikalizovaných spojení, očekávala jsem také, že jejich použití bude méně rozmanité. Čím specifitější je

³³ K dispozici mám pouze základní data ze *Svensk Ordbok* (Svenska Akademien 2009), kde jsou slovesa s volnou i vázanou částicí doložena z podobné doby. Je ale možné, že slovesa s částicí se ustálila ještě před vznikem prvních dochovaných písemných dokladů.

význam spojení konkrétního slovesa a částice, tím menší je pravděpodobnost, že se tento význam analogicky použije u spojení nového. Slovesa s větší mírou lexikalizace jsou tedy méně produktivní. Tabulka [tab.p9] ukazuje poměr počtu různých slovesných lemmat k celkovému počtu výskytů sloves s částicí (absolutní i poměrný údaj). Slovesa s volnou částicí jsou opravdu produktivnější, což odpovídá tomu, že se u volných částic vyskytuje více spojení s průhledným významem (konkrétní a lexikalizované-abstraktní užití). Takový význam spojení je pak lépe aplikovatelný na nové lexémy.

4.2.3 SLOVES A VOLNOU A VÁZANOU ČÁSTICÍ

Moje zjištění ukázala, že u sloves s volnou a vázanou částicí fungují podobné principy z hlediska jejich vývoje a použití. Oba typy navázání částice ke slovesu umožňují vznik všech sledovaných typů významu a u obou skupin je nejčastějším výsledkem spojení slovesa a částice význam lexikalizovaný. Oba typy částic také fungují podobným způsobem z hlediska používání převážně aspektuálního významu. Propojení obou forem dále ukazuje případ, kdy se v korpusu u spojení s volnou částicí vyskytuje význam, který je ve slovníku uveden pouze u odpovídajícího spojení s částicí vázanou. Ve větě (40) se sloveso *bryta av* objevuje ve významu „*hastigt få att upphöra*“, rychle zastavit, který je ve slovníku uveden pouze u spojení *avbryta*. (*Bryta av* má ve slovníku významy ‚zlomit‘ a ‚lišit se‘.) (parafráze ze Svenska Akademien 2009) Tento příklad ukazuje, že podobně jako se vázané částice mohou ve výjimečných případech použít v kontextech typických pro částice volné (použití v konkrétním významu), tak naopak i volné částice se mohou objevit v použitích typických pro částice vázané.

(40) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Låt-er henne rull-a på en bit innan jag bryt-er av och övergå-r till det vi gjor-de dessförinnan

nechat-PRES ona.AK valit-INF PREP DET kousek než já zlomit-PRES od a přejít-PRES
k to my dělat-PRET předtím

‚nechám ji v tom chvíli pokračovat, než ji zastavím a přejdu k tomu, co jsme dělali předtím‘

Na druhou stranu se ukázalo, že i přes příbuznost obou forem jejich způsob napojení ke slovesu ovlivňuje, kam se pravděpodobně bude ubírat jejich vývoj. Volné částice, které

jsou více autonomní, netvoří tak často idiomatická spojení, což se dále projevuje na jejich větší produktivitě.

4.2.4 HYPOTÉZA 3

Hypotéza 3.1 U sloves s předložkovou částicí se objeví více případů s lexikalizovaným významem než u sloves s adverbialní částicí.

Hypotéza 3.2 U sloves s částicí *ut* se objeví více případů s převážně aspektuálním významem než u sloves s částicí *av*.

Pro vyhodnocení třetí hypotézy sleduji typ významu slovesa s částicí a slovní druh částice. Celkové výsledky jsou uvedeny v tabulkách [tab.p15-p16] a grafech [graf.p12-p13], výsledky po vyřazení nejfrekventovanějších sloves ukazují tabulky [tab.p17-p18] a grafy [graf.p14-p15].

Přestože předložky i adverbia vycházejí ze směrového významu a významu polohy, předložky mají i při použití mimo pozici částice své vlastní abstraktní významy. Vzhledem k této odlišné výchozí pozici jsem předpokládala, že i při použití na pozici částice bude u předložek posunutý význam zastoupený častěji a tím pádem se u nich objeví více lexikalizovaných spojení. V druhé části hypotézy jsem na základě detailní sémantické analýzy konkrétních slovesných částic Strzelecké (2003) a Norén (1996) předpokládala, že částice *ut* se častěji vyskytne v převážně aspektuálním použití.

První část hypotézy se potvrdila: předložkové částice mají jeden z lexikalizovaných významů v 79-85 % použití, adverbialní částice pak v 69-75 % použití. Čekala jsem však, že rozdíl bude výraznější, lexikalizované významy jsou opět u obou typů částic nejběžnější. Na celkových výsledcích je přibližně stejný poměr lexikalizovaných-abstraktních a lexikalizovaných-idiomatických použití u obou skupin, zatímco po vyřazení nejfrekventovanějších sloves u předložek převládá lexikalizovaný-abstraktní význam. Podobně jako u rozdílu mezi vázanými a volnými částicemi se rozdíl mezi typy částic tedy neprojevuje jen na poměrném výskytu lexikalizovaných významů, ale také v míře lexikalizace. Větší zastoupení lexikalizovaného-abstraktního významu u předložek je dáno tím, že předložky se mohou i jako částice objevit ve spojení, kde jsou sémanticky velmi blízké původnímu abstraktnímu významu předložky. Způsob, kterým se dané slovo používá mimo pozici částice, tedy ovlivňuje jeho použití jako částice.

Druhá část hypotézy se také potvrdila, nicméně nepříliš přesvědčivě a je otázkou, zda by se ukázal stejný výsledek při analýze většího vzorku. Částice *ut* se v převážně aspektuálním použití vyskytla v 10-13 % případů, zatímco částice *av* v 5-8 %. Podobná frekvence výskytu převážně aspektuálního významu u *ut* a *av* ukazuje, že toto použití částice se nemusí týkat pouze určitých částic. V některých kontextech, nebo pokud mluvčí chtějí význam ohraničenosti zdůraznit, se může vyskytovat i u částic, kde převážně aspektuální použití není typické. Příklad (41) ilustruje převážně aspektuální použití u volné částice *av*.

(41) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Häll av vatten-et och spol-a snabbt av dom i kall-t vatten.

*lít.IMP od voda-DET a spláchnout.IMP rychle od oni.AK v studený.NEUT voda
,Vodu vylijte a rychle je opláchněte ve studené vodě.'*

Vybrala jsem si pro svůj výzkum dvě částice, za kterými stojí podobná směřová představa, kterou lze parafrázovat jako ‚pryč od něčeho‘. Částice *ut* však dává větší důraz na cíl, zatímco částice *av* na začátek pohybu. Je otázkou nakolik tyto specifické sémantické vlastnosti ovlivňují možnost použití v převážně aspektuálním významu. Pro její zodpovězení by ale byl potřeba výzkum zahrnující více částic.

4.2.5 HYPOTÉZA 4

Hypotéza 4 Slovesa s předložkovou a adverbialní částicí budou přibližně stejně produktivní.

U srovnání produktivity adverbialních a předložkových částic jsem se držela nulové hypotézy, že produktivita bude u obou typů částic podobná, protože teoretické zpracování nenapovědělo, že by mezi předložkami a adverbii měl být rozdíl v produktivitě na pozici slovesné částice. Na mých datech se nulová hypotéza potvrdila – údaje viz tabulka [tab.p10], která ukazuje celkový počet případů v jednotlivých kategoriích v porovnání s počtem různých slovesných kořenů. Vzhledem k tomu, že můj vzorek obsahuje pouze jedno adverbium a jednu předložku, je otázka, jestli by se výsledek opakoval na větším vzorku. Nicméně mé výsledky nenapovídají, že by mělo smysl tento parametr u adverbialních a předložkových částic sledovat v rozsáhlejší výzkumu.

Viděli jsme, že předložky se častěji vyskytují v průhledném lexikalizovaném-abstraktním významu. Tuto vlastnost sdílejí s volnými částicemi, u kterých jsem tím vysvětlovala jejich větší produktivitu oproti vázaným částicím. Předložky ovšem nejsou produktivnější, než adverbialní částice, protože ty se naopak častěji vyskytují v konkrétním významu, který také může být produktivní.

Sledovala jsem zde pouze produktivitu z hlediska odvozování sloves s částicí od jiných sloves a ze vzorku jsem vyřadila případy, kdy sloveso s částicí vzniklo od slova jiného slovního druhu. V kapitole 4.1.4 jsme viděli, že tento způsob odvozování je výrazně častější u vázaného *av*, než u ostatních typů částic. Produktivita předložek a adverbíí při vytváření nových sloves s částicí by se tedy mohla lišit v tomto ohledu.

4.2.6 DVOJÍ POUŽITÍ VOLNÉ PŘEDLOŽKOVÉ ČÁSTICE

Během zpracování korpusových vzorků se ukázalo, že při použití volné částice *av* se vyskytují dva typy spojení s touto částicí:

- a) spojení, kdy se použití částice *av* blíží předložkovému použití slova (zpravidla po slovesu a částici následuje potenciální rekce předložky)
- b) spojení, kdy se použití částice *av* blíží adverbialním částicím (zde se za slovesem a částicí potenciální rekce neobjevuje)

Příklad (42) ilustruje oba případy použití na spojení *ta av*.

(42a) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Jag gilla-r hatt-ar men bruka-r ändå ha en tendens att ta av mig dem så fort jag få-r chans-en.

já mít_rád-PRES klobouk-PL ale obvykle_dělat-PRES přece mít.INF DET tendence
INF vzít.INF z já.AK oni.AK tak rychle já dostat-PRES šance-DET
,Klobouky mám ráda, ale stejně mám tendenci si je sundat hned, jak dostanu šanci.'

(42b) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Ta av lock-et och låt bacon-et få fin färg i 10-15 minut-er

vzít.IMP z poklička-DET a nechat.IMP slanina-DET dostat.INF krásný barva v 10-15 minuta-PL

,Sundejte pokličku a opékejte slaninu do hněda 10-15 minut.'

Přítomnost rekce je jedním z kritérií pomáhajících určit, jestli použití částice hodnotím jako ambivalentní mezi předložkou a částicí (viz 3.2.1). Není proto překvapivé, že u typu

a) bylo 211 z 371 výskytů ambivalentních, zatímco u typu b) se objevilo ambivalentních výskytů pouze 9 z 319.

Podívala jsem se na poměr různých typů významů u těchto dvou použití volné částice *av*. Tabulka [tab.p19] a graf [graf.p16] ukazují výsledky pro předložkové použití částice (typ a), tabulka [tab.p20] a graf [graf.p17] pro adverbialní použití (typ b). Na první pohled je zřejmé, že tyto dva typy volné předložkové částice se zásadně liší. U typu a) spadají tři čtvrtiny případů pod lexikalizovaný-abstraktní význam. Rozložení významů u druhého typu částice *av* ospravedlňuje název „adverbialní použití“, protože rozdělení se velmi podobá tomu, které má adverbialní částice *ut*. Odlišné je pouze o něco větší poměrné zastoupení konkrétního významu.

4.2.7 SLOVESA S PŘEDLOŽKOVOU A ADVERBIÁLNÍ ČÁSTICÍ

Závěry k první části třetí hypotézy ukázaly, že odlišná sémantická povaha předložek ovlivňuje i jejich sémantiku jako částice. Další dvě hypotézy jsou do velké míry závislé na sémantice konkrétních částic, které jsem zkoumala, a tudíž by výsledky bylo možné zobecňovat na předložkové a adverbialní částice pouze se značnými výhradami.

Mimo stanovené hypotézy se ukázal značný rozdíl mezi použitím volné adverbialní a volné předložkové částice. Volné *av* se jako částice používá dvojím způsobem, kde v jednom typu použití více připomíná předložku a v druhém adverbium. Předpokládám, že předložkové použití je primární a až pod vlivem částicového použití se *av* na této pozici postupně začalo více podobat adverbialním částicím. V tomto ohledu je zajímavé, že teprve sekundární použití částice má větší poměrné zastoupení konkrétního významu. Předložka *av* má sice původně směrový význam, ale její posunuté významy jsou velmi obecné (např. „důvod“, „materiál“, „specifikace“ atp., viz kapitola 3), a tím pádem více frekventované. Až když se *av* na pozici částice začne více podobat adverbium a ztrácí při tom některé vlastnosti předložky (např. nemá rekci), objevuje se častěji ve svém původním významu. Existence dvojího použití předložkové částice napovídá, že předložkové částice vznikly analogií s příslovečnými částicemi. V situaci, kdy se v jazyce běžně užívaly adverbialní částice, se některé výskyty předložky v pozici přímo za slovesem začaly interpretovat podle vzoru sloves s adverbialními částicemi. Tento závěr podporuje také větší množství vyřazených případů u volné předložkové částice, kdy nešlo o spojení slovesa a částice. Téměř všechny případy použití volného *av* typu a) (viz 4.2.6) jsem hodnotila jako ambivalentní mezi předložkou a částicí. Je tedy otázkou, nakolik lze

av v tomto použití za částici považovat. Vycházím především z toho, že studie zpracované rodilými mluvčími – SAG (Teleman 1999b) a Norén (1996) – tyto případy za slovesa s částicí považují. Tento typ spojení v mnoha případech splňuje kritérium společného přízvuku a pravděpodobně i další formální kritéria. Z hlediska sémantiky stojí ale poněkud stranou ostatních sloves s částicí.

U předložek a adverbíí vidím na základě těchto poznatků dva způsoby vzniku sloves s částicí. Výše načrtnutý model vývoje se týká především adverbíí: vznik kolokací a postupné sémantické a formální propojování se slovesem probíhající po sémantické ose „konkrétní – lexikalizovaný-abstraktní – lexikalizovaný-idiomatický / převážně aspektuální“. Předložková slovesa s částicí pak vznikají na základě analogie s adverbíálními částicemi a jejich vývoj může začínat i u lexikalizovaného-abstraktního významu.

4.2.8 SHRNUÍ K VYHODNOCENÍ HYPOTÉZ

Ukázalo se, že nejčastějším typem významu jsou u všech typů částic lexikalizovaná použití. U rozdílu mezi volnými a vázanými částicemi se potvrdila druhá hypotéza a první dvě části hypotézy první. Vázané částice jsou v mém vzorku méně produktivní než částice volné. Volné částice se totiž častěji používají v konkrétním a lexikalizovaném-abstraktním významu, které oba jsou sémanticky průhledné. Naopak se nepotvrdila třetí část první hypotézy předpokládající, že převážně aspektuální použití bude častější u částic volných.

U předložek a adverbíí se potvrdila nulová hypotéza o produktivitě, oba typy částic se v tomto ohledu chovají podobně. Obě části třetí hypotézy týkající se poměru jednotlivých významů se sice potvrdily, ale ani jedna z nich příliš výrazně.

5. DISKUZE

V této části se podrobněji podívám na lexikalizovaná-abstraktní použití (5.1) a na vývoj sloves s částicí (5.2). Dále podrobně rozeberu převážně aspektuální použití (5.3) a srovnám švédské slovesné částice s českými slovesnými předponami (5.4).

5.1 LEXIKALIZOVANÝ-ABSTRAKTNÍ VÝZNAM

Větší pozornost si zaslouží rozbor lexikalizovaného-abstraktního významu vzhledem k tomu, že právě jeho použití se liší mezi slovesy s vázanou a volnou částicí i mezi slovesy s adverbialní a předložkovou částicí. Do této kategorie řadím dva typy spojení sloves a částic:

- a) spojení s jasným vztahem k místnímu významu částice, která už nemají původní místní význam, ale zároveň je tento význam v jejich sémantice rozeznatelný. Pokud mluvčí slyší kombinaci slovesa a částice s takto posunutým významem a význam znají, dovedou si představit, jakým způsobem posunutý význam vznikl od významu původního.
- b) spojení s volnou částicí *av*, kde má částice podobné použití jako předložka *av*.

Příklad (43) ilustruje lexikalizovaný-abstraktní význam typu a) u všech čtyřech typů částic, příklad (44) ilustruje použití lexikalizovaného-abstraktního významu typu b).

(43a) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

I höst-as av-böj-de den demokratiskt valde president-en Janukovits och han-s regering ett ekonomisk-t förslag från EU.

v podzim-minulý od-ohnout-PRET DET demokraticky zvolený prezident-DET Janukovič a on-POSS vláda DET ekonomický-NEUT návrh z EU

„Na podzim odmítl demokraticky zvolený prezident Janukovič a jeho vláda ekonomický návrh EU.“

(43b) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Den är brun och något mörkare vilket jag tyck-er bryt-er av fint till vår-t annars väldigt ljus-a hem.

to být.PRES hnědý a něco tmavší CONJ já myslet-PRES zlomit-PRES od pěkně PREP náš-NEUT jinak hodně světlý-DET domov

,Je hnědý a docela tmavý, což podle mě pěkně kontrastuje s naším jinak světlým bytem.'

(43c) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Liksom ni ha-r ut-gå-tt frå Honom är det till Honom ni skall återvänd-a.

jako vy mít-PRES ven-jít-PP z on.AK být.PRES to k on.AK vy MOD vrátit-INF

Tak jak od Něho vycházíte, k Němu se také vrátíte.

(43d) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Okej, här är lista-n som slå-r ut alla and-ra list-or med råge.

ok, tady být.PRES seznam-DET SUBR uhodit-PRES ven všechny jiný-PL seznam-PL s rezerva

,Ok, tady je seznam, který s přehledem všechny ostatní seznamy poráží.'

(44) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Mode-elit-en fick njut-a av läckr-a nyckel-plagg som komm-er ut i butik under september

móda-elita-DET dostat.PRET užít-INF z skvělý-PL klíč-kus_oblečení SUBR přijít-PRES ven do obchod během září

,Módní elita si mohla užít skvělé kusy, které se dostanou do obchodu v září'

Lexikalizovaná-abstraktní spojení na jednu stranu odlišují od spojení s lexikalizovaným-idiomatickým významem, která jsou charakteristická sémantickými rysy neodvoditelnými od slovesa ani částice. Na druhou stranu obě tato použití dohromady tvoří skupinu lexikalizovaných sloves s částicí, protože obě jsou do určité míry ustálená.

Vzhledem k tomu, že jsou některé posunuté významy částic sémanticky průhledné, je pro mluvčí možné analogicky aplikovat tyto významy na větší množství sloves. To je také důvodem, proč můžeme mluvit o samostatném významu částic, jak je zapsán v některých slovníkových heslech pro *ut* a *av* (viz kapitola 3 a shrnutí sémantiky obou částic). V několika málo případech v mém vzorku nejspíše jde i o novotvary, ale významně budou v lexikalizovaném-abstraktním významu zastoupené především kolokace. Čermák (Čermák a Šulc 2006:11) termín kolokace definuje skrze pojmy ,sousedství', ,frekvence' a ,ustálenost'. Jde tedy o dvojice slov (nebo i trojice, čtveřice atd.), která spolu často sousedí a vždy přitom tvoří stejný význam. Vycházím z podobného předpokladu jako Moonová (2008) ve svém článku o lexikografii a významu kolokací: předpokládám, že mluvčí při

produkci pracují nejen s jednotlivými slovy, ale také s celými předpřipravenými frázemi. I kolokace s průhledným významem jsou tedy uloženy v mysli mluvčích jako konstrukce s konkrétním materiálem. S tím souvisí i následující Čermákův postřeh ohledně povahy kolokací:

„Právě v jejich ne/vhodném užití spočívá většina toho, čemu se nejasně říká ‚nezní to česky‘ apod., ‚ne/správný úzus‘ apod. Kolokace podvědomě užíváme správně, ale vědomé zdůvodnění jejich volby nám většinou působí potíže, aspoň na první pohled.“

(Čermák a Šulc 2006:9)

Čermák hovoří o jazycích obecně a příklady uvádí české, nicméně citovaný postřeh platí podle mého názoru i pro slovesa s částicí s průhledným významem.

Slovesa s částicí s lexikalizovaným-abstraktním významem jsou z hlediska míry lexikalizace mezi úrovněmi L1 a L2 definovanými Brintonovou a Traugottovou (viz 2.3.1). Jde tedy o kolokace o něco více ustálené, než například spojení sloves a předložek typu *souhlasit s* nebo *tycka om* ‚myslet si o‘, (kde si předložka *om* stále zachovává funkci předložky). Vzhledem k větší průhlednosti a pravidelnosti významu, snáze vznikají nová analogická spojení, než u významu lexikalizovaného-idiomatického a tak se pod lexikalizovaným-abstraktním použitím mohou vyskytnout i taková ad hoc spojení jako sloveso *avjulifiera* s významem ‚uklidit vánoční výzdobu‘. Taková jazyková hra a kreativita je součástí jazykového vývoje.

5.2 VÝVOJ SLOVES S ČÁSTICÍ

Původním významem sloves s částicí je konkrétní, prostorové užití, které se může posunout k významu abstraktnímu a poté dále směrem k větší lexikalizaci nebo naopak gramatikalizaci. Vývoj, kdy dochází k blednutí významu částice a její větší gramatikalizaci, se na v mém materiálu nevyskytl (viz 5.3). Je však možné, že se objevuje u jiných částic – na základě literatury jsou kandidáty především částice *upp* a *på*.

Tabulka [tab.p21] ukazuje, kolik sloves se vyskytuje pouze v jednom ze sledovaných významů a kolik naopak tvoří významy více různých typů. Vyplývá z ní, že většina kombinací slovesa a částice se v mém vzorku objevuje pouze v jednom ze sledovaných použití. Některé kombinace konkrétního slovesa a částice se však ve vzorku objevují jen jednou (především u volných částic), takže poměr sloves tvořících pouze jeden význam může být ve skutečnosti o něco nižší. V případě, že sloveso a částice tvoří různé typy

významu, objevují se nejčastěji zároveň v konkrétním a lexikalizovaném-abstraktním užití. Příklad (45) ukazuje použití obou těchto významů u spojení *rulla ut*.

(45a) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

6 st blev vi som rulla-de ut från bad-hus-park-en nu i kväll

6 ks stát_se.PRET my SUBR valit se-PRET ven z koupel-dům-park-DET teď v večer
,bylo nás šest, když jsme se dnes večer vyvalili z koupaliště [konkrétní význam]

(45b) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

ett av resultat-en börja-r rull-a ut på TV4 runtom i land-et

jeden z výsledků.DET začít-PRES valit se-INF ven na TV4 kolem v země-DET
,jeden z výsledků se začíná vysílat na TV4 po celé zemi' [posunutý význam]

Vyskytuje se také několik případů, kdy jedno sloveso se stejnou částicí dává vzniknout třem různým typům významu. Může to být kombinace konkrétního významu a dvou typů lexikalizovaných použití. Takový vzorec se vyskytuje u sloves (uvádím pouze konkrétní význam) *dra ut* ,vytáhnout ven', *gå ut* ,jít ven', *komma ut* ,přijít ven', *lägga ut* ,položit ven', *slå ut* ,rozpřáhnout', *sticka ut* ,trčet', *ta ut* ,vzít ven', *gå av* ,odejít', *smaka av* ,ochutnat' a *utgå* ,vyjít'. Druhou možností, kdy může stejná kombinace mít tři různé typy významů, je kombinace obou lexikalizovaných významů a převážně aspektuálního použití, která se objevila u slovesa *uttala* ,vyjádřit se; promluvit; vyslovovat'. Vidíme, že v těchto případech jde pouze o frekventovaná slovesa, která se i bez částice objevují ve více různých použití. Nejčastěji se v použití s různými typy významu vyskytuje sloveso *gå* ,jít', které se se třemi významy objevilo ve formách *gå ut*, *gå av* a *utgå*. Příklad (46) ilustruje různé typy použití tohoto slovesa v kombinaci se slovesnými částicemi.

(46a) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Idag ska vi i-väg för att gå ut på sta-n och shopp-a lite.

dnes MOD my v-cesta SUBR SUBR jít-INF ven PREP město-DET a nakupovat-INF
trochu

,Dneska jdeme pryč, vyrazíme do města nakupovat.' [konkrétní]

(46b) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

varför ut-gå-r jag från att min fru skall gör-a samma sak?

proč ven-jít-PRES já z SUBR můj žena MOD dělat-INF stejný věc

,proč vycházím z toho, že moje žena udělá to samé?' [lexikalizovaný-abstraktní]

(46c) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Sojka & Walles event-'s VIP dag gick av stapel-n förra helg-en

Sojka & Walles event-POSS VIP den jít.PRET z hromada-DET minulý víkend-DET
,VIP den Sojka & Walles odstartoval minulý víkend' [idiomatický]

Můj vzorek bohužel nezachycuje případy, kdy se vytvoří více různých konkrétních významů, které spadají pod stejnou obecnou kategorii. Nemyslím ale, že takových případů bude tolik, aby se změnil závěr, že většina kombinací sloves a částic tvoří pouze význam jeden.

Část sloves s částicí není ustálená, stále se tvoří nová spojení a jiná z užívání mizí (viz kapitola 2.3). V systému švédských sloves s částicí platí stejné principy jako v jiných oblastech jazyka. Každé spojení slovesa a částice se vyvíjí individuálně, ale v rámci obecných principů, což jsou u švédských sloves s částicí především lexikalizace a analogie. Zdrojem pro analogické užívání sloves s částicí budou především spojení s lexikalizovaným-abstraktním významem, který je dostatečně průhledný, aby ho šlo duplikovat. Předpokládám tedy, že u tohoto použití sloves s částicí bude také největší variabilita a proměnlivost. U konkrétních spojení fungují jasná pravidla skládání významů, zatímco u lexikalizovaného-abstraktního použití se význam může posouvat různými nepředvídatelnými způsoby. Na druhou stranu spojení s idiomatickým významem mají význam natolik specifický a ustálený, že se jejich použití nebude příliš měnit a ani nebudou vznikat analogická slovesa s částicí. Těmto závěrům odpovídají i data zachycená v tabulce [tab.p22], která ukazují počet různých sloves vyskytujících se ve vzorku u jednotlivých typů významu.

Převážně aspektuální použití se chová podobně jako spojení s idiomatickým významem. Má srovnatelný výskyt v celkovém vzorku a u jednotlivých sledovaných kategorií. I produktivitou, jak je zachycena v tabulce [tab.p22], se idiomatickým spojením podobá. V některých případech ale umožňuje analogické tvoření, což je i zachyceno ve slovnících: v kapitole 3 jsme viděli, že jako jeden z významů adverbia/částice *ut* je uvedeno „dosažení výsledku“. U částice *av* pak figuruje význam „dokončení děje“. Půjde tedy o použití méně variabilní než lexikalizovaný-abstraktní význam, ale o něco pravidelnější než spojení idiomatická.

Lexikalizovaná-abstraktní slovesa s částicí jsou tedy prostorem, kde se systém sloves s částicí především mění a odkud pramení jeho značná variabilita. Častěji se toto použití vyskytuje u částic volných oproti vázaným, které mají díky své větší autonomii

menší předpoklady pro ustálení idiomatického významu. Frekventovanější je také u předložkových částic než u částic adverbálních, což je ovlivněno různorodější sémantikou předložek v použití na jiných pozicích, než je pozice částice.

Princip analogie v systému sloves s částicí funguje na několika úrovních: při tvorbě nových sloves s částicí podle vzoru již existujících; mezi vázanými a volnými částicemi (viz 4.2.3); mezi předložkovými a adverbálními částicemi (viz 4.2.7). Právě v různých analogických užitích spočívá i ucelenost systému sloves s částicí. I když se každé konkrétní spojení vyvíjí individuálně, je ovlivněno abstraktní konstrukcí *sloveso + částice*. Tato konstrukce uchovává informace o tom, jak fungují již existující spojení slovesa a částice a nakolik jsou novému spojení podobná.

5.3 PŘEVÁŽNĚ ASPEKTUÁLNÍ POUŽITÍ SLOVES S ČÁSTICÍ

Na mých datech se nepotvrdily hypotézy ohledně převážně aspektuálního použití částic *ut* a *av*, které jsem založila na tom, že sémanticky jde o částečně gramatikalizované použití těchto částic. Nabízí se tedy otázka, jestli v případě *ut* a *av* jde skutečně o gramatikalizaci významu ohraničenosti, nebo spíše o jednotlivá lexikalizovaná spojení. V hypotéze 1.3 jsem předpokládala, že převážně aspektuální význam, jako částečně pravidelný způsob vyjadřování ohraničenosti slovesného děje, bude častější u volných částic. Hypotéza 3.2 pak předpovídala, že *ut*, u kterého Strzelecka (2003) rozebírá jeho časté použití s významem ohraničenosti děje, bude mít poměrně větší výskyt tohoto použití než *av*, u kterého Norén (1996) nic podobného neuvádí. První z těchto hypotéz se nepotvrdila, druhá ano, ale pouze v malé míře.

Prvním argumentem pro zařazení převážně aspektuálních použití u částic *ut* a *av* mezi lexikalizovaná spojení je jejich poměrně malý výskyt na celém vzorku. Objevují se pouze v 8 % případů – viz tabulka [tab.p1] a graf [graf.p1]. U gramatikalizovaného významu, a to i u částečně gramatikalizovaného, bych očekávala větší produktivitu částic (viz také kapitola 1.4), která by se projevila větším počtem různých sloves, se kterými se částice v tomto použití mohou pojít. Společně s vyšší produktivitou by se měla zvýšit i frekvence celkového použití převážně aspektuálního významu, to však na mých datech neplatí.

Dalším argumentem je již zmíněný výskyt tohoto použití u volných a vázaných částic, který se u těchto kategorií neliší. V kapitole 4.2.1 jsem došla k závěru, že u spojení s volnou částicí je nejspíše menší pravděpodobnost vzniku idiomatického významu,

vzhledem k větší autonomii této formy částice. Volné částice také mají větší výskyt obou významů, které lze bez pochyb považovat za produktivní: konkrétního i lexikalizovaného-abstraktního. Pokud by i převážně aspektuální použití bylo gramatikalizované a tím pádem produktivnější, bylo by s největší pravděpodobností také častější u sloves s volnými částicemi. Svým skutečným chováním se ale převážně aspektuální použití blíží spíše lexikalizovanému-idiomatickému použití, což napovídá, že pokud se u něho vyskytuje určitá pravidelnost, bude na podobné úrovni jako u produktivních lexikalizací typu *avbilda* ‚kopírovat‘ – *avskriva* ‚opisovat‘ – *rita av* ‚obkreslit‘. Tedy jednoznačně v doméně aktionsartu a nikoli pravidelnějšího aspektu.

I výsledek hypotézy 3.2 lze vysvětlit, pokud převážně aspektuální použití chápeme na mém vzorku jako význam lexikalizovaný u jednotlivých sloves. Strzelecka (2003) sice zmiňuje *ut* jako jednu z částic, které často upravují ohraničenost slovesného děje, nicméně jako částici bližší čistému markeru ohraničenosti uvádí částici *upp*. Sama poznamenává, že u *ut* možná půjde spíše o jednotlivé lexikalizace, než o pravidelné použití. Chování podobné částici *av*, u které se o gramatikalizované distinkci ohraničenosti v literatuře nemluví, napovídá, že tento její předpoklad bude pravdivý.

Tabulka [tab.p23] a graf [graf.p18] ukazují, jak jsou v rámci převážně aspektuálního použití zastoupeny jednotlivé typy částic – vázané *ut*, volné *ut*, vázané *av* a volné *av*. Polovina případů z celkových 274 výskytů tohoto použití je u vázané částice *ut*, přičemž těchto 137 výskytů zastupuje pouze 13 různých sloves (viz tabulka [tab.p24] se seznamem slovesných lemmat s převážně aspektuálním významem). U částice, která je v převážně aspektuálním významu nejběžnější, lze tedy opravdu mluvit o několika málo frekventovaných, lexikalizovaných spojeních.

Někdy je těžké určit, jestli se v případě konkrétních spojení jedná o gramatikalizaci, nebo lexikalizaci (viz 1.4). Oba procesy mají mnoho společného a liší se především povahou výsledné jednotky. U aspektuálních významů je toto rozlišení ještě složitější, protože doména aspektuality se v jazycích vyjadřuje jak na úrovni lexikonu, tak na úrovni gramatiky. Na základě argumentů a vztahů uvedených v této kapitole lze použití převážně aspektuálního významu u částic *ut* a *av* považovat za lexikalizované fráze na úrovni aktionsartu, nikoli za pravidelnější použití částic, které by se týkalo aspektu slovesných spojení.

Pro srovnání švédských slovesných částic a českých vidových předpon je nejprve nutné si charakterizovat i české vidové předpony z hlediska jejich funkce a použití. Vid je v Mluvnici češtiny charakterizován jako „*morfologicko-lexikální nekonjugační prostředek slovesa*“ (Komárek 1986:179) a jako takový stojí na pomezí lexikonu a gramatiky. Jde o povinné rozlišení základního vidového protikladu ohraničený – neohraničený děj (v české terminologii dokonavý – nedokonavý³⁴). Toto rozlišení je do určité míry vyjádřeno v lexikální informaci slovesa a zároveň lze upravovat morfologickými prostředky. V češtině existují párová a nepárová slovesa, přičemž ta párová se vyskytují ve dvojicích, které se od sebe liší videm. Vidové dvojice lze tvořit dvěma způsoby:³⁵

- a) sufixací: z ohraničeného slovesa se přidáním sufixu vytvoří sloveso neohraničené (např. *dát – dávat*)
- b) prefixací: z neohraničeného slovesa se přidáním prefixu vytvoří sloveso ohraničené (např. *psát – napsat*)

Zatímco dvojice vzniklé sufixací se od sebe liší skutečně pouze videm slovesa, u dvojic vzniklých prefixací mohou být i další sémantické rozdíly. V mluvnici tak hovoří o „přibližné významové korespondenci“ (parafráze Komárek 1986:182), která je dostatečná na to, aby spolu daná dvojice mohla fungovat v textu, jako v příkladu (47).

(47) Komárek (1986:182)

Napsal jsem ten článek, ale nerad. – Tak proč jsi ho psal?

V češtině podle mluvnice neexistuje žádná předpona, která by za všech okolností měla pouze vidovou funkci, tudíž v kontextu češtiny nelze mluvit o prostě vidových předponách. Spíše lze vymezit okruh předpon, které mají prostě vidovou funkci s určitými slovesnými základy.

Problematické se Komárek věnuje i v novější studii (Komárek 2006), kde uvádí, že sémantický rozdíl prefigovaných párových sloves může být na různých úrovních: od téměř nulového rozdílu ve dvojici *psát – napsat*, až po značnou sémantickou odlišnost ve dvojici *dělit – přidělit*. Dále se zabývá párovými slovesy typu *divit se – podívat se*, *chápat – pochopit*, *vidět – uvidět*, která se často uvádějí jako příklady čistě vidového rozdílu. Argumentuje, že v naprosté většině případů se jedná o slovesa vyjadřující stavy a přidání

³⁴ Budu se zde držet terminologie obecné, aby bylo snazší následné srovnání se švédštinou.

³⁵ Kromě toho existují také supletivní vidové dvojice (např. *vzít – brát*)

prefixu tuto vlastnost slovesa změní. Nejde tedy o rozdíl na úrovni aspektu, ale o rozdíl na úrovni aktionsartu, protože sloveso se ze sémantické třídy statických (nedynamických) sloves přesouvá do třídy sloves dynamických. Zdánlivě čistě vidový rozdíl mezi párovými slovesy bývá také u takzvaných subsumpčních předpon. Význam takových předpon je už zahrnut ve významu slovesného kmene, ke kterému se přidávají, tudíž předpony význam slovesa nemění a mají tak na první pohled pouze vidovou funkci. Příklad takové dvojice jsou slovesa *dělit* – *oddělit*.

Komárek (2006) dochází k závěru, že rozlišení vidů je až sekundární funkcí českých slovesných předpon. Jako primární funkci vidí zdůraznění určitého sémantického rysu a s tím související zařazení slovesa do dané sémantické třídy. Příklad takové sémantické třídy je skupina sloves *roztrhat*, *rozdrolit*, *rozdrtit*, *rozloučit se*, *rozdat*, *roznést*, *rozvrátit*... atd. V případech, kdy je sémantický rys vyjádřený předponou již obsažen ve významu samotného slovesa, dojde ke vzniku párové dvojice sloves se subsumpční předponou. Prefixaci tedy nelze popisovat jako způsob tvoření vidových dvojic, protože prefigovaná a odpovídající neprefigovaná slovesa se liší i v jiných ohledech.

Jak v Mluvnici češtiny, tak ve své novější studii Komárek hovoří o vidu jako o distinkci spadající pod doménu aspektu a argumentuje, že prefigovaná slovesa do této domény nepatří. Je zřejmé, že české slovesné prefixy se chovají jinak, než vidové sufixy, nicméně jsou také součástí pravidelného systému rozlišování ohraničenosti a neohraničenosti slovesného děje v češtině. České slovesné předpony tedy podobně jako švédské slovesné částice nevyjadřují pouze ohraničenost slovesného děje, ale sémantiku slovesa mění i v jiných ohledech. I švédské slovesné částice lze chápat jako jazykové jednotky, které sloveso zařazují do určité sémantické třídy: přidávají slovesu určité sémantické rysy, nebo zdůrazňují ty, které už sloveso obsahuje. Komárek (2006) dochází k závěru, že předpony mění pouze slovesnou ohraničenost jen ve spojení se slovesy, která už určitým způsobem obsahují jejich význam. Jedinou novou sémantickou informací, kterou pak předpona k významu slovesa přispívá, je pak právě ohraničenost.

Podívala jsem se, jestli stejná charakteristika platí i pro spojení švédských sloves a částic, která jsem označila jako převážně aspektuální (seznam viz tabulka [tab.p24]). Ve většině případů je skutečně význam částice už obsažen ve významu slovesa. Jde o následující typy spojení (každý typ je ilustrován příkladem, překlady sloves viz tabulka [tab.p24]):

1. spojení částice *av* se slovesy, jejichž výsledkem je oddělení (části) předmětu od většího celku – slovesa obsahují místní význam *av* ,ve směru od něčeho, takže výsledkem je větší vzdálenost‘.

Slovesa z mého vzorku: *blockera av, avskärma*

(48) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Jag måste av-skärm-a mig, jag vill inte bryt-a ihop.

já muset.PRES od-chránit-INF já.AK, já chtít.PRES NEG zlomit-INF dohromady
,Musím se před tím chránit, nechci se zhroutit.‘

2. spojení částice *av* se slovesy, která mají ve významu přesun předmětu z původního místa na jiné – slovesa obsahují místní význam *av* ,ve směru od něčeho, takže výsledkem je větší vzdálenost‘.

Slovesa z mého vzorku: *borsta av, duscha av, hålla av, sopa av, spola av, städa av, tvätta av*

(49) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

blev lite blöt när jag spola-de av cykel-n

stát_se.PRET trochu mokrý když já spláchnout-PRET z kolo-DET
,trochu jsem se namočil, když jsem oplachoval kolo‘

3. spojení částice *av* se slovesy, která mají za výsledek rozpad předmětu na více částí, z nichž jedna se oddělí – slovesa obsahují místní význam *av* ,ve směru od něčeho, takže výsledkem je větší vzdálenost‘.

Slovesa z mého vzorku: *bita av, riva av*

(50) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Lägg-er ner si-tt barn, byt-er blöja, riv-er av papp-r-et och kasta-r

položít-PRES dolů svůj-NEUT dítě, měnit-PRES plína, trhat-PRES od papír-DET a vyhodit-PRES
,položím dítě, vyměním plínku, odtrhnu papír a vyhodím‘

4. spojení částice *av* se slovesy, jejichž výsledkem je, že předmět se dostane z našeho dosahu – slovesa obsahují místní význam *av* ,ve směru od něčeho, takže výsledkem je větší vzdálenost‘.

Slovesa z mého vzorku: *beta av, torka av, avmattas, avvärja*

(51) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Pris-fall-en på narkotika ha-r avmatta-t-s

cena-pád-PL.DET PREP narkotika mít-PRES od-mizet-PP-PASS
,pád cen u narkotik ustal‘

5. spojení částice *ut* se slovesy, která obsahují konkrétní význam částice ,ven‘, nebo ,rozprostřít, rozložit‘

Slovesa z mého vzorku: *utbyta, utlösa, utöka, andas ut, breda ut, hålla ut, kamma ut, kavla ut, plocka ut, räta ut, rensa ut, tömma ut, växa ut*

(52) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Dessutom så är plan-et bygg-t för att kunn-a tömm-a ut flera ton vatten i sekund-en
kromě toho tak být.PRES letadlo-DET postavil-PP SUBR SUBR vyprázdnit-INF ven
několik tuna voda v sekunda-DET

‚Kromě toho je letadlo postavené tak, aby mohlo vypustit několik tun vody za sekundu‘

6. spojení částice *ut* se slovesy, jejichž výsledkem je, že předmět se dostane z našeho dosahu – obsahují tedy význam ‚ven‘

Slovesa z mého vzorku: *brinna ut, löpa ut, torka ut*

(53) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

meteor-er som redan brunn-it ut och slockna-t
meteor-PL SUBR už hořet-PP ven a zhasnout-PP
‚meteory, které už dohořely a vyhasly‘

7. spojení částice *ut* se slovesy, jejichž výsledkem je vznik určitého produktu – obsahují význam částice ‚ven‘ ve smyslu ‚do existence‘ – viz také Strzelecka (2003:198-199)

Slovesa z mého vzorku: *utarbета, utforska, utforma, utrusta, arbета ut, blanda ut, fixa ut, fundera ut, köra ut, räkna ut, röra ut, vispa ut*

(54) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Jag tänk-er att jag kö-r ut recept-et som det är.

já myslit-PRES že já provést-PRES ven recept-DET SUBR to být.PRES

‚Mám v plánu provést recept tak, jak je napsaný.‘

8. spojení částice *ut* se slovesy, která mají ve významu, že něco bude uveřejněné – obsahují význam ‚ven‘

Slovesa z mého vzorku: *utdöma, uttala, utvärdera, utvisa, läsa ut, publicera ut*

(55) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Framtid-en får ut-vis-a.

budoucnost-DET MOD-PRES ven-ukázat-INF

‚Budoucnost ukáže.‘

Vlastnost, že význam částice je nějakým způsobem zahrnut ve významu slovesa, mají v mém vzorku kromě sloves s převážně aspektuálním významem také slovesa s částicí, jejichž význam se od slovesa bez částice téměř neliší (viz kapitola 4.1.1, s. 77). Od převážně aspektuálních spojení z kategorií výše se liší tím, že sloveso má v použití bez částice i s částicí stejnou ohraničenost. Vypadá to tedy, že převážně aspektuální význam

je v případě výše uvedených spojení až sekundárním důsledkem přidání částice, podobně jako u českých vidových předpon. Na rozdíl od češtiny ale tento význam není součástí systému pravidelného vyjadřování ohraničenosti v jazyce.

Objevilo se i několik případů převážně aspektuálního použití, kde význam částice ve významu slovesa obsažen není. Prvním případem je dialektální spojení *klura ut* ‚přijít na, vymyslet‘ nejasného původu (viz 4.1.1) Dalším takovým slovesem je *känna av* ‚cítit něco‘, kde by *av* mohlo připojovat ke slovesu předložkový objekt, ale místo toho je použito jako částice a následující doplnění se stává přímým objektem. V kapitole 2.2.5 a tabulce [tab.1] jsem ukázala, že přímý, ohraničený objekt obvykle implikuje interpretaci děje jako ohraničeného. Příklad (56) ilustruje použití *känna av* s převážně aspektuálním významem.

(56) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Eftersom jag bruka-r känn-a av att jag ha-r låg-t blod-tryck

protože já obvykle_dělat-PRES cítit-INF z že já mít-PRES nízký-NEUT krev-tlak

‚Protože obvykle vycítím, že mám nízký tlak‘

Ve vzorku se ale vyskytlo také několik sloves, kde význam částice není zahrnut ve významu slovesa, která nemají nejasný původ, ani nelze význam ohraničenosti vysvětlit povahou ostatních doplnění. Jde o spojení *utstå*, *hålla ut*, *trötta ut*, *vänta ut*, *knäppa av*, *sova av*, *spela av*, *svalka av*, *tenta av*, *avverka* a *avvisitera*. Příklady (57) a (58) ukazují převážně aspektuální použití dvou z nich.

(57) Bloggmix 2014 [9-3-2016]

Håll ut, din-a frans-ar komm-er att komm-a tillbaka!

vydržet.IMP ven, tvůj-PL řasa-PL přijít-PRES INF přijít-INF zpět

‚Vydrž, řasy ti zase narostou!‘

(58) Bloggmix 2014 [23-3-2016]

Det känn-s som att HIF bara behöv-er spel-a av match-en mot Syriansk-a

to cítit-PASS jako že HIF jen potřebovat-PRES hrát-INF od zápas-DET proti syřan-PL

‚vypadá to, že HIF potřebuje zápas se Syřany pouze odehrát‘

Tato slovesa mají opravdu blízko k čistě aspektuálnímu použití, jde však pouze o několik specifických lexikalizací, nikoli o systematické použití.

Švédské slovesné částice a české slovesné předpony tedy mají podobné vlastnosti. Oba jevy lze zařadit pod Talmyho kategorii satelitů (viz kapitola 2, s. 23), oba typy jednotek podobným způsobem sémanticky upravují sloveso a oba typy jednotek mají podobný vliv na ohraničenost slovesného děje. Švédské slovesné částice mají při odhlédnutí od způsobu připojování částice ke slovesu mnoho znaků společných s derivačními morfémy (viz 2.6): tvoří otevřený systém, rozšiřují slovní zásobu, jsou semiproduktivní, soutěží s dalšími morfémy s podobnou funkcí. I tímto se jejich použití podobá českým slovesným předponám, které jsou za derivační morfémy považovány bez výhrad.

Základním rysem, kde se použití těchto jednotek v obou jazycích liší, je povinnost jejich použití. České slovesné předpony jsou v určitých kontextech povinné, protože fungují ve vidových dvojicích s odpovídajícími neprefigovanými slovesy s neohraničenou aspektualitou. U švédských částic záleží naopak pouze na volbě mluvčích – částice používají v závislosti na tom, co chtějí říci a zdůraznit, nikoli v závislosti na gramatických pravidlech. Zapojení do systému gramatického vyjadřování aspektuality s pevnými pravidly tedy české slovesné předpony od švédských sloves s částicí velmi odlišuje.

Dalším rysem, kterým se oba typy jednotek liší, je větší autonomie švédských slovesných částic, které se vyskytují nejen ve vázané, ale i volné variantě a dokonce i coby samostatná slova. Viděli jsme, že s autonomií částic souvisí i značná variabilita a proměnlivost jejich použití, protože u více autonomních jednotek je větší pravděpodobnost vzniku sémanticky průhledného významu. Oproti tomu použití českých slovesných předpon je v jazyce ustálené. Větší ustálenost je podle mého názoru kromě menší autonomie daná také právě jejich navázáním na gramatická pravidla vyjadřování ohraničenosti.

Sémantickou povahu sloves s částicí jsem v této práci představila na základě jejich vývoje. Posun významu jsem sledovala od konkrétního, místního užití, přes metaforicky posunutý význam až k lexikalizovaným a gramatikalizovaným spojením. Ve švédštině předpokládám existenci konstrukce *sloveso + částice*, která obsahuje informace jak o formálních vlastnostech spojení, tak o jejich sémantických vlastnostech včetně typického posunu významu. Takový pohled ukazuje slovesa s částicí jako jednotnou skupinu jevů, jejíž jednotlivé konkrétní realizace spolu navzájem souvisejí. Zdrojem variability v systému sloves s částicí jsou spojení s metaforicky posunutým významem, která umožňují vznik většího množství významů než pravidelné syntaktické kombinace objevující se v konkrétním použití. Kromě toho umožňují analogické tvoření nových sloves s částicí podle vzoru již existujících spojení, protože jejich význam je často průhledný.

V praktické části jsem ověřovala několik hypotéz týkajících se sémantických vlastností jednotlivých typů částic. Závěry týkající se rozdílů v míře lexikalizace se ukázaly stejné na základě teoretické i praktické části. Větší míra lexikalizace se ukázala u částic vázaných a předložkových. U předložkových částic se dále ukázalo, že se vyskytují dva sémantické typy použití částice: jeden má blíže k adverbiálním částicím, druhý naopak k běžnému použití předložky. V praktické části se naopak nepotvrdily závěry týkající se převážně aspektuálního užití částic: tento typ spojení se chová stejně u všech sledovaných typů sloves s částicí. Mé hypotézy vycházely z předpokladu, že takováto spojení prochází procesem gramatikalizace. Chování sloves s částicí v korpusovém vzorku ale ukazuje, že minimálně v případě mnou sledovaných částic *ut* a *av* jde spíše o jednotlivá lexikalizovaná spojení.

Hodnocení posunu významu u spojení sloves s částicí může být značně subjektivní, proto jsem se velmi podrobně věnovala popisu zpracování vzorku a kritériím, podle kterých jsem jednotlivá užití řadila do vymezených sémantických kategorií (kapitola 3.2.2). Při srovnání předložkových a adverbiálních částic jsem srovnávala pouze jednu předložku a jedno adverbium, takže mé závěry mohou být v tomto ohledu značně ovlivněny sémantikou konkrétních lexémů. Obecnou platnost bude mít nejspíše dvojí sémantická povaha předložkové částice, naopak závěry týkající se aspektuálního použití by bylo lepší zpřesnit na větším vzorku.

V poslední kapitole práce (5.4) jsem se věnovala srovnání českých slovesných předpon a švédských částic. Ukázala jsem, že v mnoha ohledech fungují podobně, přestože české slovesné předpony jsou na rozdíl od švédských slovesných částic součástí gramatického vyjadřování ohraničenosti slovesného děje. Podobné jazykové prostředky mají i další evropské jazyky – například angličtina, nebo němčina. Bylo by zajímavé detailněji prozkoumat, nakolik se použití těchto prostředků liší napříč více jazyky a co mají naopak společného.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

AARTS, Bas. Modelling linguistic gradience. *Studies in Language* [online]. 2004, **28**(1), 1-49 [cit. 2016-04-10]. ISSN 03784177. Dostupné z:

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=ufh&an=13078527&scope=site>

ALLÉN, Sture et al. *Norstedts svenska ordbok: en ordbok för alla*. 1. uppl. Stockholm: Språkdata och Norstedts Akademiska Förlag, c2003. ISBN 978-917-2274-075.

BOOIJ, Geert. The boundary between morphology and syntax: separable complex verbs in Dutch. *Yearbook of Morphology*. 1990, (3), 45-63.

BOOGAART, R. J. U. 109. Aspect and aktionsart. In: BOOIJ, G., C. LEHMANN a J. MUGDAN. *Morphology: an international handbook of inflection and word-formation*. Volume 2. Berlin: W. de Gruyter, 2004, s. 1165-1180.

BRINTON, Laurel J a Elizabeth Closs TRAUGOTT. *Lexicalization and language change*. First published. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press, 2005. ISBN 05-215-4063-1.

BROWN, Keith (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition. Amsterdam: Elsevier, c2006. Vol.2. ISBN 0-80-044299-4.

BROWN, Keith (ed.). *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition. Amsterdam: Elsevier, c2006. Vol.4. ISBN 0-80-044299-4.

BYBEE, Joan L. *Morphology: a study of the relation between meaning and form*. 1. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985, s. 11-48. Typological studies in language, vol. 9. ISBN 90-272-2877-9.

BYBEE, Joan. From usage to grammar: The mind's response to repetition. *Language*. 2006, s. 711-733.

ČERMÁK, František a Michal ŠULC (eds.). *Kolokace*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. Studie z korpusové lingvistiky. ISBN 80-710-6863-2.

Folkets Lexikon [online]. Stockholm: Kungliga Tekniska högskolan, [2016]. Dostupné z: <http://folkets-lexikon.csc.kth.se/folkets/>

GÄRDENFORS, Peter. Meaning as conceptual structures. *Lund University Cognitive Studies* [online]. 1995, (40) [cit. 2016-04-09]. ISSN 1101-8453. Dostupné z: <http://www.lucs.lu.se/LUCS/040/LUCS.040.pdf>

TEN HACKEN, Pius. 37. Derivation and Compounding. In: BOOIJ, G., Christian LEHMANN a Joachim MUGDAN. *Morphology: an international handbook of inflection and word-formation* [online]. Volume 1. Berlin: Walter de Gruyter, 2000, s. 349-360 [cit. 2016-04-14]. ISBN 9783110194012. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/cuni/detail.action?docID=10154798>

JOHANISSON, Ture. Om sammansatta verb i svenskan. *Nysvenska studier*. 1954, (34), 162-181.

KOMÁREK, Miroslav, Jan KOŘENSKÝ, Jan PETR a Jarmila VESELKOVÁ. *Mluvnice češtiny (2): Tvarosloví*. 1. vydání. Praha: Academia, 1986.

KOMÁREK, Miroslav. *Příspěvky k české morfologii*. Druhé rozšířené vydání. Olomouc: Periplum, 2006. ISBN 80-86624-27-7.

LAUREYS, Godelieve. Partikelverb: En fallgrop för lexikografer. *Tijdschrift voor Skandinavistiek*. 1991, **12**(1-2), 215-225.

LINDSTEDT, Jouko. 59. Tense and aspect. In: HASPELMATH, Martin (ed.). *Language typology and language universals: an international handbook* [online]. Berlin: W. de Gruyter, 2001, s. 768-783 [cit. 2016-04-10]. ISBN 3-11-017278-X. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/cuni/Doc?id=10154766>

MOON, Rosamund. Sinclair, Phraseology, and Lexicography. *International Journal of Lexicography* [online]. 2008, **21**(3), 243-254 [cit. 2016-04-21]. ISSN 09503846. Dostupné z: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=ufh&an=34761940&scope=site>

NAUMANN, Bernd a Petra M. VOGEL. 89. Derivation. In: BOOIJ, G., Christian LEHMANN a Joachim MUGDAN. *Morphology: an international handbook of inflection and word-formation* [online]. Volume 1. Berlin: Walter de Gruyter, 2000, s. 349-360 [cit. 2016-04-14]. ISBN 9783110194012. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/cuni/detail.action?docID=10154798>

NORÉN, Kerstin. *Svenska partikelverbs semantik*. Göteborg: Universitet i Göteborg, 1996. Acta Universitatis Gothoburgensis. Nordistica gothoburgensia. ISBN 91-7346-297-7.

OYA, Toshiaki. Ground arguments in German particle verbs: A comparison with Dutch and English. *Journal of Germanic Linguistics*. 2009, **21**(3), 257-296.

PETTERSSON, Gertrud. *Svenska språket under sjuhundra år: en historia om svenskan och dess utforskande*. 2. uppl. Lund: Studentlitteratur, c2005. ISBN 91-440-3911-5.

RIEMER, Nick. *Introducing semantics*. New York: Cambridge University Press, c2010. ISBN 05-216-1741-3.

SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. Vyd. 3., upr., V nakl. Academia 2. Překlad František Čermák. Praha: Academia, 2007. Europa (Academia). ISBN 978-80-200-1568-6.

STRZELECKA, Elzbieta. *Svenska partikelverb med in, ut, upp och ner: en semantisk studie ur kognitivt perspektiv*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, 2003. ISBN 91-506-1706-0.

SVANLUND, Jan. Lexikalisering. *Språk och stil*. 2002, (12), 7-45.

SVENONIUS, Peter. *The Verb-Particle Alternation in the Scandinavian Languages*. Tromsø, 1996. Dostupné také z: ling.auf.net/lingbuzz/000046/current.pdf. Draft of March 30, 1996.

SVENSKA AKADEMIEN. *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Verze 1.0.2. [2009]. [Elektronická aplikace.] Dostupné z: <https://itunes.apple.com/se/app/svensk-ordbok-utgiven-av-svenska/id1036105642?mt=8>

Svenska Akademiens Ordbok [online]. Lund: Svenska Akademiens ordboksredaktion, c2016 [cit. 2016-04-19]. Dostupné z: www.saob.se

TALMY, L. Lexicalization patterns: Semantic structure in lexical forms. *Language typology and syntactic description*. 1985, (3), 57-149.

TAYLOR, John R. *Linguistic categorization*. 3rd ed. Oxford: Oxford University Press, c2003. Oxford textbooks in linguistics. ISBN 01-992-6664-6.

TELEMAN, Ulf, Staffan HELLBERG, Erik ANDERSSON a Lisa CHRISTENSEN. *Svenska akademiens grammatik*. 1. uppl. 2. Stockholm: Norstedts ordbok, c1999. ISBN 91-722-7126-4.

TELEMAN, Ulf, Staffan HELLBERG, Erik ANDERSSON a Lisa CHRISTENSEN. *Svenska akademiens grammatik*. 1. uppl. 3. Stockholm: Norstedts ordbok, c1999. ISBN 91-722-7126-4.

TELEMAN, Ulf, Staffan HELLBERG, Erik ANDERSSON a Lisa CHRISTENSEN. *Svenska akademiens grammatik*. 1. uppl. 4. Stockholm: Norstedts ordbok, c1999. ISBN 91-722-7126-4.

TOMASELLO, Michael (ed.). *The new psychology of language: Cognitive and functional approaches to language structure*. Classic edition. New York: Psychology Press, 2014. Vol. 2. ISBN 978-1-84872-594-2.

TORRENT, Tiago Timponi Torrent. Usage-based models in linguistics: an interview with Joan Bybee. *Revista Linguística / Revista do Programa de Pós-Graduação em Linguística da Universidade Federal do Rio de Janeiro*. [online] Volume 8, número 1, junho de 2012. ISSN 1808-835X 1. Dostupné z: <http://www.letas.ufrj.br/poslinguistica/revistalinguistica>

VIBERG, Åke. Universellt och språkspecifikt i det svenska ordförrådets organisation. *Tijdschrift voor Skandinavistiek*. 1992, **13**(2), 17-57.

WELLANDER, E. Aktionsart och aspekt: Anteckningar till föredrag i "Samfundet för nordisk språkforskning". *Nysvenska studier*. 1964, (44), 185-252.

Internetové zdroje:

Bloggmix 2011, dostupné z: <http://spraakbanken.gu.se/korp/> [13-07-2013]

Bloggmix 2014, dostupné z: <http://spraakbanken.gu.se/korp/> [9-3-2016, 23-3-2016]

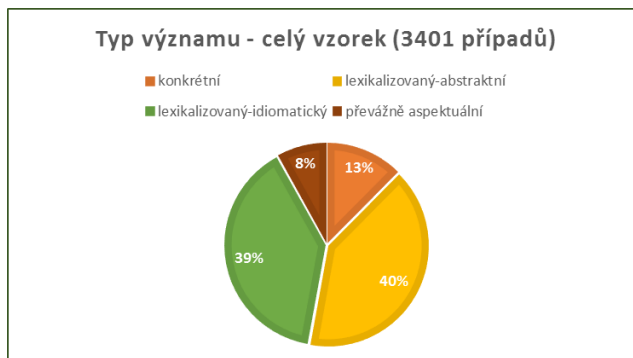
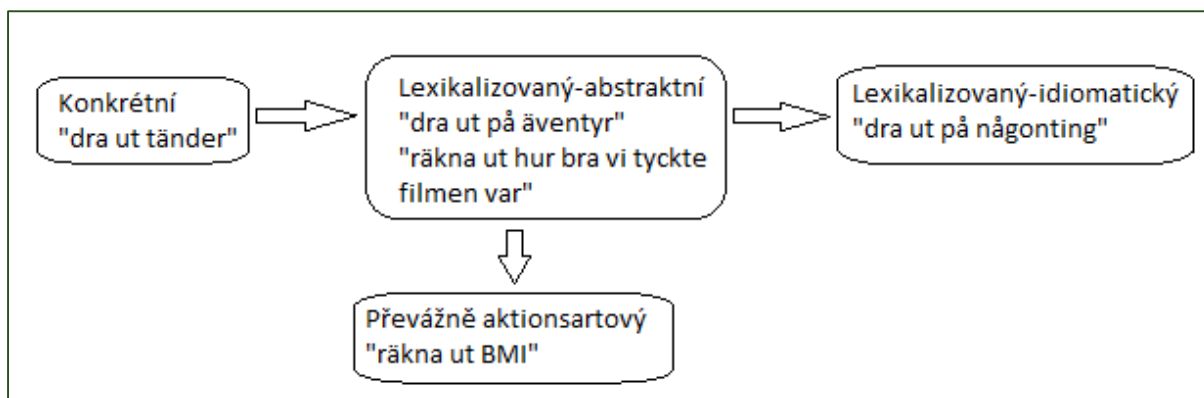
Slangopedia, dostupné z: <http://www.slangopedia.se/> [14-3-2016]

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 – grafy, obrázky a tabulky ke kapitolám 4 a 5

K ODDÍLŮM 4.1.1-4.1.4

Typ významu - celý vzorek	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	423
lexikalizovaný-abstraktní	1375
lexikalizovaný-idiomatický	1329
převážně aspektuální	274
Celkový součet	3401

Tabulka p1. Typ významu – celý vzorek.

Graf p1. Typ významu – celý vzorek.

Obrázek p1. Vývoj sloves s částicí z hlediska posunu významu.

typ použití	počet výskytů	příklad
bli av - sloveso s částicí	43	
lexikalizovaný abstraktní	24	<i>det är dags att lämna dem bakom dig, bli av med gammalt</i> je čas je nechat za sebou, zbavit se starého
lexikalizovaný idiomatický	19	<i>Vi får se vad som blir av och vad som inte blir av.</i> Uvidíme, k čemu dojde a k čemu ne.
bli av - ambivalentní kontext (lexikalizovaný-abstraktní)	3	<i>Vad ska det bli av mitt liv egentligen?</i> Co vlastně bude z mého života?
bli av - sloveso + předložka	6	<i>Jag vet hur exalterad hon blir av att få röra sig</i> Vím, jak je nadšená z toho, když se může hýbat
Celkový součet	52	

Tabulka p2. Sloveso s částicí *bli av*, přehled použití.

Reflexivní slovesa s částicí							
ut volné	překlad	ut vázané	překlad	av volné	překlad	av vázané	překlad
klä ut sig	<i>nastrojít se</i>	uttala sig om	<i>vyjádřit se o</i>	busa av sig	<i>vyblbnout se</i>	avsäga sig	<i>vzdát se</i>
		utspela sig	<i>odehrávat se</i>	duscha av sig	<i>osprchovat se</i>		
				hänga av sig	<i>odložit</i>		
				höra av sig	<i>ozvat se</i>		
				skriva av sig	<i>vypsat se</i>		
				springa av sig	<i>vyběhat se</i>		

Tabulka p3. Reflexivní slovesa s částicí.

Odvozování od jiných slovních druhů - UT									
ut volné					ut vázané				
sloveso	překlad	odvozeno od	překlad	% ze vzorku	sloveso	překlad	odvozeno od	překlad	% ze vzorku
ebba ut	<i>ubývat</i>	en ebb	<i>odliv</i>	0,20%	utarma	<i>ožebračit</i>	arm	<i>chudý</i>	0,20%
gödsla ut	<i>hnojit</i>	en gödsel	<i>hnojivo</i>	0,10%	utrota	<i>vykořenit</i>	en rot	<i>kořen</i>	0,70%
lista ut	<i>přijít na</i>	en lista	<i>seznam</i>	0,70%					
celkově % ze vzorku				1,00%	celkově % ze vzorku				0,90%

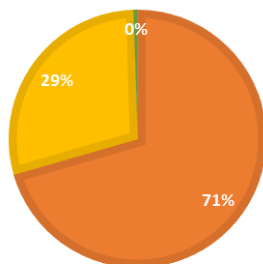
Tabulka p4. Odvozování od jiných slovních druhů – ut.

Odvozování od jiných slovních druhů - AV							
av volné			av vázané				
sloveso	odvozeno od	% ze vzorku	sloveso	překlad	odvozeno od	překlad	% ze vzorku
žádné výskyty			avgifta	<i>detoxikovat</i>	ett gift	<i>jed</i>	0,10%
			avguda	<i>zbožňovat</i>	en gud	<i>bůh</i>	0,50%
			avjulifiera	<i>odzdobit po vánocích</i>	en jul	<i>vánoce</i>	0,10%
			avлива	<i>utratit</i>	ett liv	<i>život</i>	1,50%
			avfärda	<i>odmítnout</i>	färdig	<i>hotový</i>	0,80%
			avskräcka	<i>odstrašit</i>	en skräck	<i>strach</i>	0,60%
			avslöja	<i>odhalit</i>	en slöja	<i>závoj</i>	9,00%
			celkově % ze vzorku				12,60%

Tabulka p5. Odvozování od jiných slovních druhů – av.

Ohraničenost větné fráze - av volné (645 případů)

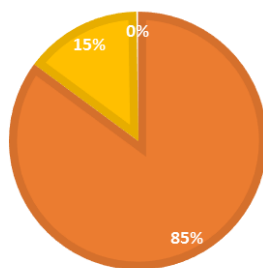
ohraničené neohraničené nelze určit

Graf p2. Ohraničenost větné fráze – *av* volné.

Ohraničenost větné fráze - av vázané (766 případů)

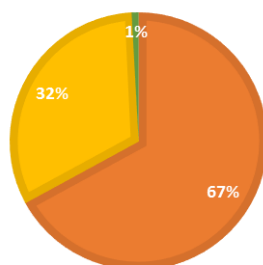
ohraničené neohraničené nelze určit

Graf p3. Ohraničenost větné fráze – *av* vázané.

Ohraničenost větné fráze - ut volné (923 případů)

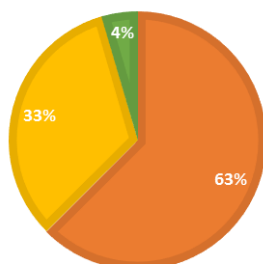
ohraničené neohraničené nelze určit

Graf p4. Ohraničenost větné fráze – *ut* volné.

Ohraničenost větné fráze - ut vázané (803 případů)

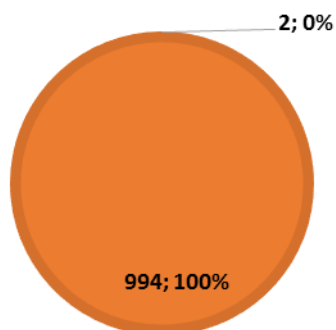
ohraničené neohraničené nelze určit

Graf p5. Ohraničenost větné fráze – *ut* vázané.

Volné *ut* jako částice (996 případů)

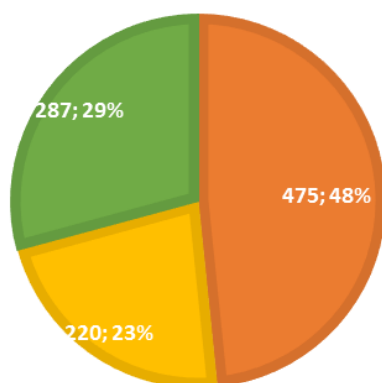
■ jde o částici ■ ambivalentní kontext

Graf p6. Volné *ut* jako částice.

Volné *av* jako částice (982 případů)

■ jde o částici ■ ambivalentní kontext ■ nejde o částici

Graf p7. Volné *av* jako částice.

K ODDÍLU 4.2

Vyřazené případy - částice av			
volné av		vázané av	
celkový počet	1000	celkový počet	1000
k vyřazení:		k vyřazení:	
nejde o částici	287	participium	12
odvozené od jiných slovních druhů	0	odvozené od jiných slovních druhů	170
nedostatek kontextu na určení významu	6	nedostatek kontextu na určení významu	1
příklad není sloveso + částice	9	příklad není sloveso + částice	18
příklad není švédsky	7	příklad není švédsky	3
k analýze	691	k analýze	796
%	69,10%	%	79,60%

Tabulka p6. Vyřazené případy – částice av.

Vyřazené případy - částice ut			
volné ut		vázané ut	
celkový počet	1000	celkový počet	1000
k vyřazení:		k vyřazení:	
nejde o částici	0	participium	21
odvozené od jiných slovních druhů	10	odvozené od jiných slovních druhů	13
nedostatek kontextu na určení významu	11	nedostatek kontextu na určení významu	1
příklad není sloveso + částice	1	příklad není sloveso + částice	7
příklad není švédsky	3	příklad není švédsky	2
		částice ute	16
k analýze	975	k analýze	940
%	97,50%	%	94,00%

Tabulka p7. Vyřazené případy – částice ut.

Slovesa s nejvyšší frekvencí výskytu					
sloveso s částicí	% z daného vzorku	konkrétní význam	lexikalizovaný-abstraktní význam	lexikalizovaný-idiomatický význam	převážně aspektuální význam
avsluta	38,57%	0	0	307	0
utveckla	18,72%	0	12	164	0
njuta av	17,51%	0	121	0	0
se ut	21,23%	1	206	0	0

Tabulka p8. Slovesa s nejvyšší frekvencí výskytu.

Produktivita volných a vázaných částic		
	volné částice	vázané částice
počet případů ve vzorku	1666	1735
počet různých sloves	240	110
kolik % vzorku jsou různá slovesa	14,41%	6,34%

Tabulka p9. Produktivita volných a vázaných částic.

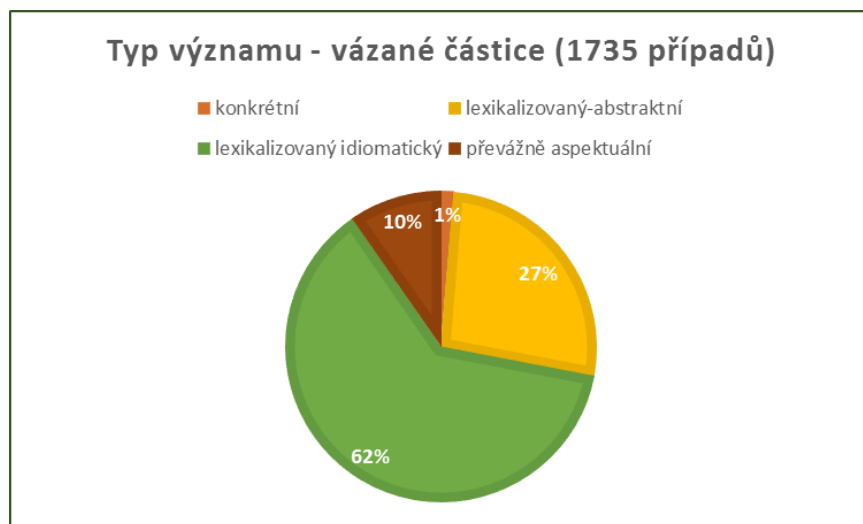
Produktivita předložkových a adverbálních částic		
	předložka	adverbium
počet případů ve vzorku	1487	1914
počet různých sloves	168	201
kolik % vzorku jsou různá slovesa	11,30%	10,50%

Tabulka p10. Produktivita předložkových a adverbálních částic.

K ODDÍLU 4.2.1 – CELKOVÉ VÝSLEDKY

Typ významu - vázané částice (1735 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	23
lexikalizovaný-abstraktní	463
lexikalizovaný-idiomatický	1082
převážně aspektuální	167
Celkový součet	1735

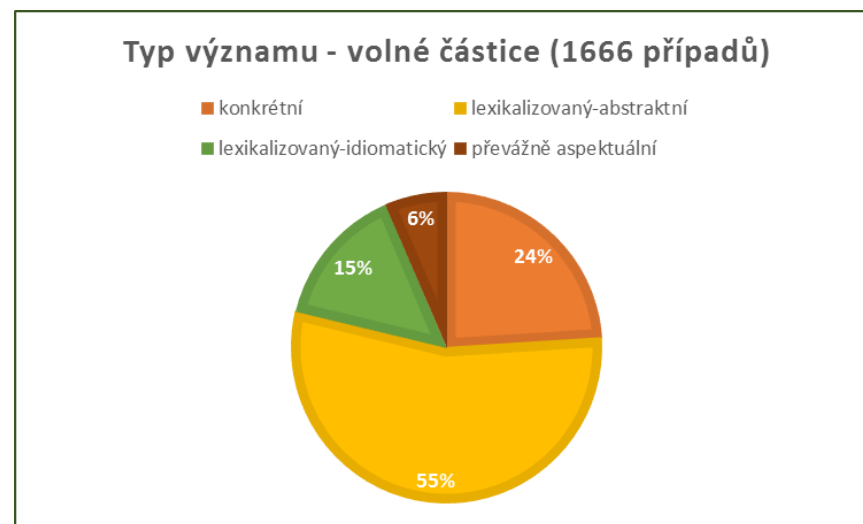
Tabulka p11. Typ významu – vázané částice.

Graf p8. Typ významu – vázané částice.

Typ významu - volné částice (1666 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	400
lexikalizovaný-abstraktní	912
lexikalizovaný-idiomatický	247
převážně aspektuální	107
Celkový součet	1666

Tabulka p12. Typ významu – volné částice.

Graf p9. Typ významu – volné částice.

K ODDÍLU 4.2.1 – BEZ FREKVENTOVANÝCH SLOVES

Typ významu bez frekventovaných sloves - vázané částice (1252 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	23
lexikalizovaný-abstraktní	451
lexikalizovaný-idiomatický	611
převážně aspektuální	167
Celkový součet	1252

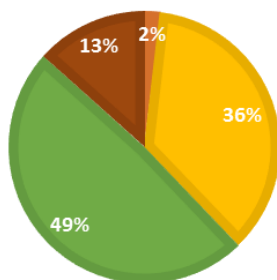
Tabulka p13. Typ významu bez frekventovaných sloves – vázané částice.

Typ významu bez frekventovaných sloves - volné částice (1338 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	399
lexikalizovaný-abstraktní	585
lexikalizovaný-idiomatický	247
převážně aspektuální	107
Celkový součet	1338

Tabulka p14. Typ významu bez frekventovaných sloves – volné částice.

Typ významu bez frekventovaných sloves - vázané částice (1252 případů)

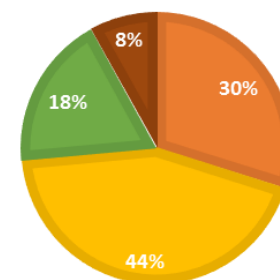
■ konkrétní
 ■ lexikalizovaný-abstraktní
■ lexikalizovaný-idiomatický
 ■ převážně aspektuální

Graf p10. Typ významu bez frekventovaných sloves – vázané částice.

Typ významu bez frekventovaných sloves - volné částice (1338 případů)

■ konkrétní
 ■ lexikalizovaný-abstraktní
■ lexikalizovaný-idiomatický
 ■ převážně aspektuální

Graf p11. Typ významu bez frekventovaných sloves – volné částice.

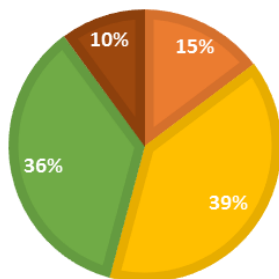
K ODDÍLU 4.2.4 – CELKOVÉ VÝSLEDKY

Typ významu - adverbiální částice (1914 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	282
lexikalizovaný-abstraktní	755
lexikalizovaný-idiomatický	683
převážně aspektuální	194
Celkový součet	1914

Tabulka p15. Typ významu – adverbiální částice.

Typ významu - adverbiální částice (1914 případů)

■ konkrétní
 ■ lexikalizovaný-abstraktní
■ lexikalizovaný-idiomatický
 ■ převážně aspektuální

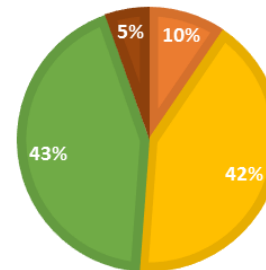
Graf p12. Typ významu – adverbiální částice.

Typ významu - předložková částice (1487 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	141
lexikalizovaný-abstraktní	620
lexikalizovaný-idiomatický	646
převážně aspektuální	80
Celkový součet	1487

Tabulka p16. Typ významu – předložkové částice.

Typ významu - předložková částice (1487 případů)

■ konkrétní
 ■ lexikalizovaný-abstraktní
■ lexikalizovaný-idiomatický
 ■ převážně aspektuální

Graf p13. Typ významu – předložkové částice.

K ODDÍLU 4.2.4 – BEZ FREKVENTOVANÝCH SLOVES

Typ významu bez frekventovaných sloves - adverbiální částice (1531 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	281
lexikalizovaný-abstraktní	537
lexikalizovaný-idiomatický	519
převážně aspektuální	194
Celkový součet	1531

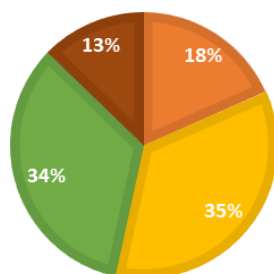
Tabulka p17. Typ významu bez frekventovaných sloves – adverbiální částice.

Typ významu bez frekventovaných sloves - předložková částice (1059 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	141
lexikalizovaný-abstraktní	499
lexikalizovaný-idiomatický	339
převážně aspektuální	80
Celkový součet	1059

Tabulka p18. Typ významu bez frekventovaných sloves – předložková částice.

Typ významu bez frekventovaných sloves - adverbiální částice (1531 případů)

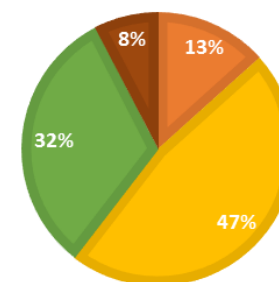
■ konkrétní
 ■ lexikalizovaný-abstraktní
■ lexikalizovaný-idiomatický
 ■ převážně aspektuální

Graf p14. Typ významu bez frekventovaných sloves – adverbiální částice.

Typ významu bez frekventovaných sloves - předložková částice (1059 případů)

■ konkrétní
 ■ lexikalizovaný-abstraktní
■ lexikalizovaný-idiomatický
 ■ převážně aspektuální

Graf p15. Typ významu bez frekventovaných sloves – předložková částice.

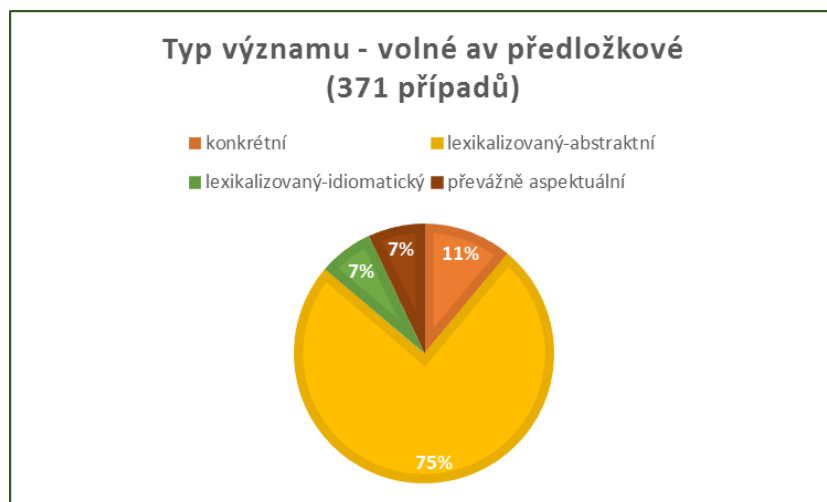
K ODDÍLU 4.2.6

Typ významu - volné av předložkové (371 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	41
lexikalizovaný-abstraktní	279
lexikalizovaný-idiomatický	25
převážně aspektuální	26
Celkový součet	371

Tabulka p19. Typ významu – volné av předložkové.

Typ významu - volné av adverbialní (319 případů)	
Popisky řádků	Počet z typ významu
konkrétní	79
lexikalizovaný-abstraktní	112
lexikalizovaný-idiomatický	104
převážně aspektuální	24
Celkový součet	319

Tabulka p20. Typ významu – volné av adverbialní.

Graf p16. Typ významu – volné av předložkové.

Graf p17. Typ významu – volné av adverbialní.

Počet slovesných lemmat s jedním nebo s více typy významu				
částice:	volné ut	volné av	vázané ut	vázané av
typy významu	počet lemmat	počet lemmat	počet lemmat	počet lemmat
konkrétní	37	31	1	5
lexikalizovaný-abstraktní	47	43	24	34
lexikalizovaný-idiomatický	20	15	18	15
převážně aktionsartový	21	13	8	5
konkrétní a lexikalizovaný-abstraktní	16	9	0	3
konkrétní a lexikalizovaný-idiomatický	1	2	0	0
konkrétní a převážně aspektuální	2	3	1	0
lexikalizovaný-abstraktní a převážně aspektuální	5	2	1	0
lexikalizovaný-abstraktní a lexikalizovaný-idiomatický	3	4	3	4
lexikalizovaný-idiomatický převážně aspektuální	0	1	2	0
konkrétní, lexikalizovaný-abstraktní a lexikalizovaný-idiomatický	7	2	1	0
lexikalizovaný-abstraktní lexikalizovaný-idiomatický a převážně aspektuální	0	0	1	0
celkem lemmat	152	123	58	66

Tabulka p21. Počet slovesných lemmat s jedním nebo s více typy významu.

Produktivita u jednotlivých typů významu	
typ významu	počet různých lemmat
konkrétní	104
lexikalizovaný-abstraktní	178
lexikalizovaný-idiomatický	77
převážně aspektuální	63

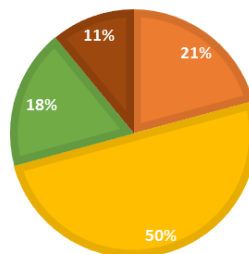
Tabulka p22. Produktivita u jednotlivých typů významu.

Převážně aspektuální použití	
typ částice	počet výskytů
volné ut	57
vázané ut	137
volné av	50
vázané av	30
celkem výskytů	274

Tabulka p23. Převážně aspektuální použití – typy částic.

Převážně aspektuální použití u různých částic (274 výskytů)

volné ut vázané ut volné av vázané av

Graf p18. Převážně aspektuální použití – typy částic.

Slovesa, která se vyskytla v převážně aspektuálním použití							
vázané ut	překlad	volné ut	překlad	vázané av	překlad	volné av	překlad
utarbета	vypracovat	andas ut	vydechnout	avmattas	vymizet	beta av	spást, zpracovat
utbyta	vyměnit	arbета ut	vypracovat	avskärma	oddělit	bita av	ukousnout
utdöma	rozsoudit	blanda ut	rozmíchat	avvärja	odvrátit	blockera av	zablokovat
utforma	tvořit	breda ut	rozetřít	avverka	odpracovat	borsta av	očistit
utforska	zkoumat	brinna ut	dohořet	avvisitera	prohledat	duscha av	osprchovat
utlösa	spustit	fixa ut	zařít			hälla av	vylít
utöka	navýšit	fundera ut	vymyslet			känna av	ucítit
utrusta	vyzbrojit	hälla ut	vylít			knäppa av	vycvaknout
utstå	vystát	hälla ut	vydržet			riva av	odtrhnout
uttala	vyslovit	kamma ut	vyčesat			sopa av	vymést
utvärdera	ohodnotit	kavla ut	rozválet			sova av	usnout
utvisa	ukázat	klura ut	vymyslet			spela av	odehrát
		köra ut	provést			spola av	spláchnout
		läsa ut	vyčíst			städa av	uklidit
		löpa ut	dojít			svalka av	ochladit se
		plocka ut	vybrat			tenta av	absolvovat zkoušku
		publicera ut	publikovat			torka av	usušit, uschnout
		räkna ut	spočítat			trycka av	stisknout
		räta ut	vyrovnat			tvätta av	umýt
		rensa ut	vyčistit				
		röra ut	rozmíchat				
		slita ut	opotřebit				
		tömma ut	vyprázdnit				
		torka ut	vyschnout				
		trötta ut	unavit				
		vänta ut	počkat do konce				
		växa ut	vyrůst				
		vispa ut	rozšlehat				

Tabulka p24. Slovesa, která se vyskytla v převážně aspektuálním použití.